FX 630 II. em. Zeke

ÚJ FOLYAM XXIII. 11–12. SZÁM BUDAPEST 2014. DECEMBER ÁRA 780 FT

MAGYAR SZEMLE

Gróh Gáspár és G. Mátyus Melinda A '89-es romániai forradalomról – Csóti György A területi autonómiáról – Szabó Zoltán és Granasztói Pál A '44-es összeomlásról – M. Szebeni Géza: De Gaulle az I. világháborúban – I. világháborús hadifogoly-történetek és rajzok – Jeszenszky Géza II. világháborús kényszerpályánkról – Fáy Zoltán: Pápa vagy szinódus? – A Mátyás pincéje

KIADVÁNYAINKRÓL. 2013 decemberében jelentettük meg, a Hungarian Reviewval közös kiadásban, *Szent-Iványi Domokos The Hungarian Independence Movement, 1936–1946* című könyvét. A könyv szerkesztői Szekér Nóra történész és Kodolányi Gyula főszerkesztő.

Ugyancsak 2013. decemberben adtuk ki a Magyar Szemle Könyvek sorozatában Szávai János *Pascal örvénye* c. esszékötetét is.

Április 24-re, William Shakespeare születésének 450. évfordulójára jelent meg Kodolányi Gyula és Katona Szabó Erzsébet *Üzenetek W. Sh.-től – Messages from W. Sh.* című kétnyelvű könyve a *Magyar Szemle* és a *Hungarian Review* társkiadásában, amely versimprovizációkat és papírkollázsokat tartalmaz.

Könyveink a szerkesztőségben 40%-os kedvezménnyel kaphatók.

A felajánlható 1% adóból az idei évben alapítványunk 58 610 forintot kapott, melyet a lap előállítására fordítottunk. Köszönjük felajánlásaikat!

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN

http://www.magyarszemle.hu

DRÓTPOSTACÍMEINK

Főszerkesztő: kodolanyigyula@magyarszemle.hu

Szerkesztőség: msza@magyarszemle.hu

Terjesztés: msza2@magyarszemle.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden 13–15 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány Igazgatósága: Bod Péter Ákos, Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Horkay Hörcher Ferenc, Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula.

ELŐFIZETŐI DÍJ VÁLTOZÁSA 2015-TŐL

2015. évre, mintegy négy év után, sajnos kénytelenek vagyunk emelni lapunk árát, a kéthavonta esedékes 780 Ft-ról 830 Ft-ra. 2015. évi előfizetési díjunk 4980 Ft, illetve fél évre 2490 Ft.

LAPUNK ELISMERÉSE ÉS E SZÁMUNK TÁMOGATÓI:

Richter Gedeon Nyrt., valamint

Emberi Erőforrások Minisztériuma

Prima Primissima Díj 2003

otpbank

nka Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap Igazgatósága

Batthyány Alapítvány

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula, Czakó Gábor, Horkay Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc, Mellár Tamás*

Rovatvezető: *Gróh Gáspár* Olvasószerkesztő: *Pápai Luca*
Szerkesztő: *S. Király Béla* Képszerkesztő: *Csejdy Virág*
Tördelőszerkesztő: *Dombi Viktória* Korrektor: *Kiss István*

Új folyam XXIII. *11–12. szám* *2014. december*

Gróh Gáspár	***Egy álmunk nekünk is lehetett...***	*3*
G. Mátyus Melinda	***Jövel, Uram*** – *A 25 éves romániai forradalom nyitánya (1. rész)*	*9*
S. Király Béla	***Csóti György a területi autonómiáról***	*20*
Horváth István	***A magyar paraszt élete*** – *I. világháborús veteránok levelei az Illyés-hagyatékban (2. válogatás)*	*35*
Csejdy Virág	***Egy hadifogoly rajzos naplója a Nagy Háborúból*** *(1. rész)*	*47*
M. Szebeni Géza	***Charles de Gaulle az első világháborúban***	*49*
Deme Tamás	***Karácsony Sándor természetes rendszeréről***	*73*
Borostyánkői Mátyás	***A Mátyás pincéje*** – *Egy unoka a Mátyás Pincéről és az alapító Baldauf Mátyásról*	*92*
Ablonczy László	***Ő volt a menedék...*** – *Száz éve született Gellért Endre (2. rész)*	*110*
Szávai János	***Gyergyai Albert Camus-esszéjén innen és túl*** – *A francia író kanonizálása a magyar irodalomban*	*125*
Jeszenszky Géza	***Kényszerpálya vezetett-e Magyarország német megszállásához?***	*137*

1% Metafizika – Szabados György emlékére

Válogatta Kodolányi Judit

Sárközi György	*Homlokomon fehér csillag*	*166*
Radnóti Miklós	*Razglednicák*	*167*
Pilinszky János	*Ravensbrücki passió*	*168*

1944–1945 – Szerkeszti Kodolányi Gyula

Szabó Zoltán	*Militärbegräbnis-Verein*	*169*
Granasztói Pál	*Összeomlás felé*	*176*

Körkép

Tóth Klára	*Kedves játékok*	*191*
Kubinszky Mihály	*Európa újabb legjobb építményei*	*194*
Fáy Zoltán	*Pápa vagy szinódus?*	*200*
Bod Péter Ákos	*Nyereség és profit*	*204*
E számunk szerzői		*211*

Ebben a számban két évfordulóra emlékezünk képválogatásunkkal: először az 1914-től 1918-ig tartó „Nagy Háború"-ra Helm Ödön naplójával, melyben hadifogságát mondja el képekben, 1917–1921-ig.

A másik cikkünket a Mátyás Pince megnyitásának 110. évfordulójára írta szerzőnk, és az őáltala válogatott képekkel illusztráljuk. A fedélen az egyik mennyezetfreskó tervrajzát láthatjuk, amely Arany János *Mátyás anyja* című költeménye alapján készült (Haranghy Jenő képző- és iparművész [1894–1951] munkája).

EGY ÁLMUNK NEKÜNK IS LEHETETT...

Ezelőtt huszonöt évvel, szabadságunk szent évében elsősorban magunkkal voltunk elfoglalva. Nem önzésből: ez volt a feladatunk. Napról napra bővíteni mozgásterünket, szoktatni szívünket a maga természet szerinti ritmusához, tüdőnket a szabadság levegőjéhez. Megtanulni azt, hogy kívül is úgy éljünk, ahogyan odáig csak magunkban tehettük. Nemcsak Nagy Imrének és mártírtársainak kellett megadnunk a végtisztességet, de el kellett temetnünk a ránk kényszerített tehetetlenséget is. Ha nem kerültünk is olyan helyzetbe, hogy drámai szcénák közepette verjük szét ketrecünket (ehhez a korábbi elnyomók túlságosan gyávák és túlságosan okosak voltak), de mindennap meg kellett küzdenünk szabadságunkért.

Miközben a végre már kimondható igazságaink kimondásával bajlódtunk, formáltuk a majdani demokrácia intézményrendszerét, éreztük, hogy nemcsak mi, hanem egész régiónk hasonló munkában ég. Öntudattal járkáltunk a diktatúra Waterloojának harcmezején, és tudtuk, hogy ez itten bizony történelem.

Sűrűvé vált mindennapjaink idején csak fél szemmel figyelhettünk a hozzánk hasonlóan a maguk feladataival küzdő, ránk ugyancsak fél szemmel néző szomszédságunkra. Nagyjából tudtuk, hogy mi történik Lengyelországban, Csehszlovákiában, az NDK-ban. Azt, hogy Romániában is kell történnie valaminek, részben sejtettük, részben – inkább! – deduktív módon megelőlegeztük.

Én legalábbis ezt tettem már 1977-ben, amikor enyhén mámoros állapotban arra fogadtam, hogy a Ceauşescu-rendszer tíz év múlva megbukik. Persze magam sem nagyon hittem ebben, mert hogy ez miként történhet,

elképzelni sem tudtam. A fogadást tehát nem a sejtelem diktálta, hanem a hetykeség, hogy a totális reménytelenségüket megfogalmazó barátaimnak mondjak valamit. Inkább csak dacból, mint meggyőződésből. Abban viszont valóban biztos voltam, hogy a Kárpátok Géniuszát, mint minden diktátort, előbb-utóbb elviszi az ördög. Ha máshogy nem, a leghűségesebb védelmezői által, ahogyan a római császárokkal is többnyire a testőrségük végzett.

A fogadást 1987-ben sikeresen elvesztettem (tekintve, hogy az a társaság többé nem találkozott, máig tartozom nekik két üveg pezsgővel). Mégis azt hiszem, igazam lett.

1989-ben nem gondoltam erre. Akkor nem olvastam, miért is olvastam volna a (korábbi) párt (korábbi) központi lapjának egyik őszi vezércikkét. De újabb tíz évvel később döbbenten fedeztem fel, hogy az az írás a röviddel később bekövetkezett események forgatókönyvének előzetes kommentárja. A cikk azt tanácsolta, hogy vigyázó szemünk vessük Bukarestre, változtassuk meg írásaink hangnemét, mindig különböztessük meg határozottan a Romániáról, a román vezetésről és a román népről alkotott véleményünket, merthogy ezek igencsak különböző dolgok, és nem volna szerencsés, ha a sommás ítéletek miatt később esetleg félreértenének minket – odaát. Korábban a Párt nem volt ilyen finnyás, jól jött neki, hogy az ellene irányuló feszültséget a szomszéd felé terelgetheti.

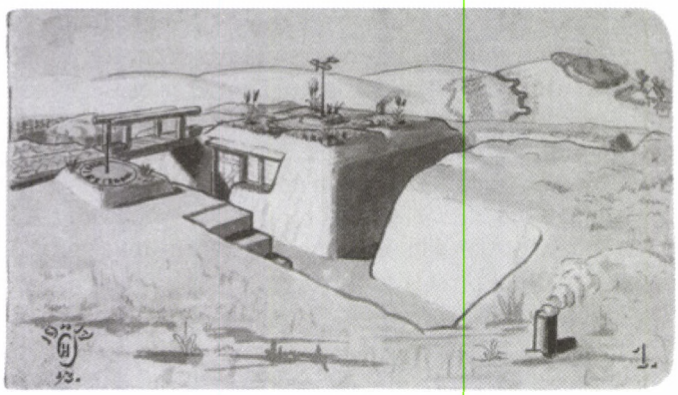
A *Népszabadság* cikkét tehát csak tíz évvel később olvastam. De Cs. L. barátom kolozsvári beszámolójának jelentése is utólag (néhány hét múlva) lett igazán világos. Ő 1989-ben azt a friss élményét osztotta meg velem, hogy a Szent Mihály templom felé igyekezve a Főteret határoló egyik út zebráján haladva ráköszönt régi ismerőse. Jovális barátsággal, mint aranykorában. A maga értelmezése szerint erre az jogosította fel, hogy évtizeddel korábban abban a városban, ahol Cs. és néhány társa a legjobb erdélyi megyei lap munkatársai voltak, ő volt az

értelmiségiekkel foglalkozó szekusok főnöke. Rendszeresen búsította elháríthatatlan meghívásaival a városka ifjú újdondászait, akiknek ideológiai megfelelőségét személyesen ellenőrizte. Egy ilyen kapcsolat semmiképpen sem mondható bensőségesnek és kiegyensúlyozottnak, de nemcsak a burzsoáziának, a nómenklatúrának is megvan a maga diszkrét bája. „Domnul Cs." – mondta tehát a korábban természetesen csak az elvtárs megszólítást használó belbiztonsági szakember –, „hogy van? Régen nem találkoztunk, nagyon hiányoznak beszélgetéseink!"

E hiányérzet egyoldalúsága azonban nem volt akadálya annak, hogy az időközben civilt öltött, és a kisvárosból egy nagyobba helyezett szekus tiszt a következő sarokig ne hívja fel Cs. L. figyelmét arra, hogy majd december 20. után sűrűn hallgassa a bukaresti rádiót.

És láss csodát: 1989. december 20. után valóban volt miért a romániai hírekre figyelni. December 22-én reggel magam is a bukaresti rádióval kezdtem a napot. Nem értettem ugyan, hogy mit mond, de amit hallottam, magáért beszélt. Így lettem fültanúja annak, hogy miként szakad félbe a kondukátor egyenesben közvetített beszéde. Azt, hogy valójában mit hallok, nem tudtam. Igaz, azok sem, akik a helyszínen voltak. Az azonban így is bizonyos volt, hogy valami egészen rendkívüli történik. Rendkívüli volt az is, hogy a zavaros hangfolyam lekeverése és némi csönd után Bukarest a szokásos népzene helyett klasszikusokat sugárzott. Aki tudja, mit jelentett '56 forradalma idején az Egmont-nyitány, valami hasonlót sejthetett. Ekkor a magyar média még nem adott tájékoztatást arról, hogy valami történt.

Azután elmentem fiammal a Normafához, tisztább levegőt szívni a városi szmognál. (December 22. ugyanis nyálkás, ködös, ronda nap volt Budapesten.) Délben már tisztult. Nem a levegő, a kép. Felkelés? Lázadás? Forradalom? Egyre megy. Hogy miként alakul? Csak sejteni

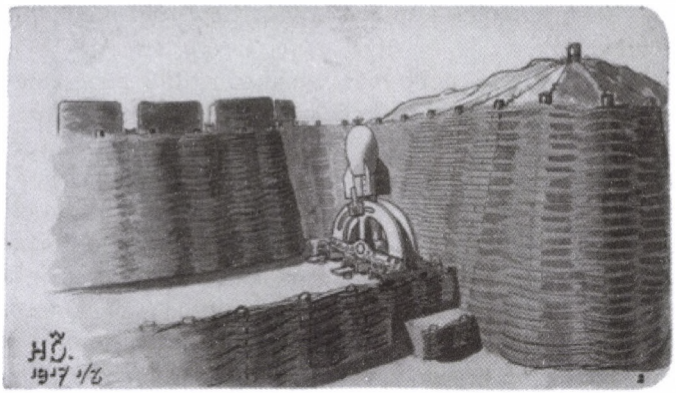
BUNKEREK (H. Ö. 1917 I/3. 1.)
Helm Ödön rajzos hadifogolynaplója, 1917. január 3.; 1. kép

lehetett. Egy elvadult, kegyetlen diktatúra vége is csak vad és kegyetlen lehet.

Vad, kegyetlen, és annál csodálatosabb. Rövidesen jöttek a képek is. Az akkori, tömegében még fekete-fehér televíziós képeken a kivágott közepű román zászlók mint a mieink '56-ban… És az érzés is olyan: mámor, felszabadulás, aggodalom, diadal.

A román forradalom a mienk is volt. Magyarország azt élte meg benne, amiben 1989-ben nem volt része: a megegyezésesnek és forradalomnak mondott valamiről szóló kései megállapítások teoretikusan igazak lehetnek ugyan, de katarzist, igazi, a lelkeket újjáépítő katarzist egy ilyen átalakulás nem nagyon adhatott. Azt, amennyire ez távolból lehetséges, a román forradalom adta. Egészen a diktátor-párnak, a karácsonyt vérrel pecsételő kivégzéséig. És nem számít már, hogy a rövidesen bekövetkező csalódás okán hamarosan már puccsról beszéltünk (a pártlap cikke, a szekus tiszt mondatai is a puccs-elméletet támasztják alá).

Az utcákon és a tereken azonban a nép volt ott, a nép vitte vásárra a bőrét. Igen, a kétségbe vont jelentésű

TÜZÉRÁLLÁS (H. Ö. 1917 I/6. 1.)
Helm Ödön rajzos hadifogolynaplója, 1917. január 6.; 2. kép

kategóriával, fanyalogva emlegetett nép, amelyik nem a definíciókra kíváncsi, hanem van. Amelyik tűr és elvisel, túlél és a vérét áldozza, amikor már nincs mit vesztenie. És a nép volt az is, amelyik Magyarországon a magáénak érezte nemcsak a magyarok, hanem a románok, nemcsak Erdély, hanem Románia minden szenvedését és minden hősiességét.

1989 a csodák éve volt. A csodák teljességét aztán karácsony hozta el. Éppen az, hogy nem volt igazi karácsonyunk. És mégis ez volt a legigazibb karácsonyunk. Ahogyan összecsomagoltuk a megvásárolt szaloncukrot, ahogy olajat, cukrot, lisztet pakoltunk, és cigarettát is a katonáknak. Ahogy a négyéves gyerek a Mikulásról féltve őrzött csokoládéját dugta még a csomagba, hogy az odaáti gyerekeknek is adhasson valamit az angyalka (képviseletében az apjuk). És adogattuk a csomagokat a teherautókra, és aggódtunk kolozsvári, udvarhelyi, vásárhelyi barátaink miatt. Tudtuk, hogy küldeményeink nem a mi személyes barátainkhoz kerülnek, de nem számított. Tudtuk, hogy csak jó helyre mehet, mert a dikta-

túra ellen harcolók nemzeti hovatartozástól függetlenül jó barátaink.

Nem sokkal utóbb már elmélkedhettünk azon, hogy a román változásokban miként arányolott egymáshoz a puccs és a forradalom. Sajnálhattuk, hogy a két nemzet egymásra találása miért csak néhány napig tartott, és hogy az akkor fellobogó testvériség élménye Marosvásárhely fekete tavaszában miként vált dermesztő hideggé. És negyedszázad távolából, csalódások sora után olyan távolinak tűnnek a szárnyaló öröm napjai, mintha csak álom lett volna az egész, és talán meg sem történt, ami történt.

Ne hagyjuk azonban elfelejteni. Ha talán csak álom lett volna, akkor se hagyjuk, hogy elvegye tőlünk az idő.

Gróh Gáspár

JÖVEL, URAM

A 25 éves romániai forradalom nyitánya

1. rész

Romániában már a kezdettől elhallgatták, hogy az 1989-es forradalom egy magyar református parókiáról indult el. Egy-két év elég volt ahhoz, hogy a temesvári román emlékezetből is kikopjon a Mária tér és „a magyar pap". Itt, a Mária téren változik át a Tőkés László lelkész melletti szolidáris kiállás rendszerellenes tüntetéssé, itt hangzik el először egy villamos tetején: Jos cu Ceauşescu! Le Ceauşescuval! – amely oly valószerűtlenül hangzott 1989 decemberének Romániájában. A tér ma is változatlan. Az épület fala őrzi az akkori eufóriát, a piros festékkel, '89 decemberében falra mázolt mondatok ma is őrzik az akkori hangulatot: *Éljen Tőkés László! Szabadság!*

Az alábbi írás az 1989-es temesvári események rekonstrukciója. Azt a pillanatot rögzíti, amikor egy református lelkipásztor küzdelme hatalomellenes parabolává válik, és a többnyelvű Temesvár spontán módon csatlakozik a kis létszámú református közösség ellenállásához. Innentől kezdve az ellenállás népfelkeléssé válik és önálló életre kel.

Tőkés László 1986 óta szolgált a Mária téri Református Egyházközségben. Egy volt bérpalotában lakott, amelyben templom, parókia és lakások kaptak helyet. A lelkipásztor szókimondó és dinamikus, közösségteremtő munkáját veszélyesnek ítélték a belügyi szervek, a kommunista titkosszolgálat, a Szekuritáte és a nagyváradi református püspök, Papp László is, aki a Román

Nemzetgyűlés tagja és a Szekuritáte bizalmi embere volt. Közösen tervezték Tőkés eltávolítását. A huzavona két évig tartott. Végül a kilakoltatás mellett döntöttek, a bejelentett időpont: 1989. december 15. A gyülekezet résen volt, próbálták védeni a lelkészt és családját. A Mária tér villamoshálózati csomópont, a Belvároshoz is közel van, s szerencsés elhelyezkedése kihatott az események alakulására: a villamosokon utazók láthatták a parókia előtt álldogáló, növekvő tömeget, egyre nagyobb számban szálltak le és érdeklődtek – a hír könnyen terjedhetett.

A szövegidézetek emlékkockái kronológiai sorrendben elevenítik fel az eseményeket, az összekötő szövegek szintén visszaemlékezések alapján születtek. Az idézetek Franz Kafka Naplóiból származnak – hátborzongató felfedezés volt számomra, hogy ezek a szövegtöredékek milyen pontosan rajzolják meg a '80-as évek Romániáját, az akkor és ott élő polgár félelmét.

A szereplők valóságosak, többnyire a temesvári református közösség magjához tartoztak, egyesek azok ma is. Több szereplő/résztvevő elhunyt, elköltözött vagy eltűnt a demokrácia sűrűbb forgatagában. Gazda Árpád, Balaton Zoltán, Sepsi Béla, Tolnay István, Kabai József, Borbély Imre, Sükösd Antal, Balaton Krisztina, Jost Norbert, Mátyus Ernő, Csőke Attila, Ungor Csaba, Cseresnyés Zsuzsa, Szabó Ferenc, Holló Ferenc a református közösség vagy a lelkipásztor baráti körének tagjai. Ungor Csaba balesetben, furcsa körülmények között hunyt el 1990-ben. Gazda Árpád, Balaton Krisztina, Jost Norbert, Tolnay István már nem Temesváron élnek. Istvan Ion '89 december 15-én, a gyülekezeti tüntetéskor került a helyszínre, és maradt. Román nemzetiségű, akkor esti tagozatos egyetemi hallgató. Petru Dugulescu a Mária tértől ötpercnyi gyaloglásra lévő nagy létszámú baptista közösség prédikátora volt 1989-ben. Mozgósította a gyülekezetét a református lelkipásztor védelmé-

ben. Azóta elhunyt. Petre Mot Temesvár akkori polgármestere, a hatalom embere.

A visszaemlékezéseket 1990-ben jegyezték le.

A két részben megjelenő írásban Tőkés László és családja menyői deportálásáig, illetve a parókián elfogott kilenc ember börtönbe szállításáig követhetjük az eseményeket. Az önálló életre kelt népfelkelés története már ismertebb mindannyiunk előtt.

*

„Nincs időm. Általános mozgósítás.
Behívták K.-t és P.-t." (Franz Kafka)

„Taktikusan és őszintén védekeztünk az atrocitások ellen. Az utolsó hetekben már arra kényszerültünk, hogy levelet írjak nemzetközileg híres személyeknek, akiknek a szava messze elhallatszott. Így kerestem meg levélben Carter amerikai elnököt, akinek nagy része volt az emberi jogok nemzetközi érvényesítésében. Írtam Raj Tamás budapesti főrabbinak, aki, gondoltam, érzékeny ezekre a témákra, hiszen a zsidókat lágerekben pusztították el, gyermekeket, asszonyokat, családokat, válogatás nélkül. Valamint írtam Lech Walesának, a Szolidaritás Szakszervezete elnökének, aki fellázadt a kommunizmus ellen Lengyelországban. (Tőkés László)

Feszült várakozás Temesváron, a gyülekezetben, Erdély-szerte, Magyarországon.

Mindenki ideges, a legrosszabbat sejtik.

Bármi megtörténhet.

Gazda Árpád egyetemi hallgató, fizika szakos. Esti tagozatra jár, így a törvények értelmében dolgoznia kell. Temesvári munkahelyéről, ahol értékes munkaerőnek számított, kapcsolatai miatt áthelyezik a 60 km-re fekvő Lugosra. A munkát vállalnia kell, egyébként kidobják az egyetemről. Közeleg a kihirdetett kilakoltatás nap-

ja. Árpád kötődik a Tőkés házaspárhoz, így megpróbál „helyszínelni".

„Esténként gyakran bementem Lászlóékhoz. Tizenharmadikán szintén megpróbáltam bejutni. Tudtam, hogy itt állnak a rendőrök, két civil ruhás rendőr egy sárga Skodában, ami mindig itt állt a kapu előtt. Félcivilben voltak, rangjelzés nem volt rajtuk. Én úgy tettem, mint egy járókelő: elindultam az utcán, és amikor a kapuhoz értem, egy hirtelen mozdulattal beugrottam, és már rohantam is fel, becsengettem, de a rendőrök észrevettek, és máris mellettem voltak. Edith jött az ajtóhoz, kérdezte, ki az. Mondtam, hogy én vagyok, de addigra már a rendőrök engem elkezdtek lefelé ráncigálni a lépcsőn. Levittek az utcára, lökdöstek rendesen, fenyegettek és kiabáltak rám. Edith kirohant az ablakhoz, és arra emlékszem, hogy hisztérikusan veszekedni kezdett a rendőrökkel. Mondta, hogy hagyjanak békén, és kérdezte, hogy mit akarnak tőlem. Ekkor ők is egy kicsit megszeppentek, és egy kicsit visszavonultak, persze felírták az adataimat. Nálam volt egy élelmiszercsomag, amelyet egy magyarországi ismerős hozott hozzám, s azt szerettem volna átadni. Ez aznap történt, amikor Lászlót bevitték a pártbizottsághoz, és nem volt otthon. Beszélgetni kezdtem Edithtel, kérdeztem, hogyan adhatnám át neki a csomagot. Azt mondta, dobjam fel. Én feldobtam neki a táskát, rögtön kiugrott a két rendőr a kocsiból, és üvöltözni kezdtek, hogy visszaélek a jóindulatukkal, és ténylegesen elkergettek. Elindultam hazafelé, de még az utca feléig sem értem, máris jöttek autóval utánam, megint kiszálltak, megfenyegettek, megkérdezték, hol dolgozom, de nem vittek el. Ez 13-án volt. 14-én reggel elmentem Lugosra dolgozni, de mivel fél normával dolgoztam, 12-kor eljöttem a munkahelyemről. Utólag értesültem róla, hogy őrizetbe akartak venni, a szeku fél órával az után jött, hogy távoztam a munkahelyről. De úgy jöttem el, hogy fizetetlen szabadságot vettem ki 15 napra a téli ünnepek és a vizsgaidőszak miatt. Gyakorlatilag ezen múlott, hogy akkor nem kaptak el, mert lehet, hogy már 14-től a rácsok mögött lehettem volna. (Gazda Árpád)

„Azon a reggelen, mivel én éjjel dolgoztam, megbeszéltem szüleimmel és néhány ismerősömmel, hogy reggel ott találkozunk. Már fél 8 táján ott voltam, de nem álltam meg a templom előtt, mert még nem volt senki olyan korán ott a bejáratnál. Akkor átmentem a másik oldalra, az élelmiszerüzlet és a patika oldalán ácsorogtam, és figyeltem az embereket, hátha látok ismerőst, vagy talán sikerül kiszúrni, hogy melyik szekus és melyik nem. 8 óra tájban már több, két-három emberből álló csoport jelent meg, egyeseket hallottam, hogy magyarul beszélnek. Mások a Mária-szobor és a tér között sétálgattak, és az utca sarkánál lelassítottak, a templom felé sandítottak. Aztán láttam Ungureanu őrnagyot is, aki a szemközti házba ment, ahol tudtuk, hogy figyelőállomás működik."
(Csőke Attila)

A hívek közelről-távolról kezdik figyelni a templomépületet, hogy van-e mozgás.

Vannak, akik az épület előtt villamosoznak, többször, sokszor, hogy onnan figyelhessék az utcát. Mások mintha villamosra várnának, félórákig, a dermedtségig.

Többen megfordulnak ezen a napon a parókián, leosztják egymás között a nap minden óráját, mindig legyen valaki a lelkészcsaládd al: Balaton Zoltán, Sepssyék, Csőke Attila és édesapja, Szabó Ferenc, Cseresnyés Zsuzsa, Borbély Imre, Ungor Csaba, Mátyus Ernő, Sükösd Antal, Tolnay István, Holló Ferenc, Gazda Árpád, Kiss Pál, Balaton Krisztina és férje, Jost Norbert. És persze Kabai József, aki mindig rendelkezésre áll.

A lelkész kinyitja az ajtót, odanyomulnak, érdeklődnek. Közben a rendőr kisiet a gumibottal, és verni kezdi az ablakpárkányt.

– Nem szégyelli magát? – így az idős nénik. – Menjen a dolgára! – Nem szégyelli magát.

A rendőr visszamegy a lépcsőházba, még nem kapott használható utasítást.

Varga Lajos Károly is az emberek között szorong. Tőkés odahívja: tejre és kenyérre volna szükség. Ahogy meglátják az ablakban a lelkészt, tudják, hogy maradni fognak. Varga elhalad az álló autóban ülő szekus mellett, gondolkodik, odanézzen-e. Nem néz be a füstös ablakon, előretekint mereven és vár, kimérten gyalogolva, rászólnak-e. Most már az autó előtt van, nem szóltak, továbbmegy, kenyeret vásárol, tejet szerez, és indul vissza. Mások is próbálnak segíteni.

Délelőtt 11 óra körül megjelenik Denis Curry, az angol nagykövetség sajtóreferensével. A rendőrök nem engedik be őket. Egyesek szóba elegyednek velük, mások félnek, elhúzódnak. A szekusok kivezetik őket a lépcsőházból, ellenállnak, de egy idő után érezhető, hogy a másik oldalon nem csak lökdösődésre hajlandók. Visszaülnek a diplomataautóba és elhajtanak.

A Mária téri református templomtól ötpercnyire áll egy erős, nagy létszámú, román nyelvű baptista közösség temploma. Prédikátora Petru Dugulescu, ellenzéki érzelmű ember.

A hír eljut a prédikátorhoz, aki legnagyobb gyermekével, Cristivel és néhány hívével elmegy a református templom elé. A reformátusok közül többen megismerik, és megörülnek. Jó, ha nem csak magyarok vannak itt: nem nacionalista a tüntetés, sőt már nem csak tüntetés.

Kabai 15 óra körül érkezik haza munkahelyéről. Mivel ő itt lakik, a kapuőrök beengedik.

Ekkor már rendőrkordon veszi körül az épületet.

A fiatalok is gyülekeznek, ahogy lenni szokott, ők félnek legkevésbé.

Balaton Krisztina elsőéves egyetemi hallgató. Az állomáson egy csomagot vár a nagyitól, férjével, Jost Norberttel. Átkiáltanak a másik vágányra, egy barátnak: „Gyere a Máriára, mert ott forró a hangulat!"

A lelkész és a hozzá közelállók tudják, ha elmennek az emberek, a történet gyorsan véget ér, ha nő a tömeg, egyre nagyobb a kockázat, provokátorok vegyülhetnek el. Tőkés kb. negyedóránként-húszpercenként kinyitja az ablakot, megköszöni a hívek szolidaritását.

A villamosról román emberek is leszállnak: ahol nagy a kavarodás, ott cukrot, vajat és húst is beszerezhetnek. Amint közelednek, kiderül, szó nincs osztásról, cirkusz van itt. Igazi cirkusz.

Különféle információk birtokába jutnak, attól függően, hogy kivel állnak szóba.

Mi történik itt? – Az ördögbe, egy magyar pap felakasztotta magát a templomban. Dugulescu prédikátor az önkéntes informátor jobbján, teljes hangerővel kitör: „Hazudik! Le akarják tartóztatni a református lelkészt! Nézd, ott a milícia teherautója, készen a bútorok felpakolására". A szekus tekintetével lenyeli Dugulescut. Az imént érkezett ember marad. Hármat balra lép, az első tanácstalankodó vállára teszi a kezét: hallotta, mi történik? Egy katolikus – nem, református papot le akarnak tartóztatni!

Kilakoltatás, egy magyar pap!

A református hívek is készségesen mesélik a részleteket a tájékozatlanabbaknak.

A tolvajokat kell őrizni! – kiált az egyik idős református néni, aki mindig a második sorban ül, mindig a jobbszélen, mert olykor rosszul van, szívritmuszavar. – A tolvajokat, a gazembereket őrizzék, ne minket!

A kék ruhás milicista rámordul: Nézzen a maga dolga után!

A férfi a fogát szorítja, az egyenruhája sarkát gyűrigyűri. Nem szólhat oda.

Így is zúg a tömeg. A kordon kissé beljebb húzódik.

„Erződött mindenütt, hogy azt az embert, aki fel meri emelni a szavát a kommunizmus ellen, azt mindenki tiszteli.

Akkor már Lászlóban egy felszabadítót láttak. A románok így mondták: El este mântuitorul nostru. (Ő a mi megváltónk.) Ez nagyon felemelő érzés volt." (Kabai József)

„Hogy miért álltunk ott? Erkölcsi kötelességünknek éreztük megvédeni azt az embert, aki addig félretéve a természetes emberi félelmet, szembe mert szállni a zsarnoki hatalommal, és bennünket védett." (Jost Norbert)

Tőkés László ismét az ablakban. Békés, keresztény együttlétre kéri az egybegyűlteket. Érzékeli, hogy a feszes, lecövekelt közösség bármivé válhat. Fontos lenne egyházias mederben tartani az eseményeket.

A református csoport magjához tartozó Csőke Attila felfigyel egy fülelő fiatalemberre. Látszik, anyagot kell írnia az eseményről.

Csőke odalép a kukkolóhoz, dühösen rákérdez románul: Miért van ennyi ember itt? – Mert egy pap a templomban fütyült – vágja ki magát zavarában románul a másik. A kukkoló néhányat lép balra és lábaival topog. Ma nem megy a munka.

Meddig tesz úgy a tömeg, mintha nem tudná, nem csak egy lelkészt védenek?

„Nem tudtam, mi az, amit átélünk: a hatóság akadályoztatása, tüntetés, polgári engedetlenség. Féltünk, de együtt voltunk és énekeltünk." (Varga Lajos Károly)

A következő „ablak-beszéd"-kor egy-két ember az ablak alá nyomul, és megpróbál élelmet tartalmazó csomagot feldobni. Mások is vérszemet kapnak, bedobálják, ami náluk van: kenyeret, konzervet, egyebet. Kiáltanak hozzá egy-két szót. Bátorság, kitartás, imádkozunk magáért! A felesége hogy van?

Az utolsó szót már nem hallja a pap, becsukja az ablakot. Fél, mondják egymásnak románul, fél, ismétlik.

A baptista fiatalok egyházi himnuszokat dúdolgatnak, aztán egyre bátrabban énekelnek. Közeleg a karán-

csony. Fülelnek egymás énekeire, hamar kiderül, vannak közös énekek. Zsoltárok, újabb keletű hozsánnák. Az egyik baptista lánynak hosszú, hosszú haja van, érintetlen, tiszta, mint ez az egész történet. A gyülekezetből megszorítja valaki a kezét.

Ne menjenek el!

Együtt éneklik a *Mennyből az angyal*t, a *Csendes éj*t. Aztán külön-külön, sokat. *Ne csüggedj el, kicsiny sereg. Tebenned bíztunk eleitől fogva.* Pünkösdisták is csatlakoznak a baptista és református énekléshez.

És folyamatosan érkeznek.

Szabó Irént 15-én délután egy cetli várja az asztalon: férje az egyháznál van. Odasiet ő is. Találkozik ismerőseivel, arcokat lát, akiket a templomból ismert.

Kiss Pál, Tőkés Edith sógora szolgálati ügyben Temesvárra utazik. Úgy intézi, hogy elhaladjon a református épület előtt. Látja a tömeget, odamegy, ottragad.

Gazda Árpád, szintén munka után, estefelé elindul a Mária térre, már sok ismerős várja. Előzőleg Borbély Imrétől gyertyákat szerez, a vasárnapi istentisztelet utáni megbeszélés szerint.

Ion régóta követi az eseményeket, mióta a Kossuth és a Panoráma beszámol róluk. Az egyetemen értesült magyar kollégáitól, mi történik legújabban a református templomnál. 16 órára ér a templomhoz, később elhozza román kollégáit is.

Otthon a hat hónapos kislánya, átvillan az agyán, hogy jobb innen eltűnni.

De lehet innen elsomfordálni? Marad. Egy méterre tőle egy bőrkabátos.

Nagyon sokan munka után sietnek a parókia felé. Dănuț Gavra, huszonnégy éves, baptista felekezetű fiatalember megkérdezi gyülekezetének lelkipásztorát: hozhatna-e gyertyákat a legközelebbi ortodox templomból. Félszeg a hanghordozása, a tartása, nem tudja, sza-

bad, nem szabad, illik, nem illik, az ortodoxokkal nem a legjobb a viszony, a tanításbeli különbségekkel is tisztában van. Hozhat, jön a válasz. Most hozhat!

Később széttárja a kabátját, belső zsebében egy nagy csomag gyertya, mindenki tolakszik, pillanatok töredéke alatt szétkapkodják. Mivel égnek a gyertyák, a lelkek is csatasorba állnak.

Olyan szép… Nagyon-nagyon szép, ugye? Olyan… egyformák vagyunk.

Gyertyás együttlét. Gyertyás éneklés. Vagy hogy is mondják: tüntetés.

„Varázslatos látvány volt, teljesen szokatlan egy kommunista országban." (Dugulescu)

A lelkipásztor újra kihajol az ablakon, híveivel beszélget, egyeztet. Ion érteni szeretné, mi történik. Érteni véli, de többre vágyik. Elkiáltja magát hangosan: Şi în româneşte! Románul is!

A lelkész elmondja újból, románul: kilakoltatnak, az eredeti terv szerint ma kellett volna. Ezek szerint holnap teszik meg.

És a románok, baptisták – pünkösdisták –, ortodoxok, torkuk szakadtából: „Niciodată! Nu vă lăsăm!! Nu vă lăsăm!! Soha! Nem hagyjuk magát!"

„Ezek voltak az első skandált jelszavak a temesvári felkelés idején, hangsúlyozom ezt a mozzanatot, mert abban a pillanatban nemcsak én, hanem a körülöttem lévők is felfogták: a Tőkés-ügy a romániai kommunista rendszer megroggyanását jelenti. Az első skandált jelszavak nem a politikai rendszer ellen szóltak, de olyan erővel kiáltottuk őket, hogy titkos nyelven összefogott bennünket, noha személyesen nem ismertük egymást, együtt érzőkké tett bennünket, és a következő üzenetet kódolta: „jó emberek, fogjunk össze, eljött az a pillanat, amelyet annyi éve vártunk, ne lankadjunk, menjünk végig az úton." (Istvan Ion)

Egy Aro halad át a Mária téren, lassan, lesötétített ablakokkal. Egy pici rés az anyósülésen: valaki filmez. Az autó Csőke Attila mellett halad, aki szembenéz a filmező géppel, bámul bele, a rés közepébe, csak úgy. Fáradt.

Már késő, mire észbe kap. Gyorsan hazamegy, átöltözik, és egy hirtelen ötlettel levágja a szakállát.

A Cipariu utcának a Mária térrel ellentétes vége kivilágítatlan, így mindenki igyekszik a parókia előtt maradni. Ha ez nem sikerül, inkább a Mária tér felé sodródnak. Az utca másik felében a bőrkabátos szekusok. Sokan elvegyül(né)nek, de nemigen sikerül, könnyen kiszúrhatók, az emberek látványosan elhúzódnak. Hátat mutatnak. Új tapasztalat!

„Ismeretlenül is mosolyogva tekintettünk egymásra, valami titokzatosan összekötött bennünket, boldogok voltunk, hogy megtettük az első, legfontosabb lépést a nemzetiségek és végső soron az emberek közötti összetartás, szolidaritás felé." (Istvan Ion)

A Mária téri, Cipariu utca felé húzódó tömeg egyre csak nő, még a villamoson utazó ember is felfigyel és leszáll. Nem mindennapi látvány: egy szabálytalan alakzatban összegyűlt, gyertyás tömeg. Az alakzat bizonyos részeiben imádkoznak, énekelnek, magyarul, románul.

Itt-ott mormolás: „Libertate! Libertate! Szabadság, szabadság!"

Fokozatosan új/régi szavakat, új/régi hangulatokat próbálgatnak, mintha az emlékekben, mintha nagyonnagyon rég. Kezdik elhinni, hogy félóránként, húszpercenként, már ötpercenként, egyre többet lehet.

(folytatjuk)

G. Mátyus Melinda

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYAR AUTONÓMIA SZÜKSÉGESSÉGE

Interjú Csóti Györggyel

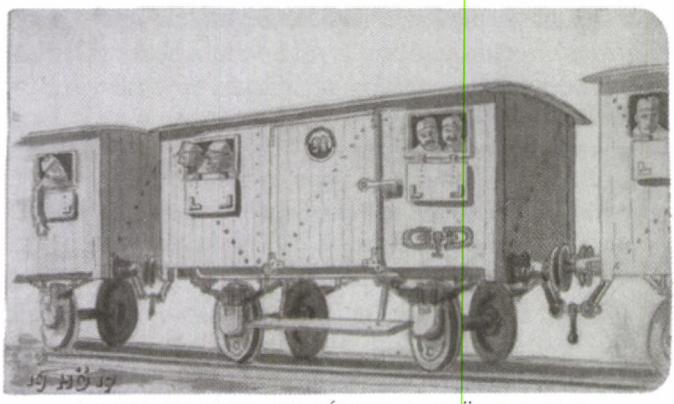
S. Király Béla: *Kevés politikust ismerek, aki 1990 óta ennyire elkötelezett lenne a határon túli nemzetrészek iránt, mint ön. Kivételes tapasztalatának köszönhetően a Külügyi Bizottság, illetve a Nemzeti Összetartozás Bizottság tagja volt. Milyen élmények, belső késztetések irányították a figyelmét a határon túli magyarok sorsa felé fiatal korában, illetve a rendszerváltás előtti időkben?*

Csóti György: Budai értelmiségi családból származom. Tíz-tizenkét éves lehettem, amikor kezembe akadt édesapám könyvtárában az *Ütött az óra – A trianoni béke története* című kiadvány. Már kisgyerek koromban nagyon érdekelt a történelem, különösen Magyarország története. Amikor megismertem a szégyenteljes diktátum részleteit, már tudtam, hogy az 1938 és 1941 közötti részleges revízió sikertelen volt. Elkezdtem tervezni, hogyan lehetne visszafoglalni az elszakított területeket. Utópisztikus elképzeléseim voltak, de hamarosan felébredtem az álmodozásból. A téma azonban folyamatosan ott lappangott bennem a diktatúra évtizedeiben. Családi és szűk baráti körben beszéltünk róla, gyűjtőszenvedélyeimet is ez a kérdéskör motiválta. Illyés Gyula *Válasz Herdernek és Adynak* című kétrészes publikációja (*Magyar Nemzet*, 1977 karácsony és 1978 újév) döbbentett rá, tenni is kell valamit. (Illyés Gyulát úgy megszerettem ezért az írásáért, hogy azonnal kitettem fényképét a dolgozószobám falára, ma is ott van.)

Elkezdtünk feleségemmel Erdélybe járni. Könyveket, gyógyszereket, élelmiszert, újságokat – és szeretetet

– vittünk, barátságokat, felejthetetlen emlékeket hoztunk. Sikeresen korrumpáltuk a román vámosokat, és lettünk megtűrt ügyfelei magyar kollégáiknak. Hoztuk-vittük az üzeneteket élőszóban azoktól és azoknak, akik valamilyen oknál fogva nem léphették át a határt. Például azért, mert tiltólistán voltak. Mi is hamar felkerültünk a megfigyeltek közé. A rendszerváltozásig több mint ötvenszer mentünk a Királyhágón túlra. Kalotaszegen értelmiségiekkel, a Székelyföldön egyszerű emberekkel ismerkedtünk meg. Barátságba kerültünk Kolozsvárott és környékén Kallós Zoltánnal, Lászlóffy Aladárral, Szilágyi Istvánnal, Vásárhelyi Gézával, Újváry Ferenccel, Tőkés Istvánnal, Szőcs Istvánnal, Bánffy Istvánnal és másokkal. Ugyanakkor nem hagytuk cserben a hargitai juhász barátainkat sem, köztük az ötgyermekes Dániel Imrét, aki ugyan csak „két iskolát" végzett, de intelligenciában és filozofikus töltetű, egyszerű, nemes gondolkodásban kevés hozzá hasonló embert ismertem. Egy alkalommal elmondta, gyermekkori vágya, hogy egyszer átsétálhasson a Lánchídon. Évtizedeken át hívtam, kapacitáltam (családja már többször járt nálunk), de a reá bízott több száz juhra hivatkozva eddig még nem állt kötélnek. „Legalább ígérd meg" – mondtam neki egyszer. Rám nézett csodálkozó, nyílt, kék szemeivel, és így válaszolt: „Ha megígérem, akkor meg is kell tennem!" Többek között ezért szeretem Erdélyt és az erdélyieket. Remélem, Imre egyszer megígéri. Dániel Imre gondolata lett a kilencvenes években választási kampányom jelmondata: „Az adott szó törvény legyen!".

Természetesen ott voltunk a Ceauşescu-féle falurombolás elleni százezres tüntetésen a Hősök terén 1988. június 27-én. Az 1956. október 23-i demonstráció után ez volt az első felemelő, fantasztikus hatású társadalmi élményem. A szervezők nagy súlyt helyeztek arra, hogy amikor elmegyünk a Thököly úton a román nagykövetség

A FOGLYOK BEVAGONÍROZVA (H. Ö. 1917. J/6. [?])
Helm Ödön rajzos hadifogolynaplója, 1917. január 6. (?)

épülete előtt, ne történjen semmiféle atrocitás, még verbális provokáció sem. Kérték, csendben vonuljunk. Már sötétedett, sokan égő gyertyát tartottak a kezükben. Soha nem felejtem el, néma csendben mentünk. Ha rá gondolok, még ma is hallom a lépések diszkrét zaját a bazaltköveken. A követség épületén minden ablakot leeresztett faredőnyök takartak. Zárt ajtók fogadták a petíciót átadni szándékozókat. Csendben, méltóságteljesen vonultunk tovább. Amikor egy-egy vérmesebb tüntető kiabálni kezdett volna, szomszédai azonnal elhallgattatták. Valami leírhatatlan, felemelő összetartozás-érzés volt a levegőben és a lelkekben, a nemzeti szolidaritás csodálatos megnyilvánulása. Innen már csak idő kérdése volt, hogy az országos politika szintjére emelkedjen az elszakított nemzetrészek ügye.

Politikai pályám tulajdonképpen Erdélyből indult el. Kolozsváron megismerkedtem Kallós Zoltánnal, rajta keresztül meg Csoóri Sándorral. Ő hívott az MDF-be 1988 szeptemberében. Kezdetben minden lehetséges kérdéssel foglalkoztam, hogy anyagilag és adminisztratív szempontból független emberként (egy kisszövetkezet

A FOGLYOK SZÁLLÁSA (H. Ö. 1917)
Helm Ödön rajzos hadifogolynaplója

elnöke voltam) segítsek a diktatúra megdöntésében és az ország függetlenségének visszaszerzésében. Amikor 1989. október 22-én Antall Józsefet az MDF elnökévé választották, kérésére úgy döntöttem, politikusi pályára lépek. A választások megnyerése után (1990. április 8.) már csak a külpolitika és a nemzetpolitika területén tevékenykedtem. Ettől kezdve már nem csak Erdélyre figyeltem, hanem valamennyi elszakított területre.

S. K. B.: *25 éve éltük át – ki itt, ki a határon túl – azokat a lélekemelő hónapokat, amikor a közösségi összetartozás erőt vett a „kaparj kurta, mert neked is jut" Kádár-kori mentalitáson. Romániában a változás sajnos vért követelt. Jól tudom, hogy 1989 karácsonya után félszáz kocsiból álló segélykonvojt vezetett Erdélybe?*

Cs. Gy.: 1989. december közepén Tőkés László temesvári református lelkész egyéni harca a román kommunista diktatúrával szemben felkelést, forradalmat hozott a Bánság fővárosában. December 16-án lángba borult Temesvár, 21-én pedig már Bukarestben égtek a forradalom tüzei. A hatalom brutális kegyetlenséggel és aljas

módszerekkel igyekezett letörni a népfelkelést. Szerencsére ez nem sikerült. Esélyük sem volt rá, a több évtizedes nyomor, kiszolgáltatottság, megfélemlítés után ellenállhatatlanul tört fel a népharag. A katonaság átállt a felkelők oldalára, a harc eldőlt. Ceauşescu pártbeli ellenfelei, élükön Iliescuval, azonban „ügyesen" átvették az irányítást. A forradalom (kommunista) puccsá silányult. December 25-én kivégezték a „Kárpátok géniuszát", Nicolae Ceauşescut és feleségét. Az országban káosz uralkodott, élelmiszer- és gyógyszerhiány volt, a lakosság azonban eufórikus hangulatban várta a megváltást jelentő változásokat.

Magyarországon is megmozdultak a segítőkész, jó szándékú emberek. A Magyar Demokrata Fórum Ó utcai székházában, a földszintes barakképületben is folyt a tanácskozás, mit és hogyan lehetne segíteni a sokat nélkülözött erdélyi magyaroknak. Úgy döntöttünk, hogy elsőként élelmiszerekből és gyógyszerekből álló segélyszállítmányt küldünk. Az elnökség engem bízott meg az egész akció megszervezésével és lebonyolításával. Akkoriban az MDF Hivatalának a vezetője voltam, vagyis a pártadminisztráció irányítója, egyúttal az elnök, Antall József személyi titkára. Karácsony előtt pár nappal gyűjtési akciót hirdettünk meg. Élelmiszert, ruhát, gyógyszert, könyveket, gyerekjátékot kértünk a lakosságtól. Szívet melengető volt látni, ahogy napokon át, az ünnepek alatt is, tömegesen hozták az adományokat. Szenteste kivételével reggeltől késő estig vettük át, szortíroztuk és raktároztuk az ajándékokat. Határtalan lelkesedéssel, fáradtságot nem ismerve dolgoztunk, s ezzel nem voltunk egyedül az országban. A Németh-kormány Keleti Györgyöt, a Honvédelmi Minisztérium szóvivőjét bízta meg a segélyakciók koordinálásával. Az MDF-et én képviseltem az egyeztető tárgyalásokon. Tanácsokat, fontos információkat és logisztikai segítséget kaptunk. A kormánymegbízott a Máltai Szeretetszolgálatot, sze-

mély szerint Kozma Imre atyát kívánta az összes szállítmány Erdélybe juttatására felkérni. Nekünk sikerült kibújni ez alól, és saját szervezésben, saját felelősségre dolgozni. Ez nem csak presztízskérdés volt, hanem az adományok hatalmas tömege miatt logikus döntés is. Karácsony másnapján megkezdtük a szállítójárművek beszerzését. Még ma is hihetetlennek tűnik, milyen gyorsan ment minden. Ez nem a mi ügyességünknek volt köszönhető, bár megfeszítve dolgoztunk, hanem a budapestiek (máshol meg a vidékiek) lelkesedésének, önzetlen segíteni akarásának. Több mint kilencven teherautót, furgont és személykocsit sikerült hadrendbe állítani. A nagy számra való tekintettel, valamint biztonsági okokból, két részre osztottuk a konvojt. Az egyiket Lezsák Sándor, a másikat én vezettem, különböző útvonalon mentünk. December 27-ről 28-ra virradó éjszaka indultunk a városligeti Dózsa György útról. Sötétedés előtt kellett ugyanis Marosvásárhelyre érnünk, mert éjszaka még számítani lehetett a hegyekbe vonult szekuritátés osztagok rablótámadásaira. Kalotaszegen és Torda után hallottunk is lövéseket a távolból.

Antall József és Csoóri Sándor búcsúztatott bennünket a csípős éjszakai órában. Szívünk tele volt bizakodással, reménységgel. Új fejezetet reméltünk a Romániához csatolt területeken élő magyarok életében. A „parancsnoki" kocsi egy régi Wartburg volt, tetején hangszóróval, ezen keresztül irányítottam a 47 teherautóból és személygépkocsikból álló konvojt. Zacsek Gyula vezette, aki videózott is, végig az egész úton. A hátsó ülésen Antall Péter ült, ő fényképezte az eseményeket. Indulás előtt Antall József odahajolt hozzám, és a következőt súgta a fülembe: „Vigyázz a fiamra, mert ő még gyerek!". Izgalommal indultunk útnak. Nagyvárad határában egy fiatal nő román nemzeti színekből álló kokárdát tűzött a mellemre. Jó szívvel viseltem az egész úton. Azt hittük, megváltozik a világ, románok, magyarok, szászok

(akik még ott maradtak) megkapják az emberi élethez és önrendelkezéshez való jogot. (Csak három hónappal később, az 1990. márciusi marosvásárhelyi pogrom józanított ki valamennyiünket.) Ugyancsak itt, Szent László városában figyelmeztettek az utcán lévő emberek, hogy a Királyhágó felé felfegyverzett szekuritátés csoportok megtámadhatnak bennünket. Rövid várakozás után mégis továbbindultunk. Végig az úton, amíg világos volt, a városokban és a falvakban az út mentén emberek százai integettek boldogan. Tudták, kik vagyunk, és miért jöttünk. A tervekkel ellentétben, késő este, sötétben értünk Marosvásárhelyre. Már vártak bennünket a felkelés helyi vezetői, közöttük sok régi barátunk. Szétosztottuk a szállítmányt. Közben feltűnt a városi tanács képviselője is, felajánlotta, ők majd megfelelő helyre viszik az adományokat. Nem kértünk belőlük. Elsősorban egyházakhoz és kórházakhoz irányítottuk a gépkocsikat. Természetesen nem hagytuk ki a román ortodox egyházat sem. Másnap spontán nagygyűlést tartottunk a főtéren. Hangosbeszélőn Lezsák Sándor és Gálfalvi György szólt a tömeghez. Az utcán, a macskaköveken gyertyák égtek a halottak emlékére, ott, ahol lelőtték őket Ceauşescu pribékjei. Ezt követően szélnek eresztettük a csapatot. Katonai fegyelemben vonultunk oda, de utána mindenki saját útját járhatta.

Én kihasználtam a lehetőséget, Antall Péter és Zacsek Gyula társaságában felkerestem számos erdélyi barátomat. Székelyudvarhelyen Katona Ádám művelődéstörténész petőfis lelkesedéssel sorolta terveiket. Sürgés-forgás, lázas készülődés volt a tanácsházán. Szentegyházán Gizike, juhász barátunk felesége az örömtől sírva mesélte élményeit. Csíkcsicsón Terike, a helyi gépész-traktoros párja a nyakunkba ugrott két kisfiával. Kalibáskőn Gyuri bácsi, Gizike idős édesapja természetes, szeretetre méltó őszinteséggel azt válaszolta „Mit üzen a magyarországi magyaroknak?" – kérdésemre, hogy „nagyon szépen kö-

szönjük az eddigi sok jóságot, amire a jövőben is nagyon számítunk". Marosvásárhelyen Sütő Andrással, Kolozsvárott Lászlóffy Aladár költővel, Szilágyi István íróval és Újváry Ferenc ügyvéddel készítettünk videointerjút. Részletesen elmondták, mi történt az elmúlt tíz-tizenkét napon, és mit terveznek, mire számítanak. Újváry Ferenc szavait szó szerint idézem: „Én abból az alapállásból indulok ki, nincs többet kompromisszum! Nem lehetünk többet opportunisták! Negyven éven át az opportunizmusunk, a kompromisszumunk ide vezetett. Ezért már az induláskor radikális álláspontra kell helyezkedni. (...) Erdélyben három történelmi nemzet él: magyar, román, szász. És ezek szabadok, és ezek egyenlők. Szabadok azért, mert a természeti jognál fogva mindenki szabadnak született. És egyenlők azért, mert az őseiktől örökölték a jogaikat. Ezért mi, erdélyi magyar demokraták nem akarunk semmit sem kérni a románoktól az indulásnál. Nekem a románok ne adjanak semmit! Mert ha nekem a románok adnak, köztudott, aki ad valamit, azt, amit adott, azt vissza is tudja vonni. (...) Az én jogom nem az itt élő másik nemzet jogaiból származik. Az én jogaim abból a tényből fakadnak, hogy az én elődeim itt születtek, falvakat, városokat építettek fel, kultúrintézményeket hoztak létre, és akkor én itt nem lehetek nemzetiség! Én ezt igénylem, hogy a jövőben így legyen az alapokmányokba befoglalva. A magyar lehet nemzetiség Moldovában, Dobrudzsában, Olténiában és Munténiában. Mint ahogy a három nemzet mellett Erdélyben is lehetnek nemzetiségek: cigányok, horvátok, örmények, szerbek, szlovákok, zsidók és mások. (...) Én nem engedem meg, hogy engem besoroljanak a nemzetiségek közé! Én Erdélyben országot alkotó és építő egyik nemzet vagyok. Nyilvánvaló, hogy nekünk együtt kell felépítenünk és megteremtenünk az új erdélyi rendet, mely olyan kell legyen, mint Móricz Zsigmond fogalmazott: Tündérkert. És ez csak a

három együtt lakó nemzet akaratától függ. Ha célul ezt tűzzük ki, nyilvánvaló, meg is tudjuk valósítani. (...) Erre a pillanatra az erdélyi népek hetven éve várnak. És hogy ez a demokráciát hozta el, a teljes szabadságot, a teljes autonómiát, a teljes önrendelkezési jogainkat. Mert ha nem így van, minket ismét becsapott a történelem. De én bízom benne, hogy ezt most mindenki komolyan veszi. (...) És hogy ez így legyen, ez már nem csak magyar érdek, hanem magyar, román és szász érdek is."

Újváry Ferencnek ez a gondolatsora, ez az okfejtése adta meg nekem a nemzetpolitikai ars poeticámat, hitvallásomat. A kolozsvári ügyvéd szavai arra is rámutatnak, miért nem szerencsés a felvezető kérdésben elhangzott „kisebbség" kifejezés az elszakított magyar nemzetrészek vonatkozásában. Azon túlmenően, hogy pejoratív felhangja van, tulajdonképpen a nemzetiségekre illik, nem az őshonos nemzeti közösségekre. Ha elé tesszük, hogy „számbeli", úgy fogalmazunk, hogy számbeli kisebbségben lévő őshonos nemzeti közösség, már helyesebben járunk el.

S. K. B.: *A trianoni diktátum következményei továbbra is megterhelik hétköznapjainkat, hiába tagadják többen is, vagy vonogatják a vállukat. Röviden milyen helyzetfelmérést készítene?*

Cs. Gy.: Kilencvennégy évvel ezelőtt a felelőtlen nagyhatalmi politika és a Közép-Európában évszázadok óta velünk együtt élő nemzetek akkori vezető politikusainak féktelen mohósága darabokra szakította az ezeresztendős Magyarországot. A trianoni békediktátum hazánk területének kétharmadát, magyar lakosságának egyharmadát idegen fennhatóság alá helyezte. A trianoni sebek máig nem gyógyultak be, Trianon következményei rányomják bélyegüket mindennapjainkra. A békediktátum következtében 3,4 millió magyar került idegen fennhatóság alá az utódállamokban, közel a fele az új magyar határ mentén egy tömbben. Magyarország saját magával lett ha-

táros. Ehhez fogható gyalázatot az újkori Európában csak Lengyelország szenvedett el, amikor 1815-ben a Szent Szövetség felosztotta. Az elcsatolt területeken ma mindössze 2,2 millió magyar él a 2011-es népszámlálás alapján. Ugyanakkor a környező népek lélekszáma két-háromszorosára nőtt ez idő alatt. Ezt alapul véve ma legalább 7 millió magyarnak kellene élni a szomszédos országokban. Ehelyett csupán 2,2 millió él. (Megjegyzendő azonban, hogy az elszakított területeken élő magyarok lélekszáma a hivatalos népszámlálási adatoknál bizonyosan magasabb. Az asszimiláció első megnyilvánulási formája, hogy számosan félelemből, jobb társadalmi előremenetel reményében, vegyes házasságban élve gesztusként a házastárs iránt, vagy egyszerűen megalkuvásként, a többségi nemzethez tartozónak vallják magukat. Ez nem egyedien magyar magatartásforma, ez történelmi gyakorlat, ami emberileg érthető, de érzelmileg nem elfogadható. Ha fordul a helyzet, ezek az emberek ismét „bevallják" nemzeti hovatartozásukat. Sorozatban láttunk ilyen fejleményeket a második világháború idején. Magyar vonatkozásban legutóbbi érdekesség, hogy az Ausztriához csatolt, Burgenlandnak nevezett területen 1991-ben sokkal többen vallották magukat magyarnak, mint tíz évvel korábban. Az ok: „a magyar név megint szép lett, méltó régi nagy híréhez".) A magyarok részaránya az elcsatolt területen a helyi lakossághoz viszonyítva Felvidéken 30 százalékról 10 százalékra, Kárpátalján 31 százalékról 12 százalékra, Erdélyben 32 százalékról 20 százalékra, Délvidéken 28 százalékról 14 százalékra csökkent. Mindez látszólag betudható a kényszerű elvándorlásnak, erőszakos asszimilációnak, kitelepítéseknek, tömeggyilkosságoknak, amelyek 1920 és 1990 között történtek. Azt hittük, a rendszerváltozások után, az euro-atlanti integráció kiteljesedését követően mindez megszűnik. Nem így történt. 1991 és 2011 között mintegy 600 ezerrel csökkent az elcsatolt területeken élő magyarok

száma. A harmadik évezred sem hozott változást, a magyarok lélekszáma a szomszédos országokban folyamatosan csökken. (Sajnos igaz ez a mai Magyarország területén is, de sokkal kisebb mértékben.)

A fenti állítás másik igazolásául, miszerint a rendszerváltozások és az integráció nem hozott megoldást, a szomszédos országok elmúlt években folytatott kisebbségpolitikájának elemzése szolgál. Általánosságban megállapítható, a többségi nemzeteknek csak addig van szükségük a magyarokra, amíg a belpolitikában olcsó ígérgetésekkel megnyerik koalíciós partnernek, vagy külpolitikai megfontolásokból, mert jó bizonyítványt akarnak felmutatni a nemzetközi közösség felé. Amint nincs rájuk szükség, ejtik őket, és az ígéreteket azonnal visszavonják, sokszor még az elért kis eredményeket is felszámolják. A kis lépések politikája tehát nem hozott semmi érdemleges eredményt, a külhoni magyarság „porlik, mint a szikla".

S. K. B: *Mi lenne a megmaradás feltétele?*

Cs. Gy.: Az anyanyelv korlátlan használata az élet minden területén a születéstől a halálig, a nemzeti kultúra ápolásának és gyakorlásának joga külső feltételek nélkül, egyenrangú állampolgárság az adott országban, illetve pénzügyi és gazdasági függetlenség. Európai uniós szóhasználattal: a szubszidiaritás elvének biztosítása. Miután Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában és Szerbiában nem ismerik el az ott élő magyar nemzeti közösségeket államalkotó tényezőnek, tehát egyenrangú állampolgároknak, ezért csak a tényleges és teljes körű autonómia biztosíthatja szülőföldön boldogulásukat és fennmaradásukat. Tényleges, tehát nem olyan, mint Petru Groza korában a Magyar Autonóm Tartomány Erdélyben. Teljes körű, vagyis személyi elvű, kulturális és területi autonómia valamelyik formája, vagy ezek kombinációja. Csak ezáltal biztosítható ugyanis az önrendelkezés a szórványban és a tömbben élőknek egyaránt.

S. K. B.: *Milyen feltételek teljesülése esetén jöhet létre az autonómia?*

Cs. Gy.: Egy számszerű kisebbségben élő őshonos nemzeti közösség autonómiájának megvalósításához három feltételnek kell teljesülnie: Egyrészt az adott közösség elszánt akarata, hajlandósága az áldozatvállalásra, másrészt megfelelő jogi alap és/vagy meglévő nemzetközi gyakorlat, harmadszor pedig a többségi nemzet egyetértése és/vagy külső erő kényszerítő nyomása.

Nézzük az első feltételt: van-e akarat és készség az áldozatvállalásra? Sajnos ezen a téren nem állunk jól. Az elmúlt közel egy évszázad borzalmai, csalódásai, kilátástalanságai félelmet ültettek el az elszakított nemzetrészekbe. Ez leginkább a Beneš-dekrétumok által sújtott, kollektív bűnösséggel vádolt felvidéki magyaroknál tapasztalható. A probléma azonban többé-kevésbé fennáll valamennyi szomszédos országban élő magyar nemzeti közösség esetében. Ennek következménye, hogy inkább vállalják az elvándorlást a mai Magyarországra, vagy ami még ennél is szomorúbb, harmadik országba is. Számosan a kikényszerített asszimilációt választják. Sokan úgy gondolják, egy életük van, nem vállalják a bizonytalan kimenetelűnek gondolt harcot. Ezt a mentalitást a rendszerváltozásban és az euro-atlanti integrációban való ez irányú csalódások táplálják. Ezen kellene túllépni, rámutatva a realitásokra, melyeket a másik két feltétel teljesülése nyújt. E téren a székelyek elmúlt két esztendőben tapasztalható autonómiatörekvései hozhatnak áttörést. A Délvidéken is elindult valami, a kulturális autonómia csírái megjelentek. Látni kell azonban, hogy folytatás ott (is) csak akkor lesz, ha jó szándékú külső erő erre rákényszeríti szerb barátainkat.

Van-e jogi alapjuk a magyaroknak az autonómiához? Ez a második kérdés, a következő feltétel. Az őshonos magyar nemzeti közösségeknek alanyi jogon jár az

önrendelkezés az utódállamokban. Születésük helye adja meg ezt a jogot: ott születtek, ahol őseik éltek és alkottak évszázadokon át. Falvakat, városokat építettek, gazdag kultúrát teremtettek, és vérükkel védték azt a földet, ahol utódaik ma élnek. Joguk van tehát nemzeti identitásuk megtartásával szülőföldjükön teljes életet élni. Ezt a jogot számos európai irányelv, az Európa Tanács ajánlásai (többek között az 1201/1993-as, az 1832/2011-es, valamint az 1985/2014-es) és Európa számos országában kialakult gyakorlat támasztja alá. Dél-Tiroltól kezdve Katalónián át a belgiumi németekig lehetne sorolni a számos példát az Európai Unión belül. (Az EU-n kívül is létezik ilyen gyakorlat!) Ezeken a területeken számos esetben történelmi gyökerekkel rendelkezik a létező autonómia, de sok esetben 20. századi, áldozatokat követelő küzdelem során sikerült kivívni az önrendelkezési jogot. (Lásd első feltétel!) Fentieken túlmenően az Európai Unió Alapjogi Chartájából is levezethető az autonómia iránti jog. Bár ez a dokumentum csak az egyéni jogok biztosításával foglalkozik, de létezik olyan jogértelmezés, miszerint ha az egyénnek joga van például anyanyelvén beszélni és nemzeti kultúráját gyakorolni, akkor ezt társaságban művelve, már kollektív jogról beszélhetünk. Mindezekből látható, hogy a három feltétel közül a jogi feltétel egyértelműen adott a magyarság számára.

Mindezek után nézzük meg, van-e fogadókészség a számszerű többségben lévő nemzetek részéről az autonómiára! Sajnos egyértelműen megállapítható, hogy jelenleg nincs. Tisztában kell lennünk azzal, hogy szomszédaink többségének (talán valamennyinek) eltökélt szándéka hosszú távon az adott országban élő őshonos magyarság asszimilálása, vagy a szülőföld elhagyásának kikényszerítése. Erről a szándékról azonban többségük biztosan lemond, ha belső és külső körülmények erre késztetik őket, és országuk területi épségét ezzel párhuzamosan (vagy

éppen ez által!) biztosítva látják. Elszánt összmagyar fellépés és megfelelő nemzetközi nyomás tárgyalóasztalhoz kényszerítheti a szomszédos országok politikai vezetőit. Minden felelősen gondolkodó európai politikusnak tisztában kell lennie azzal, hogy földrészünkön csak akkor lesz társadalmi béke, politikai stabilitás és gazdasági prosperitás, ha az őshonos nemzeti közösségek (is) teljes körű és tényleges önrendelkezési jogot kapnak. Különösen igaz ez a Kárpát-medencében. Nyugodtan kimondhatjuk: Európában létezik egy megoldatlan magyar ügy. A huszadik századi történelmi igazságtalanságokat (békediktátumokat) számos nemzetnek sikerült már helyretenni, a magyaroknál ennek még a nyomát sem látni.

Hozzánk hasonló veszteséget csak a szerbek és az oroszok szenvedtek el. Nekik új ez a helyzet, mi már csaknem egy évszázada szenvedünk tőle. A második világháború az első utáni igazságtalan békeszerződések következménye volt. A győztesek nem tanultak korábbi hibáikból, megismételték az igazságtalanságokat, sőt sok helyen még tetézték is azokat. A kétpólusú világrend kialakulása megakadályozta a megalázó sorsba taszított nemzetek érdekeinek érvényesítését.

A negyedszázada elindult rendszerváltozások azonban kiszabadították a szellemet a palackból. Két évtizedes vergődés után most történelmi esély adódna az öreg kontinens sorsának jobbra fordítására, nem csak az integráció elmélyítésével és bővítésével, hanem a benne élő népek, nemzetek saját akaratuk szerinti boldogulásának biztosításával. Szabad népek szabad akaratukból békét, stabilitást és gyarapodást biztosíthatnak Európában. Ha egy részüktől megtagadjuk az önrendelkezést, mindennek az ellenkezője történhet. Ezt kell felismernie a „nemzetközi közösségnek", a többi már magától adódik. Első lépésként az Európai Uniónak belső jogrendjébe kellene emelnie az Európa Tanács vonatkozó ajánlásait.

S. K. B.: *Mindezek tudatában hogyan fogalmazná meg a magyarság tennivalóit?*

Cs. Gy.: A fenti folyamatot remélve és azt ösztönözve, de ettől függetlenül is, a magyar kormánynak és valamennyi magyarországi felelős politikai erőnek élnie kell a külső ráhatás, a jó értelemben vett politikai nyomás eszközével mindazon szomszédunk vonatkozásában, ahol erre szükség van. Jelenleg, különböző mértékben, négy relációban látható ilyen szükségesség. A 2010-es nemzetpolitikai fordulat után, az elmúlt három évben nem volt túl kegyes hozzánk a sors, ami a nemzetközi kapcsolatokat illeti. A most elkezdődött négy esztendőben mindent meg kell tenni nemzeti érdekérvényesítő képességünk növelésére a nemzetközi politikában. Ennek egyik eszköze az ország tekintélyének visszaszerzése, gazdasági megerősödése, társadalmi kohéziója. A másik az okos diplomácia. Fontos alapelv ugyanakkor, hogy az elszakított nemzetrészek ügye nem külpolitikai kérdés, hanem egy speciális belügy, melynek külpolitikai vonatkozásai is vannak. Az elszakított nemzetrészeknek meg eltökélten harcolniuk kell igazukért. Nem külön-külön, hanem együtt, áldozatokat is vállalva, összefogva az egész Kárpát-medencében. Szabó Dezső igazsága ma is érvényes: minden magyar felelős minden magyarért!

Budapest, 2014. október

S. Király Béla

A MAGYAR PARASZT ÉLETE

Első világháborús veteránok levelei az Illyés-hagyatékban

2. válogatás

1. levél: Viola József, Torvaj – „Közepes"

„Tisztelt szerkesztőség, hogy mi fáj, az alábbi soraimban felhozom. Ötvenhét éves vagyok, negyven hónapig el kellett hagynom a kedves családomat, hogy hazámat és családomat az ellenség megcsúfoltatásától megmentsem. Többi bajtársammal együtt feláldoztuk testi épségünket, egészségünket, azért, hogy sorsunk jobbra forduljon, de csalódtunk.

Amíg a dúló háború tartott, addig ígértek. Hogy minden hadba volt magyar, akiknek családjukat el kellett hagyni a haza megvédéséért, azok háború után kapnak tizenöt hold földet. Még ma sincs abból semmi, úgy látszik, elég az, hogy megígérték – így van ez.

[...]

A jobb szemem elvesztettem a világháborúban, a bal szememmel se sokat látok – és fáj. Még egy fillér segedelmet sem kapok."

24. levél: Mészáros Varjú Lajos, Alsószeli – „Közepes"

„[A háború után] látnom kellett szegény hazánk letiprását. Látnom kellett, mint hurcolják el a csehek a harcokból

hazatért bátyámat. Látnom kellett, mint verik, kínozzák a falunkba megjött katonákat. Látnom kellett, mikor közülük egyet mellbe lőtt egy cseh katona. Látnom kellett, hogy erőszakolják rá a kisbírót, hogy dobolja ki a faluba, hogy ha meg nem adjuk magunkat, fölgyújtják a falut. Bele kellett törődni sorsunkba. Halálos csend ült falunkra és az itt élő egész magyar társadalomra.

Azután már nem vertek a csehek. Azután még attól is fájdalmasabb ütéseket kaptunk: vert bennünket saját fajunk. Nagygazdáink, birtokosaink szövetkeztek a zsidó nagybérlőkkel és szorították le napszámainkat és kereseti lehetőségeinket. S közben ha mink védekeztünk, akkor ránk fogták, hogy mi nem vagyunk magyarok. Persze az nem volt baj, hogy ők a cseh csendőrt, fináncot és a többi nagyfejűt bankettekre hívták meg, hogy a cseh nemzeti ünnepre kényszerítették gyermekeinket a cseh himnusz elszavalására, avval fenyegetve meg, hogy apádtól megvonassuk a rokkantsegélyt, ha el nem mondod.

Minket minden áron csak kiszorítani akartak minden téren. És ez még fájdalmasabb ütés volt ránk, mintha ellenségünktől kardlapot kaptunk volna."

34. levél: Misák Ferenc, Nagydobrony – „Közepes"

„1912-ben besoroztak katonának a 65. közös gyalogezredbe. Be is vonultam Munkácsra, 2 hét letelte után beosztottak a 6. hegyi tüzérezredbe. Travnik volt az állomásom, itt töltöttem 2 és fél évet mint tiszti lovász.

1914-ben ott ért a világháború, augusztus 28-án kaptuk a parancsot – direkció: Visegrád! Itt is kivettem a részem az első ütközetből. Jött a második felvonás: Zvornik. Itt is jól sikerült az áttörés. Én persze kimerülve, többnapos előnyomulás után, megfagyott lábbal Kragujevac alól

Valjevón át menekülve, fogságba kerülésemből Sabácnál átkelve a Száva folyón. Direkció: a zágrábi kórház!

Három hónap letelte után a káderemhez érve 2 heti szabadság után az olasz frontra önként jelentkeztem. Karintián át, onnét Dél-Tirol, Rovereto, [olvashatatlan], Asiago, ezek mind emlékezetes napok. Trieszt, a tengerparti öböl, görzi offenzívák – így fest az én lelkivilágom.

A káderhez újra: Kassa, 2 heti szabadság. Utána önként le a tiroli hegyek közé. 1917 novemberétől Roveretóban telelve a Monte [olvashatatlan]en lévő állásunkban várva az újabb támadásokat. Valósággal igazi regébe illő áldozat minden, amit itt elmondok.

1918. április havában megkaptam a görzi, tiroli, karintiai és szerbiai hadjáratokért a kisezüstöt és Károly Csapatkereszt vitézségi érmet és a rokkantságomat is.

De még a megélhetésemről eddig senki nem gondoskodott..."

51. levél: Bolvári Istvánné, Kecel – „Közepes"

„1915-től 1919-ig férjemet nem is láttam, és bármennyire gyötörtem magam – keveset étkeztem, éjszaka a férjemet sirattam –, mindig erősebb voltam. És akkor rábíztam magam az isteni gondviselésre, férjemet a Páduai Szent Antal oltalmába ajánlottam, és minden fáradságomat a Magyar Hazámnak szenteltem. Igaz, hogy a fronton nem voltam, se ápolónőnek nem mehettem, mert a haldoklótól, halottól irtózom. Azt gondoltam, hogy avval is nagy szolgálatot teszek szegény hazámnak, hogy minden erőmből dolgozok. A kenyérre is olyan szükség volt, mint a katonára.

1915 és 1919 között alig kaptam 3-4 levelet a férjemtől, mert fogságba esett."

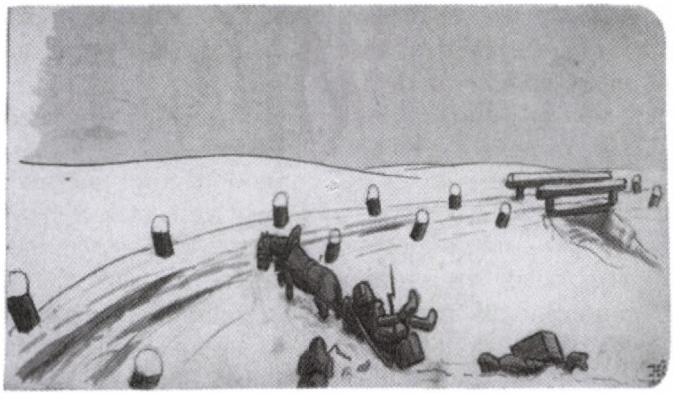

ÚTON (H. Ö. 1917)
Helm Ödön rajzos hadifogolynaplója

58. levél: Szalay Ferenc, Cikasziget – „Közepes"

„1908. március 6-án besoroztak katonának, [...] és két teljes évig katonáskodtam. 1910. szeptember 20-án jöttem haza. [...] Jött 1914, a világháború és akkor újra jött a többi szenvedés. Be kellett vonulnom a Magyar Haza megvédésére és be is rukkoltam csapattestemhez Pozsonyba, a 13. honvédokhoz. Kimentünk Galíciába a harctérre Ravaniskához és a többi. Ezután következett a még roszszabb világ, és ott voltam az orosz fronton 1918 áprilisáig. És akkor kaptam 14 nap szabadságot.

A szabadság leteltével újra kimentem a francia frontra és ott voltam egészen november 3-ig. Onnét jöttem haza. Hát bizony, nekem igen kijutott a háborúból, még most is annak betege vagyok. A legnagyobb szomorúságot az okozott, mikor meghallottam, hogy a Magyar Hazámat – vagyis a Magyar Hazánkat – feldarabolták 1918 őszén a körülöttünk lévő nemzetek. Hát nagyon fájt a szívem, mikor ez megtörtént és sokat mondtam, hogy ezért harcoltam négy és fél éven keresztül? A sok szenvedésnek ez lett a jutalma?"

HÓBA BORULVA (H. Ö. 1917)
Helm Ödön rajzos hadifogolynaplója

67. levél: Szabó István, Úri – „Közepes"

„1914-ben a világháború kitörésekor elvitték a bátyámat, oda is maradt Przemyślnél, maradt 4 gyermeke. 1914. augusztus 8-án elvitték apámat a saját 8 lovával. Kispesten a Kossuth Lajos téren lebetegedett, már akkor én jöttem a sorba, én fölváltottam. 15 éves voltam, most úgy engedték haza [apámat], hogyha másik embert állítottunk a helyébe. Apám hála Istennek idehaza felgyógyult. De engemet elvittek ám a lovakkal együtt Galíciába. Útirányunk volt Bécsnek és Morvaországnak a vasúti ezreddel, vezetője Káldor főhadnagy úr volt. Megérkezvén Tropauba onnét senkinek sem vissza nem lehetett már jönni, mert körülzártak az oroszok. Nagy erőfeszítéssel a mi katonaságunk vissza bírta verni az oroszokat, hogy kiszállhattunk a vonatból a lovakkal együtt.

Onnét Jaktárba mentünk, 1 hétig voltunk ott, újra vagonírozni kellett, 1 nap 1 éjjel mentünk vonaton. Elértük Szucint, ahová először akartak vinni. De már ottan nagyon keserű életre jutottunk, széjjelnézvén mit

láttunk, mint a sok magyar bajtársak sírjait. A műúton menni nem lehetett, a földúton mégúgy sem. Egész nap szomjan [voltunk] a lovakkal együtt, mert a kutak mind meg voltak mérgezve. Egy napi pihenés és elhelyezés után megkezdtük a Visztula vizén keresztül a jártatást. (De még akkor a híd is úgy rángódott, mint gyermekkorunkban a bölcső. Még karja sem volt, csak le [volt] padlózva.) Jártatás közben jönnek arra a 48-as ezrednek a trénkocsijai. Az iszonyú sárban nem bírtak menni. A parancsnokuk megkéri Káldor főhadnagy urunkat, legyen olyan szíves, adjon neki 10 pár lovat kölcsön, kihúzatni addig, amíg jobb útra nem találnak. Eljövén az este mink még mindig ebéd nélkül vagyunk. Megkérvén a parancsnokot, hogy legyen szíves már visszaengedni bennünket a csapattestünkhöz, erre azt a választ kaptuk revolverét ránk fogva, hogy örüljünk, hogy itt vagyunk. Uram Istenünk, mi lesz velünk! Megsajnálván bennünket a trénkocsisok azt mondták, egyenként visszaszökdöshetünk, ha merünk. Megbeszélvén a dolgot és 1 vagy 2 kilométeres futás után egymást bevárva, és együtt visszakerültünk a többiekhez.

Ezután megkezdtük a vasút berakását 30 kilométer hosszan, majdnem Lublinig volt a vasút. Három vagy négy hétig hordván az ágyúlövedéket és a huszároknak, tüzéreknek a zabot. Ott már majdnem a harmadik baleset ért, mert a jobb kezem elkapta a kerék, és ha a fékesem rögtön le nem fékez, oda van a jobb kezem. Mindezek után eltelve a 4 vagy 5 hét, a muszka csordával a mi haderőnk nem bírván, kénytelenek voltak visszahátrálni. Azon a hajnalon, mikor mi elindultunk Szucinból, a Visztulán felrobbantották a hidat. De a mi katonaságunk 1500 főnyi muszkát előbb átengedvén és le is fegyverezték [őket]. Mi onnét Tarnopolba jöttünk, 36 kilométert csalogattak, hogy majd ott kapunk vonatot, de bizony kaptunk nagy sem-

mit. Onnét Krakkóba menvén 3 napig. 1916. november 10-én menekülnünk kellett, mert 1 óra múlva ott volt az orosz csorda kikerülvén a mi tüzérségi állásainkat.

Krakkóból Zsolnára 5 napig, de lóháton az egész, még onnét Nagybécsre mentünk, ottan már kaptunk vonatot. 1 nap 1 éjjel menvén Budapest Nyugati pályaudvarra értünk, onnét Újpestre mentünk, útközben elesett nekem a ló, mert nagyon kopottak voltak a sarkok és a flaszteren elcsúszott. Az én jobb lábam alámaradt és kificamodott, három hétig betegállományban voltam. Itten a lovaim kicserélték, mert megszakadtak. Ekkor haza üzentem apámnak, hogy én más lovával nem megyek többé el. Ekkor apám kimentett, mert még 16 éves nem voltam. Egy évig idehaza voltam, besoroztak katonának 1917. januárban az 1. honvéd gyalogezredhez. Onnét kivittek az orosz harctérre május utóján Ikalózhoz, ottan voltam 1918. január végéig. Februári hónapot Lonöba töltöttük, onnét megindultunk gyalog Ukrániába, Kaminec-Podolickibe.

Itt a negyedik baleset ért. Egy 7 és feles ágyút véletlenségből elsütöttem gyújtózsinór nélkül. Kaptam oly tenyérütést, hogy 3 hétig nem tudtam fegyvert fogni. Az volt a szerencsém, hogy az ágyúnak nagyon le volt a csöve és csak a másik ágyúnak a páncélját vágta le. Ha az ágyúnak a csöve följebb áll, akkor a lövedék beszáll Kaminec-Podolickibe az ezredparancsnoksághoz, akkor pedig a rögtönítélő bíróság elé kerültem volna. Akkor pedig a jó Isten tudja, hogy mit kaptam volna érte, még talán fejbelövés is lett volna a vége.

Onnét Proszkurovba mentünk, [majd] 96 kilométert tovább Leticre és Litinbe, innét jöttem haza 10 napi szabadságra sürgönyileg, hogy apám meghalt. 4 nap 4 éjjel utaztam vonaton, mire hazaértem."

78. levél: Surányi János, Csécsénypatony – „Közepes"

„Már most elő kell említenem az elmúlt háború eseményeit, mert nekem ez is jelentett valamit. Kérem, nagyon örültem, a Magyar Haza szolgálatában részt vegyek, a hazám védelmében, mert ez bizony illik is egy jóravaló emberhez. Védem a hazát és Kedves Királyunkat Isten segítségével. Be is rukkoltam 1916. április elején Pozsonyba és ott voltam két napig. Onnan irányítottak Tatta Továra, 19-es vadász lettem és már május elején [az] egész kiképzést meg is tanultam, aminek nagyon örültem.

Minden legkisebb baj nélkül május elején a 21. marsban benn is voltam, ami Olaszországba volt irányítva – és el is mentünk szerencsésen, kérem, Szlavóniába. Megálltunk: egy Vadász [nevű] őrnagy tartott szemlét, az egracérplaccon [gyakorlótéren].

Én itt [olvashatatlan] szerencsétlenül jártam, a balszárnyon első voltam, [olvashatatlan]t csináltunk bizony – nagyon sziklás, köves – és a második kifutásnál bal lábam alá került egy kő. Elrúgtam, de hasra vágódtam, úgyhogy eszméletlenül feküdtem, mert [a kő] éppen bal felől a hasam alá került. Ettől fogva mindig éreztem, hogy fáj, de nem gondoltam, hogy ebből valaha ilyen nagy baj keletkezik. Előbb-utóbb egy kis csomó mutogatta magát, gondoltam, majd elmúlik.

Tovább kerültünk. Keresztül Bosznián, Hercegovinán, innen Nevezinre, egy féltörök várostól egy kilométerre. De ez sem soká tartott, május 28-án aufmars [felvonulás] Oroszország felé, mert a ruszki nagyon támadott. Kérem, vissza Oroszországba: Ladimér Volenckig, két napig masíroztunk, végre elérkeztünk a tűzvonal elé, és itt be lettünk osztva a losonci 29-esekhez. Ezek is vadászok voltak. Ez volt már június 8. vagy 9-én, kérem. Mindjárt négy óra volt, be a tűzvonalba, kereszttűz első nap éspedig gépfegyverből. De azért a mi vezénylőnk na-

gyon jól vezette a harcot. Már következő nap úgy el lett a ruszki kedve véve, elment körülbelül harminc kilométert, addig meg sem mert állni, míg túlerőt nem kapott.

Már most elértük ám a ruszki frontot, de bizony nemigen kedvünkre, mert megint keresztűz alá jutottunk. Már 9 napja nem volt menázs [étkezési ellátmány], mert elsikkasztották, ha jött is. Tehát ez így mégsem mehet. Negyedik nap felsorakoztunk, nem is számítva fegyvergolyóra, [gondolva, hogy a sorakozó] csak gyerekjáték, ahhoz képest hoztak gránátot, srapnelt. Ez volt a mulatság. Szakadatlan [lőttek a mieink], egész nap sötét estig, a Hesz főhadnagy úr parancsára. Esti órákban el lett kiáltva a hurrá és mentünk annak a túlnyomó ellenségnek, ami tízszeresnél is több volt azon a szakaszon, mint mi voltunk. Kérem, odaérünk: százezrével jött és jött [az orosz], akkor már jobbról minket kerítettek is be. Főhadnagy úr visszavezényel, már megy is [a hátrálás], de a jobb szárny már nem mehetett, be is volt kerítve. Előttem 4 ember és én látom, ezek el vannak fogva. Én sem szabadulok! Mindegy, élni vagy halni, én el nem veszítem a parancsnok urat. De hát már körül vagyok véve! Már bökdösnek felém, hej a jégvágóját, ennek fele sem tréfadolog! Vigyázz – ha magyar vagy – magadra, hát én haljak, ne pedig te? Körülöttem egy nagyon erőszakosan áll velem szembe, már háromszor [támadt]. Negyedszer [is] próbált, úgy eltaláltam a jobb kezét, azonnal leesett a fegyvere. [Olvashatatlan mondat.] Egy pillanat és már hátulról engem löktek. Megszédültem, ha az ember a halállal küzd, az esze is meg van erősödve. A fejem fölött hajítottam a fegyveremet és a [olvashatatlan]t. Éktelenül féltek az én bajonettemtől. Egyszer csak csendül a bajonettem, megint úgy talált, a ruszki elesett. Rámentek [a társai], nézték a bajt, így tudtam menekülni, de lőttek utánam, egy a bokámat sebesítette, de azzal menni tudtam. De már elért a baj és útközben el akartam már dőlni,

ekkor szólt két kolléga, maradjak velük. Ők mindjárt a kötszereikkel befásliztak és vezettek ketten a századom után. De én akkor már egészen ki voltam száradva, oldalamból elöl-hátul sok vért vesztettem. Én semmit nem tudtam jelenteni, mert még egy szó is nehéz volt. Azután ezredorvos úr a placcon újabb kötéssel szolgált.

Kérem, az ezredorvos úr a placcról nem akart engedni, hogy valahol el találok szédülni és ott veszek. De nem bírtam a szomjúságomat tűrni, hogy ő azt parancsolta ellenkezőn: vizet innom nem szabad. Elvánszorogtam messzebb kis távolságra, itt aztán mégis egy keveskét ittam egy kis vizet és megyek tovább. Mit látok? Egy putzer [tiszti szolga] áll a magányos ház előtt, szólít: az ezredes úr parancsára menjek be a lakásba. Igenis megyek. Kérdezi, milyen osztályú katona vagyok. Mikor feleltem, azonnal parancsolt, a putzer adjon jó fekete kávét.

És tovább mentem. Jaj, itt már rettentő sok betegre találtam. Itt be kellett adni a fegyveremet, 10 korona jutalékot kaptam érte és még egy nagyon jó új kötést is kaptam, ami igen jól esett. Ide már jött a pánvágli kocsi [kisméretű tehervagon], ami elszállított Ladimér Volenckiba. És még aznap jött a vöröskeresztes vonat és innen lettünk irányítva Párdubira. De itt nagyon szép kezelésben volt részem 25 napig, innen aztán Komáromba, a Fesztung Ispotályba [a komáromi erőd kórházába]. Itt lettem minősítve mell- és hátfájással 50%-os betegnek és aztán kaptam egyéni szabadságot, ami valójában nem teljesedett, mert 1917. június 18-án behívtak Pozsonyba.

Így tehát elmaradtam az én vadászpajtásaimtól, mert a 19-es vadász[ezred] Tattatováról kiment Szerbiába. De kérem, én azt gondoltam, ez mindig kész akarat volt, mert idehaza nagyon sok felmentett volt, restellték, hogy én idehaza legyek. Lett aztán Pozsonyban annyi katona ezen a nyáron, majd nem tudták hová helyezni [őket], lökdöstek kit erre, kit arra. Még ami nem érvényes, vagyis

hasznavehetetlenség, nem is írom. Tehát egyszer összeállítanak 60 embert szeptember 10. tájékán, közébük kerültem és mentünk Veszprémbe, Hajmáskére, tábori őrszolgálatra. Itt azután elbántak velem. Minden második éjjel a legszigorúbb helyre voltam osztva: vagy a rabokhoz, vagy az ispotálykapuhoz. Ez jó [nagy] felelősség [volt] és a Nagy ezredes úr még evvel sem volt megelégedve. Mikor nappal gyakorlatot nem tartatott, sok-sok krumplija volt a tábortól tovább, és a beteg emberekkel vállon hordatta be. Ez engem véglegesen tönkretett és hiába mondtam bajomat, azt mondta: beteg ember nem katona. És azt mondhatom, itt lettem koldussá legjobban."

82. levél: Fónagy Ács Lajos, Nagyvisnyó – „Közepes"

„A világháborúban annyi szenvedés és megpróbáltatás érte a magyar paraszti ifjúságomat, hogy annyi talán sem azelőtt, sem azután nem volt. Minek volt ifjúságom, mikor kérges kezemmel megkeresett kenyeret is messze a harcok mezején kellett megenni.

Nem örülhettem, hogy ifjú vagyok, nem örülhettem, hogy paraszt vagyok, nem élvezhettem a világ gyönyörűségét, mert tűzben-lázban égett az egész világ. Mi hol északon, hol délen védtük hazánkat, a mi földünket, de még a mai napig is fáj, hogy mindhiába. Hiába szenvedtünk, hiába éheztünk, fáztunk, rongyoskodtunk, kirabolták és megcsonkították a mi magyar földünket. Hazajöttünk leveretten..."

92. levél: Kaposi János, Bajaszentistván

„1914 őszén épp leszereltem volna, de kiütött a világháború. A kaszárnyai életet és a nagy fegyelmet bírtuk a töb-

bi bajtársakkal együtt. Szinte örömmel mentünk a haza védelmére, a székesfehérvári 17-es honvéd gyalogezrednél szolgálván. 1914 augusztusában már Rohotinnál ütközetbe jutottunk. Galíciában, amíg ott voltunk, nem fájt és nem éreztem a haza iránti vágyat, elfoglalta elménket az ottani kötelesség, csak midőn az orosz nyomástól visszajöttünk a Kárpátokba, akkor ébredt ismét bennünk a magyar haza iránti meleg vágy. Vidránynál Mezőlaborc irányába jöttünk át a Kárpátokon. Ott volt egy nagy, magas határkő, az jelezte a magyar határt. Midőn odaértünk, életem első, legnagyobb öröme ez volt, hogy ismét ráléphettem a kedves szép magyar földre. Könnyeztem és könnyezett minden magyar szív. Ha rá gondolok, még ma is. Midőn megláttuk az első magyar nőt, hallottuk ajkáról a szép kedves magyar szót, sírtunk örömünkben.

A világháború borzalmairól sokat lehetne írni. Amit átéltem: megsebesültem, sokat szenvedtem, áztunk, fáztunk, sok jó kedves magyar bajtársammal együtt véreztünk a hazáért."

Horváth István válogatása

EGY HADIFOGOLY RAJZOS NAPLÓJA A NAGY HÁBORÚBÓL

A Nagy Háború az emberiség történetének addigi legnagyobb világégése volt. Minden nemzet, amely részese volt, megemlékezik erről a szörnyű veszteségekkel járó eseményről, az elérhető dokumentumok közzétételével, a legfrissebb kutatások eredményeinek kiadásával.

Hamarosan megnyílik a Vigadóban a magyar hadifoglyok emlékére rendezett kiállítás, amelyen az általunk itt közölt rajzos napló is szerepelni fog.

Helm Ödön füzetét a rendszerváltás évében, 1989-ben találta Stefanovits Péter festőművész az akkori bolhapiacon, az Ecseri úton. Meglepődött a rajzok remek állapotán. Fedele ugyan nem volt a füzetnek, de a rajzok jó minőségű, kb. 100 grammos papíron, 13×23 cm-es méretben összefűzve, teljesen sértetlenül vészeltek át több mint hetven évet. A rajzoló jól megkomponált, és sokszor szinte kedélyes hangulatú képekben számol be a leglényegesebb eseményekről. Két szálláshelyet is megmutatnak a képek, az elsőn hatalmas teremben emeletes priccseken pár (betegen?) otthagyott katonát látunk, ez lehetett gyűjtőtábor is, a másik rajzon, láthatóan jobb körülmények között heverészőket egy régi épület boltíves termében. Az is megállapítható a képekből, hogy először tatárok lakta földön állhatott a tábor, aztán kerültek még távolabb, már kozákok által őrzött táborba.

A képeket Helm Ödön hol ceruzával rajzolta, hol lavírozott tussal még árnyalja is a tónusokat. Öltözékükről jól felismerhetők a figurák, a foglyok kopaszon, sapka nélkül, az oroszok tányérsapkáikról és az őrök jellegzetes kozák kucsmája is sokszor szerepel az egyre nagyobb

hideget érzékeltető képeken. A rajzoló nem csak a maga kedvteléséből rajzolt. Képzett grafikus lehetett, aki valószínűleg a többiek szórakoztatására is készítette a képeket. Ezért is nem láthatunk nagyon komor vagy tragikus jeleneteket, az egyetlen ütlegelést kivéve, ahol feltehetően a foglyok maguk páholnak el maguk közül valakit. Az egyetlen temetést ábrázoló képnél viszont valószínűleg egy magasabb rangú társukat temetik. És ásatás helyszínén rajzolhatta le a sírjában fekvő tatár harcos csontvázát, a körülötte lévő kultikus tárgyakkal együtt.

Helm Ödön a Militaria.hu honlapon* az 1917-es és 1918-as gyalogsági ezredtiszti névsorában önkéntes tartalékos zászlósként szerepel. Kitüntetésként bronz vitézségi érem jele van a neve mellett.

Naplójának első rajza alatt a dátum 1917 1/3, a H.Ö. monogram körül. Ez a rajz még a hadszíntéren készült, mint a következő is, amelyiken a dátum 1917 1/7. A harmadikon viszont, a már bevagonírozott katonák alatt, az 1917-es évszám mellett már nincs hónap és nap. Mint ahogy az egész naplóban végig nincsen helyszínmegjelölés sem, az utolsó rajzot kivéve, ahol a hatalmas gőzhajó oldalán a felirat: Frankfurt. Ebből tudhatjuk, hogy Helm Ödön társaival a legtávolabbi pontjáig jutott el a szibériai térségnek, ugyanis ez a német gőzhajó szállította haza Vlagyivosztokból a hadifoglyokat.

Helm Ödön rajzainak most be nem mutatott darabjait következő számunkban láthatják Kaba Eszter levéltáros közlésével együtt, aki az orosz hadifogolytáborokról, az oda hurcoltak életkörülményeiről végzett kutatásokat.

Csejdy Virág
A képeket válogatta: Stefanovits Péter

* (www.militaria.hu/rang/ed/1917/behih.html)

CHARLES DE GAULLE AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

(Két, első világháborús frontharcos nagyapám emlékére)

...és mára mind elmentek. Az utolsó hírmondóik matuzsálemi kort megélve három-négy éve csatlakoztak örökre fiatalon maradt bajtársaikhoz, kik közül sokan szinte kamaszként vesztek oda a rettenetes, addig soha nem látott vérfürdőben Flandria és Champagne, a Pripeti-mocsarak vidéke és Doberdo, a Dardanellák és a Balkán átokverte földjén, vagy fulladtak az Atlanti-óceán végtelen vizeibe. Emlékük lassan a feledés ködébe vész, s immár csak a jelesebb évfordulók alkalmával nézegetjük kackiás bajszukat vagy kölyökképüket az elmúlt száz év megsárgította fényképeken, és érezzük át félelmüket, a menekülési ösztönt béklyóba verő fegyelmüket, amint robotokra emlékeztető mozgással rohamra indulnak az archívumokban őrzött hajdani híradók sok lejátszástól esős filmkockáin. Persze, voltak, akik ilyen-olyan okok miatt örömmel mentek – hazafias lelkesedésből, neveltetésük okán vagy kiúttalannak érzett életük megoldását keresve –, s voltak, akik húzódozva masíroztak, s megint voltak, akik elmúlt éveik katarzisát várták – akár a hősi halált is vállalták. A frontról küldött leveleik tanúsága szerint aztán rettegtek és testileg-lelkileg tönkrementek. „Két év háború, a szenvedés, a nélkülözések és főként Verdun elvette az életemet" – írja egyikük az anyjának. Megviselte őket a pergőtűz, a halálos gáztámadás, a lövészárkok kilátástalan rohamozása, a sár, az eső, a fullasztó, bomló hulláktól dögletes levegő, vagy éppen a félelem. Aztán ott voltak azok is, aki egész életükben, gyermekkoruktól

kezdve erre készültek – a megpróbáltatásokra, az ellenséggel való összecsapásra, legyen az bármennyire ádáz és kegyetlen. A fiatal Charles de Gaulle hadnagy is ez utóbbiak közé tartozott, s a későbbi elnök az egyetlen a 20. század arculatát meghatározó államférfiak közül, aki nemcsak a peremsávban töltötte háborús hónapjait (lábadozásait kivéve), hanem megőrzött hadinaplói, parancsai, feljegyzései révén kísérteties realizmussal és jéghideg professzionalizmussal enged bepillantást a nyugati front mindennapjaiba.

Tisztiiskolás társainak többségétől eltérően nem katonák nemzedékeire visszatekintő családból származott, bár felmenőinek sorában mindig meg-megjelent valaki, aki ott volt a haza sorsát eldöntő események forgatagában. Jehan de Gaulle – kinek elődje, Richard de Gaulle a normandiai Elbeuf-öt birtokolta hűbéresként –, bár nem tanácsolta a csata megvívását, Agincourt gyászos csatamezején rohamozta az angol íjászokat, majd társai lemészárlása után sem ismerte el az angol győzelmet, hanem VI. Károly mellett tartott ki hűségesen. Később, a családi legendárium szerint ugyanez a Jehan volt egyike annak a hat fegyveresnek, amelyik Szent Johannát kísérte a trónörököshöz, megszabadítandó Franciaországot az angol hódítóktól. A tizennyolcadik században bukkan fel újra egy jeles de Gaulle, aki megszenvedte a jakobinus terror börtönét, a lenyakazást azonban az utódai szerencsére elkerülte, s végül Napóleon Grande Armée-jában vezette a postaszolgálatot. Charles de Gaulle apja is katonáskodásra adta fejét, és a francia–porosz háborúban hadnagyként szolgált. Sebesülését követően odahagyta a katonai pályát, és Lille-ben vállalt tanári állást. Itt elvette unokahúgát, és öt gyermekük születését követően Párizsba költöztek, ahol is Henri de Gaulle a „Szeplőtelen fogantatás" nevű jezsuita kollégium laikus igazgatói állását töltötte be.

Charles de Gaulle visszaemlékezése szerint apja töprengő, művelt, hagyományos értékeket valló férfi volt, akit a hazafiság, a francia történelem szeretete hatott át, és vasárnapi kedves foglalatossága volt, hogy a francia történelem hősi epizódjaival ismertesse meg gyermekeit. A szülők forró hazaszeretete – akik Franciaországot idealizálták, a poroszoktól elszenvedett vereséget elutasították, és a poroszokon majdan vett revánsot remélték – nem hagyhatta közömbösen az ifjú de Gaulle-t, s amikor tizedik születésnapján apja elvitte Rostand *Sasfiók*jának színházi előadására, a dráma olyan mély hatást gyakorolt a gyerekre, hogy úgy döntött, katona lesz. Jó fél évszázaddal később arra a kérdésre, hogy miért választotta a hadimesterséget, azt válaszolta, hogy hasznos akart lenni a hazája számára, és mivel ő is revánsot akart venni a németeken, a katonai pálya adta erre a legnagyobb lehetőséget. Döntésének komolyságát mutatta, hogy tizenöt évesen hosszabb, mai szemmel olvasva is meglepő szakszerűséggel megírt dolgozatot vetett papírra *Németországi hadjárat* címen, mely során ő maga hadseregtábornoki rangban vezeti győzelemre csapatait. A család ünnepelte döntését, s főként apja helyeselte, hiszen a jezsuita kollégium tanmenete nem kötötte le az ifjú Charles de Gaulle figyelmét és energiáit. Apja kénytelen volt figyelmeztetni, ha nem szedi össze magát, a hadimesterség álom marad, mivel csak a kitűnő tanulmányi eredmény ad esélyt arra, hogy abszolválja a híres St. Cyr tisztiiskola rettenetesen nehéz felvételi vizsgáit.

A versenyvizsgák nehezek maradtak annak ellenére, hogy a hadsereg ázsiója hanyatlott, nem utolsósorban az egész országot megrendítő Dreyfus-ügy s az egyre határozottabban jelentkező pacifizmus miatt. Míg a századforduló körül a St. Cyrbe felvételizők száma elérte a 2000-et, addig 1908-ra számuk 700-ra csökkent. Erőssé vált az antimilitarista szellem, és a belső karhatalmi feladatokat

AZ ŐRÖK SZÁLLÁSA (HELM ÖDÖN 1917)
Helm Ödön rajzos hadifogolynaplója

ellátó, speciális fegyveres erő híján a republikánus kormány egyre gyakrabban vetette be a honi sorállományt a sztrájkoló munkások ellen. Például az 1907-es languedoc-roussilloni szőlő- és bortermelési válság idején, mikor is a régiót Clémenceau parancsára megszálló 22 gyalogezred és 18 lovasezred halált okozó lőparancsot kapott. De Gaulle alhadnagy egy későbbi, a katonáinak mondott beszédében természetesnek tartotta, hogy a hadsereget a „belső bajkeverők" ellen vegyék igénybe, az előbbieket „a rend fenntartására" használják és az utóbbiakat a „törvény tiszteletére" kényszerítsék. Fiatal alhadnagyként ő is kivezette szakaszát az északi bányavidék sztrájkoló bányászai ellen, de későbbi politikai pályafutása szerencséjére lövetnie nem kellett.

Mivel a jezsuita kollégium a francia belpolitika csatározásai miatt kénytelen volt kapuit bezárni, Charles egy évet a francia–belga határ túloldalán lévő Collège d'Antoing-ben töltött, majd a versenyvizsgákra felkészülendő visszatért Párizsba. A felkészülés eredményes volt, s 1909-ben „első nekifutásra" felvették – a 800 je-

AZ ŐRÖK ÉS PARANCSNOKAIK (HELM ÖDÖN)
Helm Ödön rajzos hadifogolynaplója [dátum nélkül]

lentkezőből felvett 221 jelöltből a 119-ik lett –, s ezzel az áhított katonai pályán az első lépést megtette. A sikeres vizsgáról apja értesítette, mire a vakációzó ifjú, jövendőbeli tisztjelölt 1909. szeptember 20-án kelt levelében így válaszolt: „Kedves Papa, ön volt az első, aki a nevemhez a Saint-Cyr akadémikusa jelzőt csatolta. Ez így van rendjén, mivel önnek kell megköszönnöm egy sor ok miatt e felvételi vizsga sikerét."

Az 1905. március 21-én kihirdetett törvény szerint a francia tisztjelölteknek egy év sorkatonai szolgálatot kellett teljesíteniük, mielőtt a tisztiiskolán megkezdték tanulmányaikat. A törvényhozókat az a teljesen helytálló meggyőződés motiválta, hogy aki parancsolni akar, annak engedelmeskednie is tudni kell, s a hadsereg demokratizálására tett törekvések jegyében helyesnek látták, hogy a későbbi tisztek ismerjék és éljék meg a bakák sorsát. Így de Gaulle – miután négy évre szóló szerződést írt alá a hadsereggel – 1909. október 7-én bevonult Arras városának garnizonjába, az általa választott 33. gyalogezred 3. zászlóalja kilencedik századához. E gyalogezred dicsőséges múltra

tekintett vissza. Végigharcolta a napóleoni háborúkat, ott volt Austerlitznél, Wagramnál és Moszkvában, később a solferinói csatában. Verdun lövészárkaiban is hullatta vérét. Az ezred szálláshelyéül szolgáló Schramm kaszárnya maga volt a hadtörténelem. Az eredetileg XIV. Lajos híres katonai építésze, Vauban által tervezett arras-i erődítmény falai között álló épület névadója a francia katonai hagyományok legszebb lapjaira írta fel a nevét. A névadó, ifjabbik Schramm tábornok szédületes katonai pályát futott be – tízéves korában tizedesként kezdte a pályafutását, amit marsallként fejezett be. Végigküzdötte a forradalom és Napóleon háborúit, pályáját nem szakította meg sem a restauráció, sem a forradalmak, sem a császárság, s matuzsálemi kort megélve még főrendi rangra is emelkedett.

Egyéves sorkatonai szolgálata során de Gaulle nem tüntette ki magát, tizedesi rangig vitte – majd csak a „bakaélet" végén lett őrmester. Magatartásában lehetett valami, ami megkülönböztette őt társaitól, mivel az anekdota szerint arra a kérdésre, hogy miért nem lépteti elő de Gaulle-t, századparancsnoka így válaszolt: „Azt akarják, hogy őrmesterré léptessek elő egy ifjoncot, aki csak a francia fegyveres erők főparancsnokaként érezné jól magát!" A jövendőbeli főparancsnok zokszó nélkül viselte a bakasors hagyományos „kiszúrásait" és nehézségeit, a kiképző altisztek vegzálásait, sőt a „sportteljesítmény" felett érzett büszkeséggel számolt be apjának írt egyik levelében a kiképzésről: „Most jöttünk meg egy huszonnégy kilométeres menetgyakorlatról, ami elég fárasztó volt az eső és a sár miatt. Jó gyakorlat volt az elég durvának tűnő, erőltetettmenet-gyakorlatok előtt, amikre hamarosan sor kerül. Ez idáig soha nem esett nehezemre a gyaloglás, még a jelenlegi felszereléssel sem, ami pedig igen hasonlatos a teljes felszereléshez: valójában, ami engem illet, a hátizsák felől vártam a megpróbáltatásokat. Nem következtek be." Egyéb kényelmetlenségeket is – krumplipucolás, felszere-

lés tisztogatása, a körlet takarítása – zokszó nélkül viselt, tanulva a későbbi parancsnokláshoz elengedhetetlen engedelmesség tudományát. Végül, sorkatonai szolgálatának záróakkordjaként 1910 szeptemberében ő is megkapta az őrmesteri sávokat. Az arras-i helyőrséget elhagyva az ifjú őrmester 1910 őszén megkezdte tanulmányait a világ egyik legkiválóbb, még Napóleon alapította (ma is fennálló) katonai tanintézetében.

Zuhogó esőben történt megérkezésének másnapján (1910. október 15.) apjának írt levelében beszámolt első benyomásairól, az első évfolyamosok kopaszra nyírásáról. (Festői látványt nyújthatott kopaszra nyírt, kicsi fejével és előreugró, hatalmas orrával – a „gólyák avatásán" az ebédlő egyik asztalára állítva Cyrano *Orrmonológ*ját szavalta el, nagy tetszést aratva.) A napirend hiábavalóságokra nem hagyott időt: „Most ébresztő 5.30-kor, 6 órakor reggeli, majd tanulás. Hétkor tornaterem, vívás, lovaglás vagy németóra. 8 órától 9 óráig takarítás, vagyis mindenki beágyaz. Ezt követően pihenés. 9 óra harminctól tanulás. Ebéd délben. Egy órakor katonai mesterség. Négy órakor pihenés. Fél öttől fél nyolcig tanulás illetve különórák. Majd vacsora. 8-tól kilencig szabad foglalkozás, ilyenkor mindenki ott tölti az idejét, ahol akarja: udvar, játékterem, tanulás. Kilenckor névsorolvasás. Tíz órakor takarodó".

Egyelőre csak majd' két méter magas termetével magaslott ki iskolatársai közül, akik maguk között a „nagy Charles", a „hosszú spárga", „dupla méter" vagy „a kakas" névvel illették. Némelyik, ragyogó katonai pályát befutott, marsalli rangig emelkedő évfolyamtársa később csak homályosan emlékezett rá, mondván, hogy értelmes kadét volt kevés baráttal. Személyi lapja arról tanúskodik, hogy tanárai rendkívül elégedettek voltak vele. A kétszáztizenegy fős évfolyamának a tizenharmadik helyén végzett alhadnagyként, ami jogot adott neki arra,

hogy megválassza azt az ezredet, amelyiknél katonai pályafutását kezdeni akarja. A vadász, az idegenlégiós, a gyarmati ezredek voltak legnépszerűbbek ekkoriban a frissen végzettek között. Mivel a lovasság is nagy presztízzsel rendelkezett, mindenki arra számított, hogy de Gaulle a nehézlovasság valamelyik ismert ezredét választja. Nem így történt: felfogása szerint a jövendő és elkerülhetetlen francia–német összecsapásban a gyalogság játssza majd a főszerepet. (Fiának – pompás humorérzékét mutatva – később azzal indokolta döntését, hogy későn fekvő és későn kelő volt, és így képtelenségnek tartotta, hogy a lovakkal ébredjen.) A gyalogsági ezredek több lehetőséget kínáltak az ifjú, ambiciózus tiszteknek, bár ezekbe általában a sor végén kullogó, gyenge eredményekkel végzett ifjú tisztek kerültek. Ennek megfelelően a korábbi szolgálata után már jól ismert, Arras-ban állomásozó 33. gyalogezredet választotta.

Arras már régóta adott otthont katonai alakulatoknak és képezte részét annak a helyőrségekből álló vonalnak, amelyik Észak-Franciaországot védte. Az ezred 6. századában szolgáló ifjú alhadnagy lelkesen végezte a mindennapi kaszárnya rutinfeladatait, jó teljesítményével elismerést vívott ki magának. Egyik barátja és tiszttársa visszaemlékezése szerint de Gaulle meg volt győződve, hogy a Németországgal vívandó háború elkerülhetetlen, és embereit ennek megfelelően készítette fel a kiképzés során. Több előadást is tartott katonáinak, tiszttársainak, melyek a kor szellemének megfelelően nem voltak mentesek a reváns és a sovinizmus hangjaitól sem: „Persze – mondta –, a háború rossz, én értek egyet ezzel először, de szükséges rossz. A háború egyike azoknak a nagy törvényeknek, amiktől a társadalmak nem tudják mentesíteni magukat, és ami úgy köti őket gúzsba, hogy közben jótéteményekkel halmozza el őket. (…) Egyébként csak utópia a háború kiűzése a világból."

Parancsnoka Philippe Pétain ezredes volt, akinek koránál fogva az első lépcsős 33. gyalogezred vezetése volt az utolsó parancsnoki megbízatása. Az ötvenhat éves Pétain mögött egy meglehetősen szürke katonai pályafutás állt, ő maga is úgy vélte, hogy minden rangjában túlkoros volt – öreg hadnagy, öreg százados, öreg ezredes... Földműves családból származott, és a hadimesterség felé a poroszoktól elszenvedett vereség miatti reváns vágya hajtotta. St. Cyrt végzett ő is, pályafutásának állomásait saját erőből érte el. Rendkívül fegyelmezett és fegyelmet követelő katona volt, igen jó parancsnok, azonban karrierjét súlyosan akadályozta, hogy a francia birodalomépítési törekvéseket egyenesen károsnak ítélte meg, mert nézete szerint a világ minden részén történő terjeszkedés súlyos terhet jelentett Franciaország számára, és elvonta az erőt a legfontosabb feladattól – a németeken vett revánstól. Úgy látta, hogy a rosszul felfegyverzett, szedett-vedett ázsiai és afrikai törzsekkel folytatott csaták semmiféle dicsőséget nem hoznak a francia fegyvereknek, csupán felesleges erőpocsékolást eredményeznek. Tekintettel arra, hogy a gyarmatosítási törekvések a francia külpolitika egyik gerincét alkották, másrészt a hosszúra nyúlt béke idején a katonai vezetők számára éppen ez a terület kínált lehetőséget a gyors előmenetelre, Pétain nézetei kénkőszagúak voltak, és rossz fényt vetettek hirdetőjére.

A kitűnő katona Pétain – aki a hadsereg vezetése által istenített szuronyrohamok helyett a „tűz", a tüzérség mindent elsöprő erejét hirdette – vezetési stílusa nagy hatást tett de Gaulle alhadnagyra, noha ő a tüzérségi tűzről más nézetet vallott, a támadást, a „mozgást" állítva előtérbe. Beosztottjainak a kiképzés során tartott egyik előadásában azt fejtegette, hogy a németeket csak a feltűzött szuronyokkal végrehajtott támadás futamítja meg. A világ összes katonája közül – mondta – a francia rendel-

kezik a legnagyobb támadószellemmel, és „éppen ez az oka annak, hogy megannyi győzelmet aratott".

Alaposság, következetesség, távolságtartás testesítette meg Pétain parancsnoki erényeit. De Gaulle később azt írta visszaemlékezéseiben, hogy első ezredparancsnokától tanulta meg a parancsnoklás művészetét és fogalmát, amit egyébként később a lövészárkokban következetesen alkalmazott. Pétain is kedvező véleménnyel volt róla, mint arról de Gaulle személyi dossziéjában szereplő bejegyzései tanúskodnak, melyek szerint de Gaulle alhadnagy „a Saint-Cyrből jött, 211 közül a 13. helyen végzett, és kezdettől fogva valódi értékeket mutató tisztként mutatkozott, aki a jövőre nézve legszebb reményekkel kecsegtet. Teljes szívvel látja el kiképző feladatait. Briliáns előadást tartott a Balkán-félsziget konfliktusának okairól." Majd később: „Nagyon intelligens, hivatását szenvedélyesen szereti, tökéletesen vezette szakaszát a hadgyakorlaton, minden dicséretet megérdemel." Az elismerést szűkmarkúan osztogató Pétain a francia haderő főparancsnokaként sem feledkezett meg hajdani, rendkívül tehetséges beosztottjáról, és amikor szükséges volt, fordított egyet-egyet sorsa kerekén. A történelem aztán mindkettejüknek más-más irányt szabott…

Az 1914 nyarán fellobbanó világégésbe Franciaország is örömmel rohant, annak ellenére, hogy nem volt felkészülve a történelem első „gépháborújára". A francia hadsereg híján volt a nehéztüzérségnek, a modern sorozatlövő fegyvereknek és az északi határvidéket védő erődöknek. A baj azonban a francia vezérkar katonai doktrínájában gyökerezett, amit példázott az a téves döntés, miszerint a korábbi, a francia–belga határ védelmét előtérbe helyező haditervet az új főparancsnokság egy, Elzász-Lotaringia visszaszerzését célzó offenzív haditervvel cserélte fel. Márpedig a háború kitörését közvetlenül megelőző nagy gyakorlatból az egyik szenátor azt

a következtetést vonta le, hogy a „hadsereg rosszul felszerelt, rosszul kiképzett és rosszul vezetett". Ezeket a – különösen a háború első szakaszában szörnyű következményekkel járó – tévedéseket és súlyos hibákat de Gaulle hadnagy csak sejthette a saját, szakaszparancsnoki szintjén. Viszont nagyon is világos képpel rendelkezett az ellenfélről, mint ezt tanúsítják azok a fennmaradt jegyzetei, amiket a 33. gyalogezred 3. zászlóaljának tisztjei számára 1914. április elsején tartott előadásához készített. A francia és német hadsereg emberanyagának, fegyverzetének (de Gaulle a hadvezetéshez hasonlóan súlyosan tévedett a német tüzérség alábecsülésével) összevetéséből az derül ki számára, hogy „aggodalomra semmi ok", mivel egy hadsereg igazi ereje erkölcsi tartásában rejlik. Így aztán érthető, hogy sok százezer ifjú kortársához hasonlóan lelkesedéssel fogadta a háború hírét.

De Gaulle hadnagy elképzelése, miszerint az északi garnizonokban állomásozó csapatok lépnek majd először érintkezésbe az ellenséggel, és a haza védelmének első sorában harcolnak, helytállónak bizonyult. Ekkori beosztása szerint a 33. gyalogezred első zászlóalja tizenegyedik századának első szakaszát vezette. Naplóbejegyzései, szüleinek írt rövid levelei nyomán szinte napról napra nyomon követhetők az első sebesülését megelőző két hét, majd az azt követő időszak eseményei. Az újoncokkal és tartalékosokkal feltöltött ezrede a német hadüzenetet követően erőltetett menetben vonult Belgiumba, általános jó hangulatban, harcra készen, a belga lakosság ünneplésétől kísérve. Felvonulásuk első állomáshelyét követően a Meuse folyó mentén elterülő Dinant volt az útirány, hogy megállítsák az előretörő német alakulatokat. A korabeli képeslapok alapján ma is jól rekonstruálható de Gaulle első ütközete helyszínének a látképe. A városkát átszelő Meuse túlpartján emelkedő magaslaton lévő erőddel szembeni hidat kellett a 11. századnak elfoglalni,

majd az erődöt evakuáló két francia század maradéka nyomában támadó németeket visszaverni, s ehhez nyílt terepen, a házak és a folyóparton húzódó terméskő mellvéd takarását odahagyva a hidat megrohamozni a záporozó golyók és gránátrobbanások közepette – tüzérségi támogatás nélkül. Ezen a napon, 1914. augusztus 15-én – élete utolsó napjának vélte – a kapott parancs szerint de Gaulle hadnagy piros pantallóba és mélykék zubbonyba bújtatott embereivel Dinant városkájának hídját támadta feltűzött szuronnyal, hogy visszafordulásra kényszerítsék a németeket. A franciákat itt is nagy veszteségek érték az ütközet első pillanatától kezdve, s ebben nemcsak a kedvezőtlen terepviszonyok játszottak szerepet, hanem a francia tüzérség hiánya és a német tüzérség szakadatlan tüze is. De Gaulle miközben rohamra vezette szakaszát, úgy érezte, hogy „énem e pillanatban megkettőződött: az egyik futott, akár egy gép, a másik pedig aggodalommal figyelte őt". Miközben emberei hullottak körülötte, a hídfeljárótól mintegy húsz méterre a lábába golyót kapott, és a már elesett bajtársai közé a földre hanyatlott. Katonái holtteste között, csuklójára erősített kardját maga után vonszolva kúszott vissza a folyóparti házak védelmébe, de a németek tüzelése olyan erős volt, hogy később sem értette, „hogyan lehetséges, hogy nem lőttek szitává, míg visszafelé kúsztam?" A heves ellenséges tűz meggyőzte Pétain igazáról: a tűzzel szemben mit sem ér a bátorság, a szuronyroham, amit aztán csak aláhúzott a tény, hogy a váratlanul működésbe lépő francia tüzérség viszont megfutamította az erődöt ostromló németeket.

A sebesült de Gaulle hadnagyot először Charleroisba evakuálták, majd Arras következett, végül a párizsi Saint-Joseph kórházban megoperálták, illetve Lyonban villanyozással kezelték ideiglenesen megbénult lábát. A kezelések kezdeti eredménytelensége láttán még az a gondolat is felmerült benne, hogy nem tudják meggyó-

gyítani. Rövid lábadozása során átgondolta a két hete tartó összecsapások tanulságait, és arra jutott, hogy a németek sikerei kezdetiek, s többek között a mozgósításuk gyorsaságának, fegyverzetüknek és a Belgiumon át vezetett támadásuknak, valamint az angolok késlekedésének volt köszönhető. A marne-i csata francia győzelmét – szerinte – a jobb koordináció, az átgondolt támadások és a fegyvernemek akcióinak összehangolása tette lehetővé. Úgy vélte, hogy a Marne-tól egyenes út vezet Németországig, hozzáfűzve, hogy a vesztett csaták hatására a németek késlekedés nélkül békét kérnek, de ezt vissza kell utasítani, és tovább kell folytatni az offenzívát Németországon keresztül az orosz seregekkel való egyesülésig Kelet-Poroszországban, hiszen „ennek híján az egész újrakezdődik tíz éven belül". Prófétai szavak... 1914. október 2-án megérkezett Cognac városába a 33. gyalogezred pótkeretéhez, hogy ott fejezze be lábadozását, majd decemberben ismét az első vonalban találta magát.

Következetesen vezetett naplóbejegyzései szerint a lövészárokélet napjai egyhangúan teltek, kisebb csatározásokkal, „az ellenség ritkán támad", minek következtében általános a bizakodás és a tettrekészség. November vége felé nagy fagyokról számolt be egyik levelében, s ezeket örömmel fogadták a katonák, mivel megszüntették a kibírhatatlan sártengert. A fiatal de Gaulle hadnagy igazi „örömkatona"-ként viselkedett, lelkesedése és precizitása, szolgálatban tanúsított keménysége idegesítő, s nem egy esetben másokra nézve is veszélyes volt – mentségére legyen mondva, hogy magát sem kímélte, és végül is egész életében erre készült. Egy alkalommal ezredese azon tűnődött, hogy mit kezdjen a frissiben hozzá vezényelt két nehézaknavetővel. De Gaulle azonnal elkérte őket, hogy segítségükkel felszámolhassa a velük szemben húzódó német vonal egyik, a saját alakulata számára veszélyt jelentő kiszögellését. Egyik tiszttársa azzal kifo-

gásolta de Gaulle elképzelését, hogy a nyugton lévő németekre zúdított aknavetőtűz óhatatlanul válaszcsapást fog kiváltani – annak minden következményével együtt. De Gaulle az akciót mégis végrehajtotta, és elégedetten konstatálta, hogy a német tüzérség válaszának intenzitása nem volt erősebb a megszokottnál.

Mindenesetre a szakaszparancsnoki teljesítménye olyan jó volt, hogy december közepén a 33. gyalogezred új parancsnoka közölte vele, hogy ő a legalkalmasabb az ezredsegédtiszti poszt betöltésére. A kihívás persze óriási volt, rengeteg nehézséggel járt, azonban jól látta, hogy „a fiatal hadnagy számára, aki vagyok, ez egy rendkívül érdekes feladat, és bizonyos vagyok abban, hogy rengeteget tanulok belőle – ha isten életben hagy." Jegyzetei arról árulkodnak, hogy feladatát minden részletre kiterjedő alapossággal végezte, s ezek alapján száz évvel később is pontos képet lehet alkotni ezredének életéről, összetételéről, a veszteségekről, a német vonalak elleni támadások elképesztő körültekintéssel történt előkészítéséről, s mi több, egy foglyul ejtett német altiszt (civilben címfestő) kihallgatási jegyzőkönyve a szemben álló oldal életébe is bepillantást enged.

1915 első hetei a hidegben, sárban, havazásban, a lövészárkok folyamatos javítgatásának jegyében teltek. A helyi jelentőségű összecsapások is súlyosak lehettek, mivel anyjának írt levelében arról számol be, hogy ezrede január kilencedikén 5 tisztet és 300 katonát veszített. Február 19-én ezredparancsnoka az alakulatának eredménytelen támadásait azzal összegezte, hogy: „Négy nap alatt 19 tisztet és mintegy hatszázötven embert vesztettem. Nagyon nehéz." A veszteségeket nemcsak az ellenséges tűz okozta, hanem a különböző betegségek is ritkították a sorokat. De Gaulle gyötörte embereit tisztaságigényével, jól tudva, hogy a lövészárok-háború embertelen körülményei közepette a tisztálkodás, a tetvek elleni küzde-

lem legalább olyan fontos, mint a golyók elleni védelem. A megpróbáltatások ellenére de Gaulle állta a sarat, január közepén hadosztályparancsban méltatták teljesítményét („Egy sor felderítést hajtott végre, és igen fontos információkkal tért vissza."), megkapta a Hadikeresztet és (címzetes) századossá léptették elő, szeptemberben véglegesítették, s továbbra is az ezredparancsnok segédtisztjeként vett részt a champagne-i harcokban.

A lövészárok-háború megpróbáltatásai, a halálveszély monotóniája, s a halál egykedvű aratása nem kezdték ki a fiatal százados-ezredsegédtiszt energiáit, lelkesedését és kötelességtudatát. A peremsávban is tette a dolgát, s parancsainak végrehajtását mindig következetesen ellenőrizte, mint ezt tanúsítja egyik, lövészárok megerősítésére vonatkozó parancsának utolsó mondata: „Ma este 17.00 órakor odamegyek, és megnézem, hol tartanak." A peremsávban harcoló, halálosan fáradt, szomjas és éhes katonák gyötrésének tűnt biztonsági intézkedéseinek aprólékossága, de amikor a német nehéztüzérség rázendített, és megindultak a német rohamok, kitűnt, helyesen cselekedett, amikor a védművek javítását követelte. Személyes bátorsága hajmeresztő volt, úgy tűnt, nem fogja a golyó az első vonalakban tett sorozatos inspekciói során. Ez az időszak óriási veszteségekkel járt a francia erők számára, mivel ekkor mutatkoztak meg az előző évek haditechnika fejlesztésében mutatott hiányosságai. A németek tűzerő tekintetében nyomasztó fölényben voltak, és a megerősített állásaik ellen intézett sorozatos gyalogsági rohamok csak haszontalan és hatalmas véráldozatot követeltek. Sokkal később, majd mikor a *La France et son armée* című munkáját írva emlékszik vissza ezekre a napokra, dermesztő realizmussal idézi fel a támadásra készülődés torokszorító pillanatait, a készülődését, amit a fegyelem elkerülhetetlenné tesz. Az emberek várják a pillanatot, megtisztogatják puskájukat, a

kézigránátokat ellenőrzik, köpenyük zsebeiben elosztják élelmiszeradagjukat. A lövészárok oldalának támasztott rohamlétrák rendben, a parancsnokok néhány bátorító szót intéznek katonáikhoz. A készülődés közben nincs idő az izgalomra, majd a várakozás következik. A mókamesterek megeresztenek néhány fáradt tréfát, a bölcsebbje próbál szunyókálni, a többség csendben magába zárkózik. A nap lassan felkel, pirkad, az alkonyatot sokan már nem látják meg. A hajnal hideg ködében vacognak az emberek, a roham pillanata közeleg, az ideges feszültség a csúcsán. A parancsnokok az órájukat nézik, és érzik a rájuk szegeződő tekinteteket. Nyugalmat erőltetnek magukra, végigmennek a támadásra készülő sorok mentén, ismét megmutatják a támadás irányát, az elérendő célt. A fegyelem mindenkit gúzsba köt. Még néhány perc, a szakaszok felállnak, a saját ágyúk tüzelése erősödik, veretik a támadásra kijelölt frontszakaszt, a géppuskák támogató tüzet szórnak. Itt az idő! A tisztek előrelendítik karjukat, mögöttük embereik összeszorult torokkal, tompán lüktető halántékkal, gépiesen rohamra indulnak... Száz- és százezrek élték át – a fiatal de Gaulle hadnagyhoz hasonlóan – ezeket a pillanatokat, és száz- és százezrek nem tértek vissza a rohamok után.

Jegyzeteiben 1915. március 9-től hosszú szünet következik. Megsebesült: jobb fülét szilánk érte, bal kezét gránátrepesz találta el (fia visszaemlékezése szerint március tizedikén). Ezredének hadinaplója szerint február 10. és március 10. között az ezred négy tisztje esett el, kettő eltűnt és tizenhárom megsebesült, s a legénységi állományból hétszáz ember lett harcképtelen. Ő továbbra is helyén maradt egy ideig, azonban sebe elfertőződött, karja hatalmasra dagadt és időlegesen megbénult. Ez alkalommal többhavi, skarláttal nehezített lábadozás következett, de továbbra is figyelemmel kísérte a hadicselekmények alakulását. Anyjának írt levelében lelkesen

kommentálta a később csúfos fiaskónak bizonyuló partraszállást a Dardanelláknál, viszont sokkal jobban mérte fel Románia és Olaszország várható hadba lépésének a következményeit.

Június közepén tért vissza harcban álló ezredéhez, ahol is a 10. század parancsnokságát kapta meg, majd ideiglenesen zászlóaljat bíztak rá. Feladatát a megszokott aprólékossággal végezte, és szigorú követelményei a lövészárkok akadálymentesítésére, a fegyverek tisztítására, a higiéné fenntartására elsősorban emberei lehetőség szerinti biztonságát szolgálták. A gáztámadás esetére kiadott parancsa is azt mutatja, hogy a rettegett mérgesgázfelhő következményeit is megoldandó és megoldható problémaként kezelte azzal a konklúzióval, hogy „Gondoljunk át előre minden mozdulatot, amit megteszünk, és amit végrehajtatunk hasonló esetekben – s amennyiben bekövetkeznek, őrizzük meg a nyugalmunkat."

Az állóháború rettenetes körülményei az ő idegeire is hatással voltak, hiszen katonától egészen szokatlan módon rohant ki a parlament, a képviselők ellen: „A parlament egyre gyűlöletesebb és ostobább. A miniszterek minden napjukat szó szerint a parlamentben, a szenátusban vagy a bizottságokban töltik azzal, hogy az interpellációkat, az idióta kérdéseket tanulmányozzák, amiket a politika által képviselővé avanzsált első szatócs tesz fel nekik. Még ha akarnának, sem tudnának időt találni arra, hogy minisztériumukat vezessék, vagy arra, hogy a szükséges szigorral öntsenek lelket beosztottaikba. Mihelyst eltakarítjuk ezt a söpredéket, győzünk, és nincs egy francia sem, amelyik ne üvöltene az e felett érzett örömtől – s különösen a frontharcosok. Egyébként a gondolat utat tört, és nagyon meg lennék lepve, ha ez a rezsim túlélné a háborút." Felháborodását az is indokolta, hogy a „politika" mindenáron győzelmi jelentéseket akart hallani, s a valós helyzettel mit sem törődve támadásokat, „áttö-

ÚJRA KÖLTÖZÉS (H. Ö. 1917 I/9.)
Helm Ödön rajzos hadifogolynaplója, 1917. január 9. [?]

rést" követelt, a közvélemény előtt igazolandó saját rátermettségét az ország és a háború vezetésére. A katonai vezetők természetesen engedtek a nyomásnak, aminek az lett a folytatása, hogy vérfürdőbe torkolló, hasztalan támadásokra adtak parancsot, és százezrével pusztultak a frontharcosok. A katonák és a politikusok (a szatócsok) közötti szakadékot jól példázta Poincaré elnök és Pétain elhíresült találkozása Verdunnél. Pétain óvatossága és az, hogy a látványos szuronyrohamok helyett a mindent elsöprő tüzérségi tüzet, és emberei kímélését helyezte előtérbe, nem nagyon tetszett az elnöknek. Pétain viszont arról volt meggyőződve, hogy a védelmi erőfeszítések rosszul koordináltak, szétfolynak a politikai csatározások következtében, és arra biztatta az elnököt, „vegye kezébe" az irányítást. Poincaré erre azt válaszolta, hogy mit kezdene akkor a tábornok az alkotmánnyal, mire ez utóbbi lakonikusan csak annyit válaszolt, hogy „köpök rá!" (A katonák és a politikusok ilyenféle szembenállása aztán, a háborút követően, több országban drámai következményekkel járt.)

ÜTLEGELÉS (HELM ÖDÖN)
Helm Ödön rajzos hadifogolynaplója [dátum nélkül]

De Gaulle a hadifogságban tiszttársai számára tartott egyik előadásában az egész problematikát újragondolta, és indulattól mentesen elemezte. Arra jutott, hogy a háború első, válságos és rosszul vezetett időszakát követően a parlament ismét, ezúttal helyesen kezdte el alkotmányos jogát gyakorolni a hadsereg és a kormány felett, a korábbi helytelen döntéseket korrigálta, majd főként a háborús erőfeszítésekre koncentrált – elsősorban a parlament és a szenátus katonai bizottságának köszönhetően. E bizottság élén a következőkben a miniszterelnök Clémenceau állt, akinek kétségtelen érdemei voltak a győzelemhez szükséges eszközök biztosításában. Ő maga többször járt a fronton, az első vonalba is kilátogatott, és egy fennmaradt híradórészlet arról tanúskodik – hacsak nem volt beállítás –, hogy az öreg „Tigris" bátorsága az őrültséggel volt valóban határos. A peremsávban kimászott a lövészárkot fedező földhányásra, és onnan ordította át a kőhajításra lévő németeknek: „Elkapunk benneteket!" (Ezen a látványon a németek is feltehetően úgy megdöbbentek, hogy nem lőtték le.) Ez az ellenőr-

zés a szakmai (katonai) rövidlátást is képes volt javítani. A fordulathoz az kellett, hogy megfelelő, a civileket helyesen tanácsoló „specialisták" kerüljenek a polgári döntéshozók mellé. Ettől függetlenül a politikai csatározások és egyéni érdekek szolgálata következtében lejáratott parlament iránti fenntartásai soha nem szűntek meg.

A következő év elején ezrede Pétain parancsnoksága alá került, aki két hónap alatt egy dandár vezetéséből egy egész hadtest élére rukkolt azzal, hogy állítsa meg a németeket Verdunnél. Itt zajlott az első világháború talán leghírhedtebb csatája 1916. február 21. és december 19. között. A német offenzívát Erich von Falkenhayn, a német hadsereg főparancsnoka gondolta ki azzal, hogy a sokkal nagyobb élő tartalékkal rendelkező németek számbeli fölényük birtokában egyszerűen felmorzsolják a franciákat, mivel a kevesebb francia hamarabb elfogy, mint a több német. A számítás nem vált be. A csata tíz hónapja 714 231 áldozatot követelt a két oldaltól halottakban, sebesültekben és eltűntekben. Mintegy 362 000 francia és 337 ezer német katona veszett oda. Egyes német történészek szerint az eredeti német célkitűzés a verduni kiszögellés megszüntetése volt, s ennek balsikere miatt Falkenhayn később találta ki a „felmorzsoló csata" változatát.

Az első pillanatoktól hihetetlen emberveszteségeket hozó verduni csatába vezényelt 33. gyalogezred katonái az őket szállító teherautókról egyenesen a Douaumontnál húzódó frontvonal vérfürdőjébe masíroztak 1916. február végén, leváltandó az addigra már kivérzett 110. gyalogezredet. A faluból nem maradt semmi, és a közel száz évvel később arra járó számára is dermesztő látvány a fűvel benőtt gránáttölcsér-rengeteg a hajdani Douaumont helyén. Elképzelni is nehéz, hogy egyáltalán volt ember, amelyik a vakszerencsének köszönhetően életben maradt a nehéztüzérség és géppuskák mindent

letaroló tüzében. Hat napon keresztül tartotta a már előzetesen szétlőtt, s a szakadatlan tűzben csak nehezen javítható állásait de Gaulle és százada. A tomboló ütközetben, a német gyalogság szakadatlan támadásában és az ágyúk tüzében alakulata megsemmisült, ő maga pedig kézitusában egy szuronydöféstől megsebesült a combján, és öntudatlan állapotban, százada néhány megmaradt emberével együtt 1916. március 2-án fogságba esett.

Mikor a csatatéren – immár fogolyként – magához tért, látta, hogy az a német katona részesíti elsősegélyben, akire nem sokkal előbb szuronnyal rátámadt. Már a fogságból írt nővérének néhány soros levelet, amiben jelezte, hogy „nem túl súlyosan" megsebesült, de már meggyógyult. De Gaulle szűkszavú levelénél sokkal részletesebben számol be ennek az iszonyatos egy a sok közül napnak a történetéről a 33. gyalogezred hadinaplója. „Reggel 6.30-tól kezdve a nehéztüzérség rettenetesen vereti az egész szektor(unka)t három kilométer mélységben, a robbanások hangja leírhatatlan (...) az összes telefonvonalat szétlőtték, minden kiküldött futár már eleve halottnak számít (...) a németek húsz méterre vannak tőlünk (...) a németek hamarosan a 10. század mögé kerülnek (...) Ekkor csodálatra méltó látvány tárult a szemünk elé (...) látjuk, amint a 10. század ráveti magát a falu irányában tömegesen támadó ellenségre, szörnyű közelharc bontakozik ki, melyben szuronydöfések és puskatuscsapások záporoznak bátor bajtársainkra, míg el nem esnek (...) Miután látta, hogy bekerítették, a 10. század rohamra indult az ellenség hada ellen parancsnoka, de Gaulle százados vezetésével, majd életét drágán adva, egy szálig hősi halált halt."

Az ezredparancsnok Becsületrendre és hadosztályparancsban történő méltatásra terjesztette fel az elesettnek vélt de Gaulle-t, míg az immár hadtestet vezénylő Pétain a felterjesztést bizonyos mértékben módosította, napipa-

rancsban méltatta hősi halottnak hitt századosa közelharcban tanúsított rettenthetetlen magatartását – majd hadseregparancsban történő méltatást hagyott jóvá. A *Journal officiel* 1916. május 7-i számában hajdani alattas tisztjéről az alábbi közleményt jelentette meg: „Kifogástalan erkölcsi és intellektuális értékei miatt a mindenki által becsült de Gaulle kapitány, századparancsnok – miközben századát a rettenetes ágyútűz megtizedelte, majd a németek századát bekerítették – vad rohamra és bősz közelharcra vezette embereit, lőn ez az egyetlen megoldás, mi katonai becsületről alkotott felfogásának megfelelt. Az összecsapásban elesett. Minden tekintetben kivételes tiszt volt."

Pétain fenti sorait, melyek minden valamirevaló de Gaulle-ról szóló könyvben szerepelnek, nyilván motiválta az, hogy a verduni csata rettenetes napjaiban a hadvezetésnek szüksége volt hősökre, a katonák elé állított példaképre. Azokra a vagy ötven évvel később történt visszaemlékezésekre, melyek lejáratni kívánták de Gaulle-t azzal, hogy megadta magát, nem érdemes foglalkozni. Az akkor érvényben lévő tiszti becsületkódex egész egyszerűen megtiltotta, hogy egy francia katonatiszt megadja magát. De Gaulle egész életútja ismeretében pedig kizárt, hogy felemelt kézzel távozott volna a harctérről. Egyébként ő maga a hadifogságból éppen hogy hazatérve 1918. december 8-án hosszabb levelet írt Boud'hors ezredesnek, aki ezredparancsnoka volt a douaumont-i csata idején. De Gaulle fenomenális memóriájának köszönhetően a levélben szinte percről percre rekonstruálta a március 2-i összecsapást, a vele történteket. Egyszerűen arról volt szó – írta –, hogy alakulatának a maradékát vele együtt elvágták a saját vonalától, s egy lehetőség nyílt a menekülésre – csatlakozni a szakadatlan ágyútűzben, a golyózápor és robbanó kézigránátok közepette a rohamozó németek orra előtt a legközelebbi saját alakulathoz. A százada szállásmesterével és két-

három életben maradt katonájával együtt egy beomlott futóárokban négykézláb mászva próbálta a saját, épen maradt vonalakat megközelíteni, mikor németekbe botlott, akik egy korábban franciák által tartott futóárokban kerestek menedéket a franciák ágyútüzétől. Ezek a németek is észrevették őket, az egyik német katona szuronnyal támadt rá, s átdöfte combját, a másik a szállásmestert ölte meg közvetlen közelről. Egy kézigránát-robbanástól de Gaulle eszméletét vesztette, majd a németek látva, hogy a francia százados sebesült, visszavonszolták oda, ahonnan elindult, lévén, hogy eredeti állása már a németek kezén volt. „Ami engem illet, a továbbiak semmiféle figyelmet nem érdemelnek" – írta.

Fia, de Gaulle admirális már apja halála után azzal egészítette ki a fentieket, hogy az elitalakulatnak számító porosz gárda katonái között tért magához de Gaulle százados, sebét egy ugyancsak fogságba esett francia katonaorvos (civilben még medikus) látta el. A gyűjtőhelyen lévő többi francia hadifogoly a 33. gyalogezred 3. zászlóaljának hatvan túlélője volt. Három nap alatt az ezred elvesztette 33 tisztjét, 1443 altisztjét és katonáját – vagyis állományának 60 százalékát. De Gaulle számára ezzel a háború véget ért. Ettől függetlenül a fogságból anyjának küldött egyik levelében így írt: „Mennyire vérzik a szívem ettől a szégyenletes hadifogságtól (...)". A hadifogságot valóban szégyenletesnek tartotta. Jóval később, mikor néhány hajdani bajtársa arra kérte, csatlakozzon a volt hadifoglyok bajtársi szervezetéhez, azzal felelt, hogy az ilyenfajta szervezkedés ostobaság, mivel a megcsalt férj sem henceg azzal, hogy felszarvazták. Ugyancsak elutasította azt, hogy belépjen a „hidegfegyverrel megsebesítettek" bajtársi egyesületébe.

A hadifogság hosszú hónapjait sem töltötte tétlenül. Némettudását tökéletesítette – bár ezt a nyelvet sem tanulta meg rendesen –, a lapok haditudósításai alapján

kísérte figyelemmel a hadi eseményeket, s tartott ezekről előadásokat fogoly tiszttársainak. Ekkor készített jegyzetei későbbi munkái alapjául szolgáltak. Mivel öt alkalommal kísérelt meg szökést, egyik fogolytáborból a másikba helyezték, s végül Ingolstadtban kötött ki, ahol a nehezen kezelhető hadifogoly tiszteket tartották lakat alatt. A fogságból 1918 novemberében szabadult. A háborúba keveredett népek jövőjét illetően pedig úgy fejezte be az egyik, hadifogoly tiszttársainak tartott előadását, hogy „A vén Európa népei végül békét kötnek, amit politikusaik az egyetértés békéjének fognak nevezni, de ami valójában a végkimerülés békéje. Mindenki tudja, mindenki érzi, hogy ez a béke nem más, mint egy rossz lepel, amit a kielégítetlen ambíciókra, a réginél sokkal mélyebb gyűlöletre és a nem csillapított nemzeti gyűlölködésekre vetettek." Ettől függetlenül, kortársaihoz hasonlóan ő is azt várta, hogy a győztesek „lángpallost lengetve" szabadítsák rá a „gyalázatos vesztesekre" a teljes politikai, katonai és gazdasági megsemmisülést. Aztán később, politikai oeuvre-ének jelentős része arról szólt, hogy e megvalósult kívánságának következményeit felszámolja.

M. Szebeni Géza

KARÁCSONY SÁNDOR TERMÉSZETES RENDSZERÉRŐL

„Senki sem különálló sziget; minden ember a kontinens része."
(John Donne)
„Mindig az egészből kell kiindulnom."
(Karácsony Sándor)

Karácsony Sándor, akit okkal tartanak sokan a 20. század legnagyobb pedagógus-tudósának, komplex *neveléstudományi* örökséget hagyott ránk. Könyvsorozatának az alcíme (*A neveléstudomány társaslélektani alapjai*, majd *A társaslogika alapjai*) előre jelzik: a szerző a tudomány asztalára tette le gondolatait, méghozzá rendszerben. Akik ezt a rendszerét nem ismerik, azok az életmű sok érdekes részletét emlegethetik, de annak lényegét csak akkor ismerhetik meg, ha egészében látják, szemlélik. Ez a rendszer nem „módszer" (Kodály hatalmas zenei nevelési szisztémája is sajnos módszerként ment át a hazai köznyelvbe), nem különálló tanítástechnika vagy tanügykritika, hanem teljes rendszer, olyan műegész, amelyet ő maga „természetesnek" nevezett, s akként bizonyított.

A rendszerek szemlélete

A rendszer kifejezés valamely létezők, dolgok, objektumok tulajdonságainak összefüggésére utal, ezek egymásra hatását, környezetét, kimeneti, bemeneti jellegzetességét, folyamat voltát, szabályozottságát jelenti, totalitásként megjelenő elemek sokaságával.

Az ókortól a középkoron át jelenkorunkig több elvont és konkrét rendszert hoztak létre a filozófiában, teológiában, kozmológiában, a természet- és társadalomtudomá-

nyokban. Ma is emlegetjük Arisztotelész állatrendszerét, Newton inerciarendszerét, Linné zootaxonómiai rendszerét, Mengyelejev periódusos rendszerét. Ezek a rendszerek azonban többnyire mesterséges rendszerek, mert általában csak egyetlen tulajdonságot kiemelve, egyetlen célra szervezve hoztak létre rendszertani csoportokat. A természetes rendszerek (systema naturalis) funkcióik által, s nem egy célra szervezett összefüggés-alakulatok. (Ilyennek tartják a méhek vagy a hangyák „társadalmát" is.)

Rendszert jellemez az entrópia fogalma is, amely az energia átalakulási képességét jelző fizikai mennyiség. Ha a folyamat meg nem fordítható (irreverzibilis), a rendszer entrópiája nő. Az entrópia a rendezetlenség mértéke. Az entrópia rendszer-modellje közhasználatú metafora lett a termodinamikán és az informatikán túl is. A negentrópia pedig törekvés egy rendszer rendezettségére.

A rendszertudományt, amely objektumok szervezetten együttműködő egységek elméleti elemzésével foglalkozik, leginkább a magyar származású osztrák Ludwig von Bertalanffy (1901–1972) nevéhez kötik. Kevésbé ismert Karinthy Frigyesnek a rendszerszintű összefüggéseket megsejtő, a hálózatok működését a *„kisvilágok"* létezésében feltáró írása, a *Minden másképpen van* (1929), amelyben előrevetíti a pár lépésben minden embert elérő hálózat (sixdegrees of separation), azaz hatlépésnyi távolság elvét. Mára már egyetemesen bizonyított, hogy a *„kisvilág"* nemcsak társadalmi létező, hanem a legtöbb bonyolult hálózatban felbukkan, a világhálóban éppúgy, mint a sejtekben. Rendszert alkot.

A rendszerszerű összefüggés a hálózatelmélet révén aztán az elmúlt fél évszázad egyik sikere lett. Milgram (1967) és mások mellett a magyar Barabási Albert László dolgozta ki ennek az elméletét (*Behálózva*, 2003). A hálózatelmélet arra az ősi tapasztalatra is épít, amelyet Jorge Luis Borges így írt le: *„Minden kapcsolódik mindenhez".*

Hálózatok

A hálózatelmélet azóta a rendszerek egyik közismert fajtája lett. Csermely Péter biokémikus, hálózatkutató *A rejtett hálózatok ereje* (2005) című művében határozottan kijelenti, hogy a rendszer nem csak összekapcsolt elemek együttese, ennél magasabb szintű összefüggés. Barabási ezt így fejezi ki: „Egy most születő forradalomnak vagyunk a tanúi, melynek során a különböző tudományágak tudósai felfedezik, hogy a komplexitásnak szigorú szerkezete van. Elkezdtük megérteni a hálózatok fontosságát."[1]

A rejtett hálózatok elmélete szellemes bizonyítását adja annak, hogy emberi kapcsolataink révén minden további bonyolítás nélkül maximum öt-hat lépésben akár egy bennszülött, egy eszkimó kapcsolatba kerülhet az USA elnökével. Hiszen kapcsolataink hálózata működik abban a nagyobb egységben, ami maga is egy (láthatatlan) rendszer.[2]

A pszichológiai hálózatok alapjait Carl Gustav Jung 1921-ben teremtette meg, amikor megjelent híres könyve a pszichológiai típusokról. Stern differenciálpszichológiája (Stern, 1911); a tipológia (Jung, 1969; Kretschmer, 1921) és a faktoranalízis (Cattell, 1978; Eysenck, 1970; Spearman, 1931) csak néhány iskola azok közül, amelyek az emberi psziché vonásaiból alkotható hálózatokon alapulnak.

Társas viszonyok

A kapcsolatokat másképpen viszonynak is szoktuk nevezni. A viszonyulás, azaz a reláció (matematikában) a dolgok tulajdonságainak minősített esete. Hozzárendelés, összefüggés. Ez a kapcsolat lehet egy dolog (vagy más létező) és egy másik létező objektum között, de lehet sokaságok közötti összefüggés is. Az utóbbi esetben

olyan nagy viszonyhalmazhoz jutunk (mint az látható Karácsony társaslélektani rendszerében), amely mátrixhoz, vagy a modern informatika többdimenziós operációs rendszeréhez hasonlítható. A hálózatelemzők elméletében leírt hatlépésnyi távolság modern társadalmunk terméke; annak eredménye, hogy ragaszkodunk az egymással való kapcsolattartáshoz.

Ez a szemlélet tetten érhető több más tudományban, pl. a nyelvészetben s a pszichológiában is, s ahhoz hasonlóan alakult ki Karácsony Sándor neveléstudományi rendszere is, túllépve a leírás-tanokon és egyént vizsgáló analíziseken. Társas-viszonyulásainkban élünk. Módosítva Descartes mondatát, azt mondhatnánk – egymáshoz viszonyulunk, tehát vagyunk.

Karácsony rendszere társaslelki működésünk kapcsolati összefüggésein (hálózatán) alapul, funkciók együttesét, kölcsönösségét, markáns különválását és egymásra hatását jelző viszony-spektrumot hozva létre. A társaslelki relációk – a psziché egészével s egymással is szemben álló – feszültségei (példa: társadalom–tudomány; vagy tudomány–művészet) viszonyulnak egymáshoz, s egyúttal az egészhez. Alkatunkon, beállítódásainkon (attitűdökön), helyzeteinken, a ránk ható erőkön és ezek intenzitásán múlik, melyik viszonyunk mely kategóriája jellemez vagy dominál az adott időpillanatban, milyen térben, miféle előzmények után, miféle következmények előtt.

Karácsony neveléstudományi rendszerének jellemzői

Karácsony az *Ocsúdó magyarság* (1942) írása közben jött rá, hogy maga ugyan állandóan, folyamatos rendszerszemlélettel figyelte és írta a neveléstudományi írásait, de mások számára ez nem volt mindig nyilvánvaló. Ezért kezdi ezt a kötetét egy vallomással:

„...azt hittem, eddig azt hittem, már réges-régen kifejtettem rendszeremet. Megint csak a magam terminológiája szerint: nem is tehettem egyebet, hiszen nincs külön rendszerem, hanem *az a rendszerem, hogy élek és mozgok, gondolkodván*. Nem is azzal maradtam én adós, amivel a barátom adósának érez. (...) Rendszernek a mesterséges rendszereket nevezik és tartják erre mifelénk a tudomány berkeiben szorgoskodók. Ha az ember viszont minden különösebb rendszer nélkül él és mozog tudományosan és elég intenzíven, no meg jó ideje él és mozog, működése nyomán, meg kicsit annak következtében is *természetes rendszerben* mutatkoznak gondolatai."[3]

Ennek a természetes rendszernek a jellemzői közé tartozik mindenekelőtt az *empíriából*, a személyes megtapasztalásból való kiindulás, az ellentmondások feltárása, létező feszültségek – mint előzmények és következmények – bemutatása. Az egyik személyes, vallomásos megjegyzéséből kiderül saját hivatás-élményének a kezdete. A tanári hivatásra való korai rádöbbenéséről, a kamaszkorából tisztán megmaradt pillanatról s majdani tanárlétének tetteit figyelő érzékeny önreflexióiról így ír:

„1902 őszén írattak be Debrecenben első gimnazistának. Szeptember 10-én 8-9-ig volt az első latinóránk. *Kilencórai tízpercben láttam meg világosan*, hogy az Isten tanárnak szánt. Attól fogva ösztönösen is, tudatosan is készültem erre a pályára. Figyeltem, kritizáltam, töprengtem, terveztem, *milyen az ember, ha tanár*."[4]

Innentől folyamatosan sorolja a „természetes rendszer előzményei" alcím alatt saját rendszerének jellemzőit:

– Autonómia – „... hamar *önállóvá*, magamnakvalóvá és autodidaktává lettem."

– Társas lelkület – „termérdek sok mindentől és *mindenkitől* tanulhattam... (...) Az én hallgatóságomat nem érdekelte az én tudományom, (...) ellenben azt ke-

reste óvatosan és tapogatózva: mi az, ami *mindkettőnket s egyben valamennyiünket* egyformán érdekel.

– Viszonyulás – „Miután azonban senkinek semmiféle rendszere dogmává nem merevedett bennem, a tanulásnak csak egyetlen lehetősége maradt számomra, ha *viszonyulok* ahhoz, akitől tanulni szeretnék. Mindenkitől lehet tanulni, s így én *megtanultam mindenkihez viszonyulni.*"[6]

– Holisztikus szemlélet – „minduntalan való újrafogalmazás (...), mert mindig *az egészből kell kiindulnom.*"[7]

– Empátia – „Esetről esetre feladtam magamat, *belehelyezkedtem a másiknak a világába,* hogy megérthessem."[8]

– Az egyetemessé váló jelentés – „Kiderült, hogy amit diákkoromban tapasztalati úton megsejtettem, *minden esetben érvényes* vastörvény."[9]

– A személyre szóló jelentés – „... azzal, hogy viszonyultam hozzá, kinek-kinek a maga ügye történt az órán, még ha nemszeretem dolga is, mégis az ő dolga... Ha előadtam is, figyeltek az emberek, mert megérezték, hogy viszonyultam hozzájuk, *személy szerint mindenkivel egyenként és együttesen is* hányjuk-vetjük meg a problémát."[10]

– Objektivitás – „...csakugyan *a tényeket* magukat fogtam vallatóra."[11]

– Pszichológiai alap – „Csak az érdekli a résztvevőket, ami *pszichologikum.*"[12]

– Paradigmaváltás az aktualitásban – „Ezelőtt egy korszakkal logicizmus jellemezte a tananyagot: mi és hogyan? Ma az a kérdés: *miért és minek*?"[13]

– Szintézisteremtő többszempontúság – Karácsony rendszere hármas szempontból tekinti át a nevelés lényegét: *társaspszichológiai előfeltételekkel* (függetlenség, őszinteség, világosság, szabadság, hitbéli bizonyosság, siker, érvény, familiaritás), *társaslogikai előfeltételekkel* (a vonatkozások logizmáival – ezek a jel, jelkép és tett –, a szillogizmusok és a tételek transzcendens természetével, a tételek mellérendelő voltával, egyik a másikhoz

képest), valamint jellegével és a *társasviszonyulás filozófiai lehetőségeivel.* Állítja, hogy a létezés, az egzisztencia maga is transzcendens. *„Nevelésről lévén szó, azért fontos ezt hangsúlyozni, mert az így felfogott lét nem magyarázható.* A nevelésnek sem az tehát a célja, hogy magyarázza a magyarázhatatlant."[14] A hármas szempont egybefogása és az ebben megvalósuló relációszemlélet különleges, tudományos eredményt hozott – a viszonyok viszonyaiból teremtve rendszert.

Életművének igazi értője és nagy bemutatója, Kontra György ezt írta erről a rendszerről:

„Egyedülálló (...), mert a valóban megélt pedagógiai szituációkat általánosította elméletileg. Az ő írásba foglalt életművén kívül *nincs a magyar szakirodalomban olyan oeuvre, amely szervesen összefüggő pszichológiai, logikai és filozófiai alapokra építve fejtené ki* a pedagógiát."[15]

A rendszeralkotó alapok Karácsony korának, a 20. század elejének *legmodernebb* tudományos irányzataiból nőttek ki – pl. a generatív grammatika (F. de Saussure), a néplélektan (W. Wundt), a folklorisztika (H. Paul) és mások köréből. Ezeket az alapokat Karácsony saját elveivel ötvözte, *megújította, meghaladta,* illetve teljesen eredeti szemléletté formálta. (A társaslélektani hálózat létrehozása előtt ugyan kötődött Wundt elméletéhez, de maga írta le, hogy a „Völkerspyschologie" teljesen elavult, „néplélek" már nincs.) A végeredmény teljesen más, új, komplex alkotás, a terminusa is különbözik – „társas-lélek". A nyelvészetet átkötötte, integrálta egy akkor még nem is létező új diszciplína közegébe, a kommunikációelméletbe.

A tudományos rendszer természetességéhez tartozik, hogy *saját tapasztalataiból* emelte ki az általánosítható elméletet. Eredményeiben a személyes tapasztalat mellett az is érték, hogy *„felöleli* a neveléstudomány valameny-

nyi területét *az óvodapedagógiától a felnőttek neveléséig (...) végigélte a pedagóguspálya minden szakaszát* (...). A családi nevelés minden mozzanatát alaposan megismerhette, mivel saját három gyerekén kívül még két rokon gyerek is növekedett a házában. Azért szükséges mindezt fölemlegetni, *mert több olyan pedagógiaprofesszorral találkoztam, aki sohasem tanított semmiféle iskolában."*[16]

Az életmű összegzésekor alkalmazott hármas viszonyrendszer eredendően *társas* szemlélet. Az individuum pszichológiáját, a formális logikát és a klasszikus módon kategorizáló filozófiát Karácsony kellő tisztelettel félretette, s eléjük, föléjük építette az összes új társas relációt. Egyértelműen kijelenti, hogy *az érzelem, az értelem és az akarat nem nevelhető, a hit oktatása és az életérzés egyéni kezelése lehetetlen.* Ugyanakkor ezek társaslelki relációban, kölcsönösségben való együtthatása lehetséges, *s létező a művészeti, tudományos, társadalmi, vallási nevelés és a közösségi élet-érzés filozófiáján alapuló jogi nevelés.*[17]

A *kontroll és kritika* kérdése természetesen felmerülhet, hiszen – ahogy Kontra György megjegyzése jelzi – eredeti, szerves és új neveléstudományi nézetei elvileg még *lehetnének „tévesek, másodlagosak, értéktelenek".*[18] Nos, ezek külön-külön is ellenőrizhetők. Korunk tudományos igényeivel a nézetek és állítások ellenőrzése a részdiszciplínák (pszichológia, logika, filozófia, pedagógia) elemzéseivel megvizsgálható. Az értékelésekben az tanulságos, hogy a rész-diszciplínák közelmúltbeli és jelenben élő szakemberei szinte kivétel nélkül eredetinek, működőképesnek, modernnek, aktuálisnak (máig alig közismertnek) tartották Karácsony Sándor rendszerét. (Részletező felsorolás igénye nélkül Szabó Árpád, Kontra György, Kövendi Dénes, Oláh Andor, Lükő Gábor, Forrai Katalin, Buda Béla, Bagdy Emőke, Lendvai Ernő, Mérő László, Küllős Imola, Lendvai L. Ferenc, Fülei-

Szántó Endre, Péntek János, Szilágyi N. Sándor, Szépe György, Andrásfalvy Bertalan, Lányi Gusztáv nevét és gondolkodását említem.)

A társaslelki működés főbb relációi alrendszerekként működnek. A tudományos viszonyulás *jel-rendszerben*, a művészi viszonyulás *jelkép-rendszerben*, a társas akarati (társadalmi) reláció *tett-rendszerben* létezik.

A fejlődéslélektan rendszere

Rendszertani példa Karácsony fejlődéslélektana is. A Szárszón 1943-ban előadott *Magyar nevelés* című tanulmányában már táblázatba foglalható kategóriákkal és rendszerszemléletű folyamat bemutatásával találkozunk. Az ekkor már kidolgozott öt társaslélektani alapviszony (érett felnőttekre vonatkozó) kategóriái olvashatók a felső vízszintes sorban: jog (társas életérzés); művészet (társas érzelem); tudomány (társas értelem); társadalom (társas akarat) és vallás (közösségi hit). Ezeknek való megfeleléssel találjuk a baloldali oszlopnál a lelki fejlettség (növekedés) négy főbb korszakát, a gyermeki kortól a prepubertás korú, majd a pubertáló kamasz korszakán át az „ifjú felnőtt" (adoleszcens) szintjéig. Az individuális lélektanban jelzőkkel és egyénre vonatkoztatott jellemzőkkel szokásos az elemzés. Karácsony társaslélektani fejlődéselméletében (a társaslélektan nem azonos a szociálpszichológiával) mindig legalább két fél viszonyát tárja fel (akár felnőtt és fiatal esetében, akár a kortárs fiataloknál), bináris egymásra hatások feszültségében. Az időbeli előrehaladásnak tehát nem egy, hanem összefüggésében öt dimenzióját mutatja meg a *fejlődéslélektani rendszer-táblázat* (lásd 1. táblázat).

Ez látszólag csak mennyiségi tényező. Ám szemantikai mélysége van az összefüggésnek, ha látjuk, hogy a

mese például nem egy általános jellemzője a gyereknek, hanem ez a vallási viszonya.

Az adoleszcensnél sem valamely (a sok közül egy) magatartási jelenség a „harc" állandó igénylése, hanem az ifjú felnőtt jó társas közérzete, vagyis jogi relációja. Jó tudni azt is, hogy aki az iskoláskor elején tiltja a gyerekek „játékát", az a jó társas életérzésüket rongálja és voltaképpen „jogot" sért. Karácsony fejlődéslélektana a társas rendszer része.

1. sz. táblázat: A gyermeki fejlődés társaslelki kategóriái

Érett felnőtt	jog	művészet	tudomány	társadalom	vallás
Adoleszcens	harc	liturgia	dogma	rítus	kétely és kritika
Pubertáló	totem, tabu	remek	fogadalom, szabály	szerzet/ rend	eskü, átok
Prepubertás	verseny	munkakedv	gyűjtemény	csapat	mítosz
Gyermek	játék	spontán öröm	utánzás	ad hoc társaság	mese

Forrás: Karácsony, 1993, 22.

„Karácsony Sándor fejlődéslélektanában az a legértékesebb és legeredetibb, hogy társas. A kisgyerek természetes társa a szüleje, a kölyöké a vezetője, a kamaszé az eszményképe, az ifjúé pedig az ellenfele" – írta erről az összefüggésről monográfiájában Kontra György.[19]

A fejlődés vonalának, az életkori előrehaladás szintjeinek növekvő sorrendű rendezése után Karácsony feltárja még az idősödő földi élet és lélek elkopásának lehetséges (de egyáltalán nem szükségszerű) veszélyeit is. A felnőtt embert nemcsak „érettként", hanem „túlérettként" vagy „kiszáradtként" is ismerhetjük. Ez nem mindenkinél adódik, de a lelki fejlődésnek egy megfordított, visszafelé haladó, inverz folyamata is létezik.[20]

A nagykorúságból megöregedő, öreg, vén és aggastyán állapotot Karácsony így írja le:

„Nem csak a fejlődés irányvonalát mutatja ez a táblázat, *a visszafejlődésnek, a megöregedésnek,* a divatból kimenésnek, a lassú elmúlásnak is ugyanez az irányvonala, csak éppen ellenkező előjellel, hátulról visszafelé. Egyén és közösség egyformán kezd megöregedni: elgépiesednek a gesztusai, megmerevednek a formái, alsóbbrendűekké, fejletlenebbekké, erőtlenekké bátortalanodnak a tartalmi elemei. A közösség életében a jog harccá bizonytalanodik, a művészet kultikus kényszercselekedetté gépiesedik, a tudomány dogmatikussá merevül, a társadalom aktív cselekedetrendszere és passzív alkalmazkodása rituálissá hétköznapiasodik, vallás helyébe a finom kétely, vagy a kevésbé finom kritika lép."[21] Ezek azok az összefüggések, amelyeket a gerontológia, a gerontopszichiátria (és esetleg a gerontagógia) különkülön megfogalmaz néha, de rendszerszerű összefüggései Karácsony elméletében igen egyszerű és közérthető formában találhatók.

A társaslélektan rendszere

Karácsony fejlődéslélektanában a főbb társas viszonyulások mellett lévő, úgynevezett köztes, vagy „hibrid" relációkat is megmutatja a hálózat. Ezek a közeli relációk közti kapcsolatok által generált viszonyulások. A társasakarati – társadalmi és a társasértelmi – tudományos relációk közti feszültség („a tettek a meggondolásokhoz viszonyulnak") a helyzet értékelését igényli. Így alakul ki az értékviszony, mint felemás, hibrid reláció.[22] Ahogy Kontra György fogalmazta: „Az értékelő lelki működésnek ez az elhelyezése Karácsony Sándor sajátosan újszerű találmánya." A táblázatba foglalható rendszer kilencszer

kilenc, azaz nyolcvanegy kategóriát (avagy Kövendi Dénes szavaival *„kukucskálónyílást"*) hoz létre.[23] A pozitív társaslélektani rendszert az alábbi viszonyok alkotják (lásd 2. táblázat). A táblázat Karácsony axiológiai, értékelméleti könyvében, a *Magyarok kincsé*ben található meg.

2. sz. táblázat: Pozitív társaslélektani kategóriák

Vallás	Világ-nézet	Társa-dalom	Érték	Tudo-mány	Erosz	Művé-szet	Techni-ka	Jog	+
Bölcs	Politika	Igény	Független	Kor-mány-zat	Hajlam	Közvé-lemény	Ország	Társ	Jogi
Való	Agitá-ció	Szerző-dés	Illúzió	Nyelv	Barátság	Kon-venció	Ildom	Otthon	Techni-kai
Szép	Forra-dalom	Ajándék	Őszinte	Siker	Manér	Forma	Rutin	Nép	Művészi
Illő	Utópia	Karitász	Esz-mény	Kul-tusz	Szerelem	Ízlés	Divat	Falu	Erotikus
Igaz	Problé-ma	Szolgá-lat	Világos	Érvény	Törvény	Hagyo-mány	Sablon	Értelmi-ségi	Tudo-mányos
Kellő	Prog-ram	Offi-cium	Eszme	Ok-mány	Szakma	Haza	Etikett	Város	Értékes
Jó	Reform	Áldozat	Szabad	Szín-vonal	Exercius	Szokás	Szerve-zet	Ifjúság	Társa-dalmi
Üdvös	Szekta	Osztály	Hős	Aka-démiai	Hivatás	Törté-nelem	Párt	Iskola	Világné-zeti
Szent	Neve-lés	Szeretet	Mártír	Világ-rend	Misszió	Nem-zet	Feleke-zet	Szofok-rácia	Vallásos

Forrás: Karácsony, 2008. 276.

A legfelső vízszintes sor az érett felnőtt ember társaslelki viszonyait jelzi, a bal oldali függőleges oszlop (a felső sor azonos terminusaiból alakított jelzőkkel) viszont az adott reláció intenzitásbeli szintjein helyezi el a reláció fokait, a szomatikus pólustól a pneumatikusig. Minél „lejjebb" nézzük egy viszonyulás fogalmait, annál intenzívebb kategóriákat találunk – a pneumatikus pólushoz egyre közelebb. Érdemes a példa kedvéért a szerző gondolatait megidézni a rendszer egyik relációjának értelmezéséhez. A társas életérzés, vagyis a „jogi viszony" kategóriái így értelmezhetők:

„A jog társaslelki életérzés. Másféle az életérzésem, ha éhes vagyok vagy fázom, és megint másféle, ha a másik embertől félnem kell. Akkor nem kell félnem tőled, ha biztosítalak téged afelől, hogy részemről nem esik bántódásod. A jogi viszonynak az az előfeltétele, hogy az embernek társa legyen. A társ a jogi viszony hordozója. Ha a társam érzelmi telítettségű, akkor ő nép. A nép mindenféle társas viszonyulása művészi, jelképekben fejezi ki magát."[24] Karácsony Sándor szerint mindenki a nép közé tartozik akkor, amikor az érzelem van benne túlsúlyban. Ide tartoznak a művészek, költők és írók is. „Ha a másikhoz értelmileg viszonyulok, a társam értelmiség. Az értelmiség tudományos életet él. Itt sem lehet pontos határt húzni, nem iskolai végzettség kérdése, mindenki idetartozik, aki értelmi életet él. Az ifjúság tettre kész, közéjük tartozik az utánunk következő generáción kívül mindenki, akinek még »nem jött el az ideje«. Amikor úgy viszonyulok a másik emberhez, hogy viszonyunkat a pneuma hatja át, a társam »bölcs«. Az ifjúságot sem nevelni, sem felszabadítani nem tudja az értelmiség; erre a közösségnek csak azok a tagjai képesek, akik magasabb (intenzívebb) feszültségi fokon állnak, mint az ifjúság maga. (...) Vannak egyáltalán ilyenek? Igen, vannak. A pogány görögök azt mondták rájuk, az öregek vagy a bölcsek (gerontes, szophoi). (...) Mi szofokráciának nevezzük az ilyen emberféleség közösségét."[25]

A társaslélektani összefüggések tükör-rendszere

Karácsony tanítványai – professzoruk előadásai és saját jegyzeteik alapján – rekonstruálták a pozitív táblázat negatív változatát is, a megromló, pervertálódó lelki működés modelljeként.

Ez mintegy tükörképe a pozitív rendszernek, kiegészítő (komplementer) kategóriahálózat.

Tudomásunk szerint az egyik növendék, Jánosi Sándor munkája tette lehetővé a (sok helyütt újrafogalmazást igénylő, archaikus kifejezéseket használó) „negatív táblázat" elkészülését.[26] A társaslélektan „értéktelenségi táblája" ugyanazt a viszonyhálózatot, s ugyanazon szintek, fokok oszlopait használja, mint a pozitív tábla, ám az előző pozitív kategóriák negatívba átforduló ellentét-fogalmaival (művészet–giccs; tudomány–sarlatanizmus, illetve bölcs–őrült; szép–rút; igaz–hazug; szent–profán stb. Lásd 3. táblázat). Karácsony *Nyugati világnézetünk felemás igában* című könyvében elemzően mutatja be az európai filozófia pozitív fogalomtárának (az antikvitással megkevert) jelentésbeli perverzióját, az értékek értéktelenséggé züllését, amely a háborús ideológiákban tetten érhető. Globalizálódó korunk perc- és dög-mániáiban ez fedezhető fel. (A Marilyn Manson-jelenség, a sátán- és iszonyat-kultuszok, a pornográf és erőszakfilmek, a szexualitás tárggyá rontása, a drog, pornó, pedofília, gyerekkereskedelem és a mindezeket megszokott eseménnyé relativizáló ideológiák farizeusi lelkületének térnyerése is rendszerré áll össze.)

3. sz. táblázat: A társaslélektan negatív kategóriái

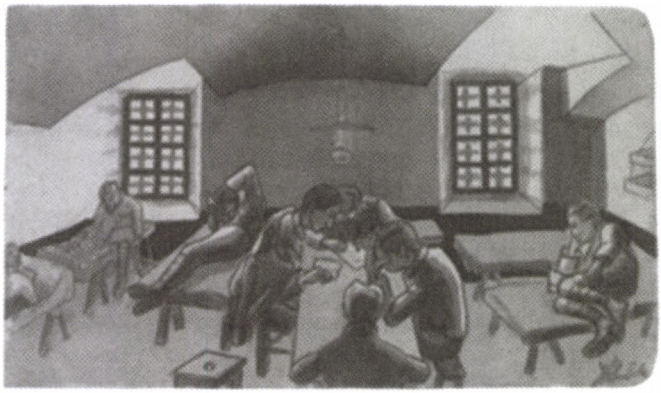
	Patológia	**Mechanika**	**Giccs**	**Perverzivitás**
Patologikus	Egoizmus	Provincia	Pánik	Falanszter
Mechanikus	Börtön	Robot	Előítélet	Diplomácia
Giccses	Gyarmat	Szemfényvesztés	Kontárság	Drasztikum
Perverz	Telep	Majmolás	Pacuhaság	Bujaság
Sarlatán	Burzsoázia	Előírás	Urbanitás	Pornográfia
Talmi	Zsodoma	Rang	Rög	Prostitúció
Kasztos	Janicsár	Egylet	Szélhámosság	Uniformis
Tébolyult	Kaszárnya	Klub	Perc	Profi
Babonás	Szofisták	Herézis	Labancság	Motosz

Sarlatanizmus	Talmi	Kaszt	Téboly	Babona
Abszolutizmus	Rabszolga	Zsarolás	Mameluk	Őrült
Frázis	Aranyalap	Klán	Korteskedés	Álom
Sztárrendszer	Élvezet	Kéjbecsár	Reakció	Rút
Orgia	Tőke	Kegy	Eldorádó	Helytelen
Ponyva	Haszon	Filiszter	Labirintus	Hazug
adminisztráció	Fakszni	Hatalom	Jelszó	Farizeus
Züllöttség	Idealisztikus	Élősdi	Destrukció	Rossz
Protekció	Üzlet	Klikk	Páholy Betyárbanda	Kárhozatos
Káosz	Obsitos	Gyűlölet	Idomítás	Profán

Forrás: Jánosi-Gyulai, 1993. (kézirat)

Karácsony Sándor két világháborút átélt tapasztalata e területen is megelőlegezte avagy előre jelezte az „emberből elővigyorgó állat" korunkbeli esélyeit, veszélyét.

Karácsony neveléstudományi természetes rendszerének szerves része a társaslogikai, valamint a társas filozófiai alrendszer. Ezek szintén táblázatos összefüggésekben elemezhetők, de itt és most csak említést kapnak, részletező megismertetésük egy másik tanulmány feladata. A természetes rendszernek már a szerző korában is voltak kritikusai. A kritikák azonban igazi értékelő elemzések és érvek hiányában meg sem közelítették Karácsony életművének szintjét, s a rendszer, valamint folyamatosan újrafogalmazott tudományos utóéletének ismerete nélkül megragadni sem tudták a szerző rendszerszemléletét. Az nyilvánvaló, hogy a hetven-nyolcvan évvel ezelőtti kifejezések egy része frissítést igényel. Az is nyilvánvaló, hogy

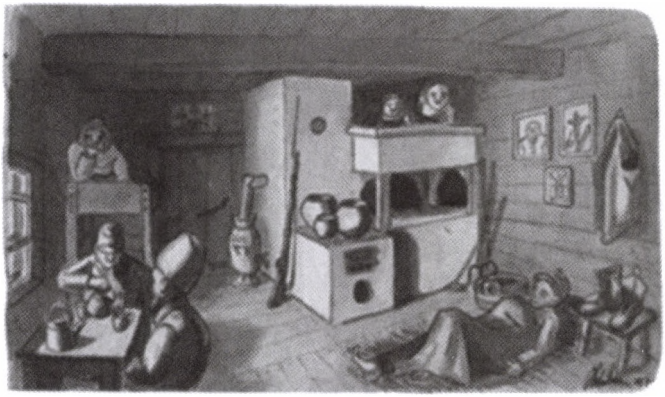

ÚJ HELYEN(HELM ÖDÖN 1917)
Helm Ödön rajzos hadifogolynaplója

rövidebb, a mai kor értelmezési struktúráihoz igazodó „keretezés" (frame) és egyszerű, mai példákkal gazdagított szövegmagyarázatok (explication de texte) szükségesek a rendszer megértéséhez. Ezeket az újrafogalmazásokat az életmű ismerői – elsősorban Kontra Györgynek és munkatársainak köszönhetően – az elmúlt évtizedekben folyamatosan elvégezték. Karácsony Sándor rendszerének léte, tudományosságának ténye ma sem kétségbe vonható. A fenti kis eszmefuttatás ennek a bizonyítéka kívánt lenni.

A rendszer és a tudományosság megértéséhez a filozófia kulcsát keressük elő, s adnánk azoknak, akik valóban elkötelezik magukat a neveléstudomány megértése és megújítása terén. A filozófia azért kerül ide kulcsként, mivel Karácsony életművét elemezve Kontra György sebészi pontossággal fogalmazta meg ennek az igényét:

„A magyar pedagógiának egy baja van, de az halálos: nincs neki filozófiája. Így volt ez akkor is, amikor Karácsony Sándor ezt a diagnózist leírta 1941-ben, s így van ez azóta is, mindmáig. Nincs nevelésfilozófiánk, mely áthatná a nevelőközösségeinket és neveléstudományunkat."[27]

AZ ŐRÖK SZOBÁJA (HELM ÖDÖN 1917)
Helm Ödön rajzos hadifogolynaplója

Az igényelt nevelésfilozófia vágyáról (s *irányá*ról) olvashatunk a *Magyar nyelvtan társaslélektani alapon* című par excellence neveléstudományi műben:

„Az idő mozdult közben egyet, nem a mi eleink tévedtek. Az idő mozdult, s ennek jelei a szellemi élet egész vonalán észrevehetők. Mi sem tettünk egyebet, mint új imperatívusoknak engedelmeskedtünk és új kérdőszókra kellett feleletet adnunk. Tegnapunk analizált, a logikum érdekelte, az egyéniség felszabadításának problémája állott figyelme előterében, a matériát kellett meghatároznia, az okság és törvényszerűség módszerével dolgozott. Sejtésem szerint a ma a *szintézis* feladata előtt áll, a *pszichologikum* érdekli, a közösség felszabadításának problémája áll figyelme előterében, a *pneumát* kell meghatároznia, és módszerében *teleologikus*. Csak éppen akkor lehet igaza, ha a tegnap igazságait átmentheti a mába, és – átfogalmazva, de lényegében épen – testálhatja a holnapnak, sőt, holnaputánnak."[28]

Deme Tamás

Források

Barabási Albert-László: *Behálózva. A hálózatok új tudománya.* Magyar Könyvklub, 2003, Budapest

Csermely Péter: *A rejtett hálózatok ereje. Mi segíti a világ stabilitását?* Vince Kiadó, 2005, Budapest

Deme Tamás: *Ami történik és ami van.* Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994, Budapest

Deme Tamás: *Karácsony Sándor pedagógiájának aktualitása.* PhD, KLTE, 2002, Debrecen

Gyulai Árpád: *Karácsony Sándor társaslélektani rendszeréről. Új Pedagógiai Szemle,* 1999/3. És: http://epa.oszk.hu/00000/00035/00025/1999-03-ta-Gyulai-Karacsony.html.

Heltai Miklós (szerk.): *Karácsony Sándor pedagógiája.* Kairosz, 2012, Budapest

Jánosi Sándor–Gyulai Árpád: *Karácsony lélektani táblázatok.* Kézirat, 1993.

Karácsony Sándor: *A magyar demokrácia.* Exodus, 1945, Budapest

Karácsony Sándor: *Ocsúdó magyarság.* Széphalom Könyvműhely, 2002, Budapest

Karácsony Sándor: *A magyarok kincse.* Széphalom Könyvműhely, 2008, Budapest

Karácsony Sándor: *Magyar nyelvtan társaslélektani alapon.* Széphalom Könyvműhely, 2010, Budapest

Karácsony Sándor: *Nyugati világnézetünk felemás igában.* Széphalom Könyvműhely, 2012, Budapest

Karácsony Sándor: *Magyar nevelés.* Csökmei Kör, 1993, Pécel

Kontra György: *Karácsony Sándor, a nagyhírű professzor.* B. I. P., 2009, Budapest

Kövendi Dénes: *Függelék (Karácsony Sándor axiológiai kötetének utószava).* A magyarok kincse, Széphalom Könyvműhely, 2008, Budapest

Jegyzetek

[1] Barabási, 2003, 10.
[2] Barabási, 2003, 28.
[3] Karácsony, 1942, 8–9.
[4] Karácsony, 1942, 9. (Kiemelés D. T.)
[5] Karácsony Sándor: *Ocsúdó magyarság*. Széphalom Kiadó, 2002, 14.
[6] Karácsony, 2002, 14.
[7] Karácsony, 2002, 13.
[8] Karácsony, 2002, 14.
[9] Karácsony, 2002, 14.
[10] Karácsony, 2002, 15.
[11] Karácsony, 2002, 15.
[12] Karácsony, 2002, 15.
[13] Karácsony, 2002, 15.
[14] Karácsony, 1942, 34.
[15] Kontra, 2009, 83.
[16] Kontra, 2009, 82.
[17] Kontra, 2009, 152.
[18] Kontra, 2009, 85.
[19] Kontra, 2009, 94.
[20] Karácsony, 1943, 22.
[21] Karácsony, 1943, 22–23.
[22] Kontra, 2009, 66.
[23] Kövendi, *Függelék*, 2008, 279.
[24] Gyulai, 1999, http://epa.oszk.hu/00000/00035/00025/1999-03-ta-Gyulai-Karacsony.html.
[25] Uo.
[26] Pár példa a táblázatban szereplő szavak értelmezéséhez (Gyulai Árpád szómagyarázatai): *Zsodoma:* földesi nyelvjárásbeli változata a közismert „Szodoma" alaknak; *Kéjbecsár:* a prostitúció ára, ellenértéke; *Janicsár:* olyan elrabolt gyermekből képzett zsoldos katona, aki sajátjai ellen is fordul; *Herézis:* eretnekség, elszakadás, elpártolás; *Pacuhaság:* pacuha a rendetlen öltözetű ember, de a gondolata is lehet az; *Rög:* a röghöz kötöttséget jelenti. (Lásd a pervertálódó lelki működés értéktelenségeinél: a dög, rög, perc, babona, téboly, gép, rút, hazug, rossz, állati – a test, idő, tér… fogalmai helyett.); *Motosz:* akiben a 'motosz' van, nem tud egy helyben ülni, állandóan viszket, (esetleg bélférges). Ma „viszketegnek" mondanánk; *Jelszó:* szólam, maszlag értelemben a program ellentéte.
[27] Kontra, 2009, 138.
[28] Karácsony, 2010, 36.

A MÁTYÁS PINCÉJE

Egy unoka a Mátyás Pincéről és az alapító Baldauf Mátyásról

Budapest a 19. és 20. század fordulóján robbanásszerű fejlődésen ment keresztül, ami számos egyéni és családi karriert és vagyont alapozott meg. Közöttük az egyik leglátványosabb és máig maradandó nyomot hagyó életpálya Baldauf Mátyásé volt. Az ő és 110 évvel ezelőtt megnyitott vendéglőjének, a Mátyás Pincének korszakokon átívelő története azon túl, hogy felidézi egy sikeres élet legfontosabb állomásait, bepillantást enged a 20. század első felének gazdasági és társadalmi viszonyaiba, életmódbeli szokásaiba.

Jelen írás szerzője, Baldauf Mátyás unokája, aki elsőszülött apját követve, nagyapja keresztnevét is viseli, ennek a felívelő történetnek főleg az első 45 évével foglalkozik. Az írás az alapító nagyapa és mindenben hűséges társa – felesége – küzdelmes, de végül is igen komoly értéket létrehozó életének eseményeit megörökítve szeretné azokat megmenteni. Ehhez a munkához szükség volt a személyes élmények, a korabeli újságok és az összes elérhető hírforrás igénybevételére. Az utána következő 65 év, vagyis az államosítás utáni szocialista gazdálkodás története csak röviden kerül bemutatásra.

A történet úgy kezdődik, ahogy a mesék szoktak: a burgenlandi parasztember a hagyománynak megfelelően fiait a föld művelésére, a paraszti élet folytatására nevelte. Ám az idősebbik, meglátva a szomszédos kisváros mozgalmas világát, vidám vendéglőit, más életet akart, és apja áldásával elindult világot látni, szerencsét próbálni.

Az akkoriban kötelező 6 osztályt elvégezve, 13 éves korában tehát Baldauf Mátyás elhagyja a szülői házat és

a burgenlandi szülőfalujához, Bernsteinhez (Borostyánkő) közeli Oberschützen (Felsőlövő) jó nevű Friedrich szállodájának az éttermében kezdi el a szakma alapjait tanulni, nagyon tudatosan. Először felszolgál, majd a konyhai előkészítésből a hentes, mészáros alapismereteket sajátítja el, 4 év alatt megszerezve a szakmunkási vizsgát és letudva az 1 év kötelező gyakorlatot. Ambíciói tovább viszik a fiatalembert, Bécs, Graz és Pragerhof a következő 1–1 éves állomások, majd talán a gyorsan fejlődő magyar főváros növekvő híre miatt Budapestre jön. Itt a budai Zöldfa éttermében talál munkát, majd 4 év után a „Schmuziger" (Piszkos) nevű sörházban csaposként és felszolgálóként folytatta azt, amit Ausztriában olyan magas szinten űznek: egy otthonos, törzsközönségre alapozó boltot működtet az idős Bittrich József tulajdonos számára, aki teljesen rá és a kedves, gyors, minden vendégre egyaránt odafigyelő, apró termetű, de nagy munkabírású felszolgálóra, Antunovits Teréziára, „Tercsikére" bízza üzletét. Az ambiciózus fiatalok ezért néhány (valójában kemény 8 és fél) sikeres év után úgy gondolták, hogy ezt a boltot, amit gyakorlatilag ők vittek, megvennék a tulajdonostól. Bittrich úr azonban nem adta át az üzletét, így nézelődni kezdtek ugyanezen a környéken, hogy a sok év során hozzájuk hűséges és őket megszerető törzsvendégeiket továbbra is kiszolgálhassák. És találtak is egy megfelelőnek tűnő helyet az Eskü tér 6. szám alatt: egy sarokház alagsorában kibérelték a tér felőli bejárattal rendelkező részt.

1904. január 30-án, 18 évvel a családi otthon elhagyása után az alábbi hirdetéssel adta tudtul az alapítás és megnyitás hírét az akkorra már egymásnak a Deák téri evangélikus templomban örök hűséget esküdött pár:

Tisztelt Czím,

Van szerencsém tisztelettel értesíteni, hogy folyó hó 30-án, szombaton, Budapesten, IV. kerület, Eskü tér 6. szám alatt

(Duna utcza és Kéményseprő utcza sarkán) „MÁTYÁS PINCE" Czím alatt egy bor- és sörházat nyitok meg.

A „SCHOLTZ-BITTRICH" („Schmutziger" „Piszkos") féle sörháznak hosszú évekig üzletvezetője voltam, s így remélem, hogy az ott szerzett tapasztalatok alapján üzletemben bármely igényeknek megfelelhetek.

Részvény sör és valódi természetes borokról gondoskodtam.

Rendszeres konyhát nem tartok, de hideg ételek és egyéb szokásos sörházi eledelek és csemegék bő választékban lesznek kaphatók.

Számos látogatást kér tisztelettel

Baldauf Mátyás

Baldauf Mátyás tehát a kecses, új Erzsébet-híd pesti hídfőjénél, az Eskü téri sarokház pincéjét vette bérbe 1500 forintért a Mátyás nevére keresztelt sörcsarnok céljaira. A „Schmutziger" sörcsarnokban őket megszerető iparosok jöttek segíteni az építésben, jöttek a kőművesek, festők, bádogosok, asztalosok, sőt egyes korabeli újságok azt is írták, hogy az első bérleti díjat volt vendégeik dobták össze. Természetesen ez nem így volt, mert ezt az összeget Mátyás gyűjtötte össze szorgos munkájával az elmúlt 8 év alatt.

Tehát a gondos tervezés és a türelmes kivárás meghozta gyümölcsét. Ezután a szorgalmas munka és a folyamatos építés évei következtek, amelyeket különösen eredményessé tettek nagyapám rendkívüli képességei: a korát megelőző innovatív üzletszervezés és ma úgy mondanánk, menedzseri tulajdonságai, megkérdőjelezhetetlen szaktudása és érzékenysége az új ötletek befogadására. Nem kevésbé számítottak nagyanyám született adottságai, a vendégekhez való otthonos és kedves, de sohasem tolakodó viszonya, és fantasztikus emlékezőtehetsége, mellyel mindenkit levett a lábáról. Ehhez járult nagyszüleim közös összekovácsoló képessége, mellyel a

BALDAUF MÁTYÁS FELESÉGÉVEL, „TERCSIKÉVEL"

törzsvendég társaságokra szervezték az üzletvitelt, megteremtve és együtt tartva azokat.

Igencsak sokatmondó adatra lelünk, ha megnézzük a sörfogyasztás számait és azt is, hogy hány emberrel

szolgálta ki vendégeit az üzlet. A nyitás napján 4 emberrel 9 és fél hektoliter sört mért ki a volt burgenlandi csaposlegény, aki zömök termetével, mindig mosolygó kék szemével úgy verte csapra a nagy fából készült söröshordókat, mintha egész életében csak erre tréningezett volna. A következő adat a jubileumi, amikor már 30 hektoliter fölött fogyott a sör és közel 50 főnyi személyzet sürgött-forgott a vendégek között. Ez a létszám fokozatosan emelkedett, egészen a II. világháborúig, ami után már csak 40 fővel folytatták a kiszolgálást – természetesen először mint népkonyha, és jegyre adták a szűkös kínálatot. De ifjabb Mátyás 1947-ben újra elérte a bűvös 30 hektós napi fogyasztási határt, megnyerve a budapesti sörversenyt. (Ehhez a sikerhez fűződik a szerző egy személyes emléke: a Dreher sörgyár által ez alkalomból kapott ajándék sört hatalmas muraközi lovak által húzott sörszállító kocsi vitte végig a városon, és őt, az 5 éves fiúcskát a legmagasabban lévő söröshordóra ültették.)

Különleges teljesítménynek tekinthető, hogy Baldauf Mátyás a nyitás után alig egy éven belül egy olyan nívós, barátságos teraszt épített ki a Kéményseprő utca felé, amely akkor páratlan volt. Nagy jelentőséggel bírt a vendéglő belső területének növekedése is. Az Eskü tér 6. alatti kiinduló pinceterület után, 10 év múlva az eredeti söröző mellett megnyílt a Nagyterem és a Zeneterem, majd a jubileumra, 1929-re a Jubileumi és a Halász terem.

A leglátványosabb fejlődést azonban az 1932-ben elindított arculatváltozás jelentette. Nagyapám kitűnő üzleti érzékére vall, hogy amikor a nagy átalakítás, bővítés, felújítás – ma divatos kifejezéssel azt mondanánk, arculatváltás – gondolata felmerült, azonnal átlátta és magáévá tette ifjabb Dávid Károly (már akkor is jó nevű, de később, főleg a Népstadion tervezőjeként a legnevesebbek közé emelkedő) építész, illetve Haranghy Jenő, a korszak egy jegyzett festőművésze, és néhány, a Mátyás Pince

sorsát és jövőjét segítő módon szívén viselő törzsvendég ötletét. A javaslat szerint a saját neve alatt futó üzletét egy a keresztnevével azonos nevű, népszerű (ha nem a legnépszerűbb) királyunk, Mátyás életéből vett eseményeket ábrázoló freskókkal, képekkel tegye még vonzóbbá, még szerethetőbbé. Az 1937-es átadást ugyan Baldauf Mátyás már nem érhette meg, de nagy betegen is levitette magát az étterembe, és meghatottan adta áldását a jól sikerült festményekre és azok tematikájára. A két tervező pedig sűrűn konzultálva a családdal olyan végeredményt hozott ki a munka végén, hogy az máig is védett műemléke a szakmának és a vendéglátásnak, és amely miatt a vendégek is örömmel jöttek vissza az üzletbe.

Baldauf Mátyás kiemelkedő fegyverténye volt szövetsége a sörgyárakkal, amelynek révén megszerezte a Mátyás Pince fölötti ház tulajdonjogát. A ház tulajdonosa az 1927 májusában lejáró 12 éves bérleti szerződést olyan feltételekkel akarta módosítani, amelyekbe Baldauf Mátyás nem akart belemenni, és mivel a bérleti díjban sem tudtak megegyezni, ajánlatot tett az egész házra. Az árból (ami hatalmas összeg: 14 milliárd korona, akkori árfolyamon kb. 200 ezer dollár volt) a vendéglős értelemszerűen alkudozott, a háziúr viszont nem engedett, és másokkal is tárgyalni kezdett. Végül a valóban irreális árat egyharmadával csökkentve eladta egy másik, anonim vevőnek, akinek nevében az ajánlatot két hatalmas sörgyár tette. Az új vevő szerződésben rögzített kívánsága szerint azonban csak a szerződés aláírásakor kívánta felfedni kilétét. Ez a tulajdonosban talán azt a benyomást kelthette, hogy a vevő egy kapitalista tevékenységét takargató arisztokrata – ahogy ez abban az időben nemegyszer előfordult. De mit ad Isten, az új tulajdonos Baldauf Mátyás volt, aki a háttérben szövetkezett régi üzleti partnereivel, a Részvény Sör és a MOKTÁR céggel, ugyanis korát messze megelőzve szinte konzorciális viszonyt alakított ki a sörgyárakkal. Ezek amellett, hogy a

nevüket adták a vételhez, garanciát is vállaltak az ismeretlen partnerért, ami elégnek bizonyult az eladó felé.

Ennek az ingatlanügyletnek érthetően nagy visszhangja volt az ingatlanpiacon, hiszen az egyik legnagyobb értékű belvárosi épületről volt szó. Jogilag a szakemberek mindent rendben lévőnek találtak, de mindenki értékelte nagyapám leleményességét, aminek révén közel másfél évvel a 25 éves jubileuma előtt megőrizte a megszeretett és megszokott helyét. Nagy vagyonról volt szó, hiszen a vételár még így is hatalmas összeget képviselt, akkori árfolyamon 133 ezer dollárt, vagyis 9,5 milliárd akkori koronát tett ki. A *Pesti Tőzsde* című gazdasági lap cikkének alcíme is erre utalt:

„Hogyan került 133 ezer dollárért az Eskü téri Mátyás-pince ház Baldauf Mátyás és a Részvény Sör tulajdonába". A Baldauf család a nagy vagyon mellett az épületben lévő közel 30 lakásból például 5 lakást is használt ezután saját tulajdonaként, nem is beszélve az évi 15–20 ezer aranykoronás bérleti díj megtakarításáról.

Nem sokkal ezután a Mátyás megnyitásának 25. évfordulóját a vendéglős pár az alapítás idején érvényben volt árakkal ünnepelte meg és ez kiváló döntésnek bizonyult. Óriási reklámot jelentett az erre megjelenő hatalmas tömeg a belvárosban. Érdemes felidézni azt a kis rigmust, mellyel a trianoni tragédiát beleszőtték a 25 éves évfordulóról minden résztvevőnek kiosztott emléklap szövegébe:

Trianon elvette országunk határát
Vesztett háborúnak fizetjük 6 árát
Csonka országunknak mégis van egy kincse
Mindenki tudja azt
Ez a Mátyás Pincze

De ő volt az, aki, bár az üzlet jól ment, megpróbálta a több lábon állást is, például a Ganz MÁVAG gyárban megnyitott büféjével. Ezzel ha mást nem is, de további kun-

csaftokat szerzett a Pincének, például így került a törzsasztalok közé a méltán híres Acélhang Dalárda csapata.

Ahhoz, hogy teljes kép bontakozzon ki előttünk a híressé vált vendéglős családról, szólni kell a családi háttérről is. Hat gyermekük született, először három leány, majd első fiúgyermekként Mátyás, aki nemcsak nevében volt örököse az alapítónak, de annak 1937-ben bekövetkezett halála után az üzletet is ugyanolyan tehetséggel és ambícióval vezette, mint édesapja. Az első fiút még két másik követte: Ernő és Imre. De valójában kilenc gyermeket nevelt fel az áldozatos pár, ugyanis Baldauf Mátyás unokaöccsének három fia a szülők tragikus halála után árván maradt. Így bővült a család hat saját gyermekük után újabb három fiúval, akiket sajátjukként neveltek fel. A csak a kötelező alapiskoláit elvégző pár a gyerekeknek diplomát biztosító nevelést adott: két fiú elvégezte a vendéglátóipari főiskolát, egy kiváló mérnök lett, egy belgyógyászként futott be szép karriert, egy katonatiszt volt, egy pedig öt nyelvet kitűnően beszélő jogászként végzett utolsóként a fiúk között. Az egyébként kemény és mindig visszafogott családfő könnyes szemekkel ülte végig ennek a fiának diplomaátadó ünnepségét a meghívott vendégek között az első sorban, a diplomát átadó rektor által, mint a magyar ipar jeles képviselőjét külön üdvözölve. A jól férjhez adott leányok révén is letették az alapját egy szép, kiterjedt családnak, ahol a mai napig 13 főt számlál az unokák köre, 18 főt a dédunokáké, és ma már 41 ükunoka is növeli ezt az együttest.

A családdal való kiemelt törődést mutatja nagyapámnak az a gesztusa, hogy valamennyi fiát egy-egy általuk választott külföldi úttal jutalmazta meg a diplomája megszerzése alkalmával. Két, a szakmát folytató fiának pedig gondoskodott alapos szakmai tanulmányokat biztosító gyakorlat megszerzéséről. Legidősebb fia, Mátyás – édesapám – először Ausztriában 1925-ben a wörthi tó-

nál, majd a pörtschachi Park Hotelben dolgozott, 1928-ban pedig egy évig a híres lipcsei Auerbachs Kellerben. Imre az ausztriai Mariazellben, a Hotel Surböckben tanulta ki a vendéglős és hotelszakma fortélyait és mindemellett négy nyelvet is elsajátított.

Az önerőből tehetős vendéglőssé vált Baldauf Mátyás nemcsak saját családjára költött, jótékonysága ismert volt a szakmai körökben: „...életében, szerénységénél fogva, magára nem sokat költött, holott nem volt kicsinyes, sőt nagy adakozó és jószívű. Minden társadalmi, nemzeti és kulturális akcióból kivette a részét." – írta az iparos újság nekrológjában. (Adakozásának, vagyis annak, hogy nagyapám minden évben 20 szegény sorsú, rászoruló diáknak, egyetemistának biztosított ingyen kosztot, sok évvel később én is konkrét hasznát vehettem. Egyik egykori kosztosa ugyanis, aki később újságíró lett, osztályidegen gyerek létemre írt az érdekemben Benke Valéria oktatásügyi miniszternek harmadik egyetemi felvételi kérelmem megtámogatásáért, hangsúlyozva, hogy ennek a kérelmezőnek a családja egy dolgos, becsületes, a szegényeket segítő família.)

Baldauf Mátyás nem feledkezett meg a földijeiről sem. Egy schmiedraiti évkönyv arról tanúskodik, hogy nagyapám küldte Budapestről a helyi önkéntes tűzoltóegylet beruházásához a legnagyobb összegű egyéni hozzájárulást. Burgenlandban még ma is büszkék arra a Baldauf fiúra, aki Budapesten létrehozta a Mátyás Pincét, ezt a most már több mint 110 éve kedvelt és híressé vált éttermet.

Fontos volt a család számára a vallás. A családfő, aki Burgenlandban is gyakorolta az evangélikus hitet, presbitere lett a Deák téri gyülekezetnek, és követték őt fiai is. Felesége viszont katolikus volt, aki szintén templomba járó, hívő emberként élte le életét. Ez a vallásos meggyőződés segíthette elviselni a csapást, hogy három leány-

„A BOR ÉS DAL CSAK VIGASZTAL"
A Mátyás Pince megnyitójának meghívója

gyermekük, valószínűleg apjuk hajlamát örökölve, szinte egyszerre, 50 éves koruk körül eltávozott közülünk.

Visszatérve az üzlet menetére, sikereire és vezetésének irányára, feltétlenül beszélni kell az asztaltársaságokról, az alapítók ugyanis tudatosan a törzsvendégekre és az asztaltársaságokra építették üzleti stratégiájukat. Ennél a pontnál felmerül egy kérdés: hogyan viszonyul egymáshoz a mai üzletvezetés és a Mátyás Pince eredeti, a törzsvendégekre alapozó üzleti gyakorlata. Vagyis, hogy szükség van-e a kizárólag zenés/cigányzenés, vagy még inkább a mindenáron énekkel, tánccal, zenével becsábítani szándékozó üzletpolitikára. Nyilvánvaló ugyanis, hogy egy egymás társaságát kereső, sok közös témával rendelkező asztaltársaságot az állandó zene előbb-utóbb más, nyugodtabb helyre fog száműzni. Az iparosok, a fiatal diákok, a tudós, egyetemi emberek és leginkább a politikusok, állami tisztviselők, elsősorban nyugalmazott, de aktív katonatisztek pedig igenis beszélgetni, eszméket cserélni jöttek össze a Mátyásba. Itt tehát helye lenne egy bölcs kompromisszumnak, és a megváltozott igények miatt esetleg térben és időben szétválasztva mindkét szórakozásnak helyet lehetne biztosítani. Jó lenne, ha újból élet költözne a magyar törzsasztalok világába, ugyanakkor, ha igény van rá, hallgatni Déki Lakatosék remek produkcióját.

Lássuk, hogy milyen törzsasztal-társaságokról kell megemlékeznünk a Mátyás Pince múltjából. Az üzletben az alapítók idején 20-25, rendszeresen az üzletbe járó társaság képezte a vendégkör magját. Megkockáztatható, bár kimutatások, számok nem állnak rendelkezésünkre, hogy a törzsasztalok tartották el a Mátyást, méghozzá nem is átlagos szinten! Ugyanúgy, ahogy manapság a külföldi csoportok, szervezett vendégkör nélkül valószínűleg bezárhatna a bolt. Ez a tény húzza alá a két Mátyás, apa és fia egy másik üzleti elvének a helyességét: a nagy

forgalom, kis haszon, a vendég szempontjából mindig szimpatikus elvét. Ha ma is ezt az elvet gyakorolnák, talán a joggal reklamált magyar vendég is tudna egy Mátyás Pince színvonalú vendéglőt rendszeresen látogatni, mint annak idején az akkori törzsvendégek, a helyi iparosok, tisztviselők, politikusok, egyetemisták, tanárok tudták.

De kik is voltak az asztaltársaságok tagjai? – Elsősorban a helyi kisemberek, iparosok, a környék iskoláinak, egyetemeinek a tanárai, de a jó, központi hely miatt a városházi dolgozók, jegyzők, fogalmazók, nyugdíjas tisztviselők. Ahogy híre nőtt a jó kiszolgálásnak, a mindig friss csapolt sörnek, jó boroknak és főleg a vendéglősné, „Tercsike" révén a kellemes légkörnek, egyre több aktív politikus, művészember, írók, zenészek töltöttek itt néhány órát, esetleg naponta, hetente vagy éppen havonta. Természetesen ezek az ismert nevek rangot adtak a Mátyásnak, ugyanakkor a diszkrét, otthonos légkörben az asztaltársaságok is megtalálták azt, amit máshol nem! Talán a legnevesebb tagok a „Kolomposok" nevű asztaltársaságba tömörültek, ők már a nyitáskor elfoglalták az egyetlen különtermet, és tíz-tizenöten szinte mindennapos vendégek voltak, de végül is 78 főre gyarapodott a számuk. A társaság alapítója Simon Károly nyugalmazott százados volt, és nevezetes tagként Manno Miltiádész jeles karikaturistát és sokoldalú sportembert említhetem. Manno, azon kívül, hogy ő tette le a nyitónapon az asztalra a később bearanyozott közönséges juhász-pergőt, azaz a kolompot, hatalmas termetével (evezős olimpikon, kiváló atléta és gyorskorcsolyázó volt) ő tudta egyedül a vendégek és a stáb közül a söröző közepe táján felfüggesztett órát beállítani létra nélkül. Mindezen tulajdonságai mellett a névnapokon mindig remek karikatúrával köszöntötte az ünnepeltet és a megjelenteket. A Kolomposok egyik emblematikus figurája volt Bene Muki János is, a társaság doyenje. Hosszú, ősz szakállával megörö-

kítették a különterem pannójában is, de a Baldauf család 1934-ben történt névválasztásában is döntő része volt (ekkor ildomos volt a nem magyaros hangzású neveket magyarosítani). A családi hagyomány szerint ő javasolta Mátyásnak, hogy szülőfaluja nevét vegye fel. Így és ekkor lett a család Baldauf-Borostyánkői (1942-től a Baldaufot elhagyták, például az én keresztlevelemen már csak Borostyánkői szerepel).

Egy másik neves asztaltársaságot a jókedvében magát vacsora közben többször „elkukorékoló" tagja miatt „Kakasok" néven jegyeztek. A társaságnak volt délelőtti csapata (főleg nyugalmazott, délelőtt is ráérő katonatisztek alkották) és az „Esti Kakasok", akik a „Belvárosi Ifjak" társaságából verbuválódtak, olyan vendégekkel soraikban, mint Odescalchi herceg, vagy a város akkor legdrágább kalaposszalonjának tulajdonosnője, Müller Katica. Emblémájukat, a kakas figurát már az üzletben is megörökítette Haranghy Jenő festőművész az egyik ólomüveg ablakán a bal oldali hosszú asztal fölött, amelyik családi ünnepek idején egyébként a Baldaufok asztala is volt.

A legnépesebb asztaltársaság a „Van hely!" nevezetű volt, akik nagyanyámtól kapták a szállóigeként rájuk ragadt elnevezést. Ő ugyanis olyat nem ismert, hogy egy vendégnek ne legyen hely. Vendéget soha el nem küldött, a legzsúfoltabb asztalnál is azzal invitálta az újonnan érkezettet: – Van hely, kérem, csak tessék! – és tényleg lett hely, ha másképp nem, hát a második sorban. A kilencvenkét tag sokszor 3-4 sorban ülte körül az asztalt. Cserhalmi Jenő szobrászművész készített a társaságnak egy Bacchus-szobrot, amely az asztaluk közepén állt, és felettük Haranghy Jenő „Van hely, van hely!" című festménye függött.

A pincébe járók ugyan elsősorban szórakozni, kiengedni, barátkozni jöttek, de a törzsvendégek némelyike az események középpontjába is belekerült néha. Például 1931 januárjában, amikor Benitzky Ödön korábbi belügy-

miniszterről jött a hír az asztaltársaságához, hogy előző este a Mátyásból hazatérte után öngyilkosságot követett el (máig nem tisztázott az oka).

A „Vasárnap Délelőtti Társaság"-ban előkelő személyiségek fogadták döbbenten a hírt: Szmrecsányi György főispán például hetekig nem ment le a társaságba, és hetek múlva, amikor újból megjelent, egy másik asztalhoz ült, háttal! Vajon mi történhetett ott azon az estén? De ebben a társaságban ült Palugyai Móric belügyi államtitkár, vagy Turi Béla esztergomi kanonok, pápai prelátus is.

A „Rokon" asztaltársaság már polgáribb összetételű volt, elnökük például egy kéményseprő mester, tagjai között pedig volt festőművész, tűzoltóparancsnok, irodalomtörténész, tanár.

Úgyszintén vegyes társaságot alkottak a „Kedélyes" és a " Jó estét társaság", előbbiben volt pl. Koszkoly Jenő festőművész és a három Réthy testvér, híres sportemberek, akik közül Réthy Menottiról mintázta Szécsi Antal szobrászművész a Keleti pályaudvar Baross-szobrának Ipart megjelenítő mellékalakját. De természetesen voltak homogén társaságok is, mint Gécsy János tábornok 12 fős baráti köre, a „Szerda Délelőtti Társaság". Az időponthoz kötött társaságok mellett, mint a „Katonaorvosok asztala" minden pénteken, a „hollandok" minden hétfőn, a „MÁV Fűtőház mérnökei" minden második csütörtökön, olyan humoros elnevezésű asztaltársaságok is jártak a Mátyásba, mint a „Csülökrágó Ifjak" minden hónap első csütörtökén, vagy az „Ebtenyésztők", vagy éppen a „Birodalmi Szemét" elnevezésűek. A „Vas asztal"-ról csak annyit mondott nagyanyám, hogy bizony rendszertelen népség voltak, nem volt kijelölt napjuk.

Az ő egyik kedves történetét itt osztanám meg az olvasóval, mert az szerintem érthetővé teszi az üzlet lelkének számító vendégtoborzás és vendégmegtartás lényegét és a Mátyás Pince sikerének titkát.

Egy görög üzletember egy évvel az első Mátyás pincei látogatása után másodszor is Pesten járt, és betért az üzletbe. Nagyanyám üdvözlés után megkérdezte tőle: – Uram, ízlett múltkor az étel, amit ajánlottam? Ha igen, akkor kihozathatom magának ugyanazt – és igenlő válaszára pontosan ugyanazt a vacsorát kapta az elhűlt és természetesen elbűvölt görög üzletember, mint egy évvel azelőtt.

Nagyanyám, akinek mindig volt egy-két érdeklődő szava a vendégekhez, még nyolcvanévesen is tökéletesen emlékezett a nevekre, és még arra is, hogy egyes embereknek mi volt a kedvenc étele. „Tercsike" fáradhatatlan volt és mindig, mindenkihez kedves, vidám természetével megtestesítette azt, amit az üzlet lelkének, vonzerejének tekinthetünk. Szinte irodalmi alakká is vált: Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Kosztolányi, Krúdy Gyula műveiben fel-feltűnik alakja, mint a szakmailag kiváló házigazda otthonosságot megteremtő párja.

Rejtély előttem, hogy mikor írhatta „kisnagymama" (a családban így hívtuk apró termete miatt) mindennap kisalakú kockás füzetébe szépírással pontos és igen részletes naplóját, amely valódi kincs: információ a múltról és az eseményekről, valódi történelmi áttekintést nyújt az olvasónak. (Azért ismertem naplóírási szokását, mert élete utolsó éveiben romló szeme miatt nekem, a vele akkor már egy háztartásban élő unokájának diktálta le naplója szövegét hibátlan fogalmazással és sajátos, de mindig korrekt és őszinte meglátásaival.) Neki a vendég mindenek felett álló lény volt, de természetesen csak a nagy és őt valóban imádó családja után.

De az is ő volt a családban, aki a hozzá került fotók hátára mindig ráírta, hogy kit ábrázol a kép és mikor készült. Egy ilyen fotó hátoldalára írt feljegyzéséből lehet tudni például, hogy 1932. szeptember 1-jén a Mátyás Pincében ünnepelte baráti körében minisztériumi főtanácsosi kinevezését id. Antall József.

BALDAUF MÁTYÁS CSALÁDJA A KILENC GYERMEKKEL

Édesapám, ifjabb Mátyás is mesélt a vendégekről. Például Karinthy Frigyes apám elmondása szerint a hétköznapi életben meglehetősen visszafogott, majdhogynem mogorva, szinte kellemetlen vendég volt – de azért eljárt a Mátyásba. Lehetett látni ott Dobi Istvánt is, aki rendszeresen jól felöntött a garatra – magyarán: szinte mindig berúgott. A Mátyásból is ilyen állapotban cipelték el, amikor jött a hír, hogy megválasztották az Elnöki Tanács elnökének.

A háború sajnos a Mátyás Pincét sem kímélte meg: több belövés, tüzek rongálták meg a berendezést, sőt tartószerkezeti károkat is okoztak, például akkor sérült meg a nagyterem szép felülvilágító üvegtégla ablaksora, melyet azóta sem használnak eredeti funkciója szerint. Édesapám hitt a józan észben és az értéket becsülő emberi magatartásban, de keserűen csalódnia kellett. A család minden pénzét, még a jegygyűrűjüket is elad-

ták, hogy közel féléves szünet után megnyithassa vendéglőt. Mindezt hiába tette, mert 1949-ben elvették az üzletet, majd azt követően a házat is.

Az államosítást lebonyolító kommunista káder, egy pékmester rövid időn belül csődhelyzetet teremtett, és ezután az üzlet helyiségeit bútorraktárnak kiadva próbálta hasznosítani. De 1950-ben Papp Endre kinevezésével a Mátyás Pince élére szerencsére kitűnő szakember került, és ezzel 1980-ig tartott az üzlet második aranykora. Papp Endre meghívására édesanyám 1960 és 1980 között nyugdíjazásáig irodai üzletvezetőként dolgozhatott volt üzletünkben. Ez alatt az idő alatt, 1971-ben megtörtént a belső berendezés és a freskók felújítása, illetve újak készítése, 1973-ban pedig az üzlet berendezése műemléki védettséget kapott.

Papp Endre után az üzletvezetők sűrűn váltogatták egymást, de a vendéglő az állam tulajdonában maradt az 1990-es privatizációig. 1990-ben, a fordulat éve után viszont újra magántulajdonba került, de nem a családunkéba, mert sajnos már nem akadt olyan családtag, aki az újraindítás hatalmas szakmai kihívását vállalni tudta volna.

Azt hiszem, hogy a Mátyás Pince jelenkori népszerűségét és Papp Endre remek PR munkáját dicséri a következő vendégkönyvi idézet és a korántsem teljes vendégnévsori kivonat.

1945 előttről csak egy név a cikkben felsoroltakon kívül: az angol trónörökös, a Walesi herceg a Simpson hölggyel, aki miatt lemondott a brit trónról. Majd 1949-től politikusok: Willy Brandt, Kádár János, Nagy Imre, Josip Broz Tito, Urho Kekkonen, Richard Nixon, Francois Mitterrand, Nikita Hruscsov.

Művészek és színészek: Claudio Abbado, Leopold Stokowski, Orson Welles, Gilbert Bécaud, Tito Gobbi, Grace Kelly, Elisabeth Schwartzkopf, Cziffra György, Ormándi Jenő, Honthy Hanna, Svéd Sándor, Ferencsik János, Kocsis Zoltán, Rex Harrison, Andrzej Wajda,

Alberto Moravia, Solti György, Liv Ulmann, Alain Delon, Roger Moore, Csortos Gyula, Federico Fellini.

Írók és tudósok: Szent-Györgyi Albert, Karinthy Frigyes, Krúdy Gyula, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Zempléni Géza, Györffy István, Gombocz Zoltán, Gombocz Endre.

Sportolók: Mark Spitz, Puskás Ferenc és a teljes angol fociválogatott a 7:1-es mérkőzésről, hogy csak a legnevesebbeket említsem. (Ez utóbbiak hírére 12 évesen a szerző is megjelent a Pincében és betakarította e nagy sztárok autogramjait.)

Pablo Neruda, chilei Nobel-díjas költő-író vendégkönyvi idézete méltóan zárja le a Mátyás Pincéről és alapítójáról szóló sorokat:

„Mátyás pincéje fönséges székhely
királyság maga is, amelynek népe
az egymást váltó fűszeres tálak
és a zene hullámán úszó palackok között
minden éjjel változik"

Borostyánkői Mátyás

Felhasznált irodalom

Magyar életrajzi lexikon. Akadémia kiadó, 2004, Budapest

A magyar vendéglátóipar története. Kultúra és Propaganda Könyv-, Zeneműkiadó és Utazási Szövetkezet, 1943, Tata

A 100 éves Mátyás Pince. Szerk.: Borostyánkői Mátyás, 2004. Taverna Zrt., 2004

A 110 éves Mátyás Pince. Szerk.: Saly Noémi, Mátyás Pince Új Üzleti Kft. (Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum)

Ő VOLT A MENEDÉK...

Száz éve született Gellért Endre

2. rész

És 1956 telén következett: a kínai út! Gellért Endre szorgalmazta volna?
Akikkel beszéltem, akár a Nemzeti volt tagjával, akár külső, hiteles személyekkel, vélekedésük közös volt: Major Tamás tervelte ki ezt a tartós távol-keleti utat. Amikor pedig Gellért hazaérkezett Pekingből, tudatták vele: Major főrendezővé nevezte ki Marton Endrét. Formálisan talán Majornak joga volt így dönteni. De a színházi rend szerint Gellértnek mint főrendezőnek jóváhagyási illetékessége volt, a Majorral való évtizedes, közös munkára alapozott barátság okán mindenképp. A Nemzeti együttese és a szakma is tudta, hogy Major munkáinak névtelen politúrozó, tisztázó, elrendező, pontosító műveletét Gellért végezte el. Kállai Ferenc még arra is emlékezik, hogy mire Gellért hazaérkezett, személyes tárgyait kipakolták a főrendezői szobából. Tapintatlanságnál erősebb, bestiális hadművelet volt. Általános sejtés ült a társulatra: Major megelégelte főrendezőjének sikereit. Meglehet, Marton is besegített a felső hatóságnál – eszmei alapon. Az 1954. augusztus 23-i évadnyitó társulati ülésen Marton ugyanis nyíltan felvetette: „Fel kell kérni személy szerint Gellértet, Sinkovitsot és Kálmánt a pártba való belépésre." A főrendező nem engedett továbbra sem, de a színészek se akarták hallani Marton elvtársi szirén-hangját.

Gellért megrendült, de fegyelmezte magát. Erejének meg-, illetve túlfeszítésével dolgozott; újra műsor-

ra került a *Ványa bácsi;* az ügyeletes rendező jelentése szerint az 1956. április 11-i előadás végén a közönség állva tapsolta a színészeket. Jó éves szünet után újra engedélyezték a *Tragédiát*; a felújítás java Gellértre hárult. Mikszáth *Sipsiricájának* dramatizált változatát a Katona József Színházban rendezte (június 9.); Drúzsba tanárt Major Tamás játszotta, de sejthetjük, az igazságkereső, s becsapottságában megsebzett, fájdalmas sorsot valójában Gellért Endre élte. [...]

Előadások után Major gyakran hajnalig bűvölte táborát: a Keszeyben és más borozókban szikráztatta történeteit, néhány kör után már „Ígér herceg"-gé magasztosult, mert szerepekkel kábította udvartartását, amit másnap reggelre már semmisnek tekintett. Benedek András is beleszőtte kisregényébe Csépay-Major vallomását: „Szerette mondogatni magáról: Az az én tragédiám, hogy királynak kell lennem, pedig udvari bolondnak születtem." Gellért pedig a művészi és erkölcsi rendre alapozott színházat építette álmaiban kora reggeltől éjszakáig, a mindennapokban is. Színészeinek megannyi gondját éppúgy a maga ügyének tekintette, mint diákjainak emberi, szakmai viaskodásait. Ám példázatként és hivatkozásul a saját vívódásairól soha nem beszélt. Kállai Ferenc mondta főrendezőjéről: „Ő volt a Menedék" bárminő viharos kérdésekben és helyzetekben. Major érzékelhette: hívei fröccs és konyak hevülésében éltetik, Gellért pedig művészi és szívbéli tisztesség okán vonzza színészeit, diákjait. Major kései „emlékezéséből" az is sejlik, hogy sértette Illyés Gellért iránti barátsága, mert igazolta Gellért színpadi sikereit is, s a magyar drámaíró és a Nemzeti szövetségének szellemi törvényét is. Major voltaképp írókkal tartós alkotói barátságot nem kötött, még Karinthy Ferenccel is változott a széljárás. Nem a szellemi együttműködés igénye és becsülete vezette, hanem a politikai érdek.

A színpadi játéknál is jobban mozgatta képzeletét a politika. A „márciusi fordulat" idején Rákosi visszatérésére a Nemzeti pártvezetősége is cselekvő görcsbe rándult, és 1955. április 19-ére taggyűlést hívott össze. A jegyzőkönyv szerint nem a párttitkár, hanem a beszámolót követően elsőként ő, Major szónokolt. Bámulatos fondorlattal, a kijátszások mestereként tündökölt, s ideológiai és műsorpolitikai szempontjait tekervényesen hangolta az új helyzethez. „Felmerült ezekben a vitákban Illyés Gyula neve is, és erről is beszélnünk kell. Felmerült bizonyos szempontból József Attila világnézeti ellenfelének a neve. Megszólalnak a hangok, hogy erről nem szabad beszélni. Kell beszélni, mert az itt felmerülő kérdések, az ideológiai elhajlások visszanyúlnak a régi időkre és ezek is bizonyítják, hogy jobboldali elhajlásról van szó. Természetesen nem azt akarjuk mondani, hogy továbbra is nem teszünk meg mindent, és nem vagyunk boldogok, hogy a *Dózsá*t játszhatjuk jövőre." Az értekezlet további menetében alighanem Major osztotta a lapot, vagyis Nagy Imre fölötti kötelező ítélkező szerepét. Mégpedig úgy, hogy a pártfórumon nem ő, hanem a „Rákosi hadnagyaként" gúnyolt Ladányi Ferenc monologizált *Szabad Nép*-es színvonalon.

Major hírszerző csápjai elértek a felsővezetéshez, így értesülhetett arról, hogy pártja mint vélekedik róla, amit Kende István, a Népművelési Minisztérium főosztályvezetője Rákosi Mátyásnak címzett feljegyzésében is megfogalmazott 1955. május 12-én. Általában megállapítja, hogy a Nemzeti műsorpolitikája „... a múlt borongós hangulatú, gyászos, sötéten látó darabjaihoz nyúlt". Terjedelmes személyi, műsorpolitikai, honoráriumi kérdések után Major Tamás ártó szerepéről ír, majd Gellért Endrére tér: „... a magyar színművészet egyik legnagyobb tehetsége. Pártonkívüli szimpatizáns. Véleményem szerint jobb környezetben régen párttag, sőt, jó párttag lenne. Major-

A JEGYRE KAPHATÓ ESTEBÉD ÉTLAPJA
Tímár F. Mihály gúnyrajza (1919)

ral való viszonya tele van ellentmondásokkal: fél is tőle, tiszteli is. Nem egyszer kerülnek egymással szembe, de Gellért mindig pillanatokon belül visszavonul. Szerintem nem folytatunk vele szemben jó politikát, mert ahelyett, hogy elszakítani igyekeznénk Major gyakran helytelen irányzatától, sértődötté tesszük, kirekesztjük sok mindenből – így a Nemzetire most hullott kitüntetéseséből. Akinek fő része van a Nemzeti 10 éves sikereiben, érthetetlen módon semmi sem jutott, javaslataink ellenére." Téves analízis, még a kitüntetést illetően is, mert két Kossuth-díj (1950, 1953) után aligha vágyta a harmadikat, vagy egyéb címeket, inkább örvendett volna annak, hogy a vezetésével 1955. február 7-én kezdett *Galilei*-próbákat hat hét után nem kell leállítani, s a *Tragédia* előadásait pedig berekeszteni. Andics Erzsébet Kende levelét mellékletként kezelte, mert az MDP Központi Vezetősége Tudományos és Kultu-

rális Osztályának nevében jegyezte álláspontját, melyben Gellértről megjegyezte: „…jobbnak látta a »pártonkívüli« megtisztelő címet fenntartani, hiszen a párttagokkal Major könnyedén elbánt." Major érzékelve a veszélyt, május 16-án már társulati ülést hívott össze, ahol csak ő szónokolt. Szokott fellengzős önkritikával a mulasztásokról beszélt, a műsorpolitika javításának igényéről, a marxizmus tanulásának fontosságát hangsúlyozta, és név szerint sorolta a fegyelmezetlenség tényeit, tucatnyi művész között Bessenyei Ferenc is szerepelt. Csak arról hallgatott, hogy ő maga is elmarasztalható lehetne. Feltűnő, hogy a terjedelmes szónoklatban Gellért nevét nem említette, és korábbi alkalmakkal ellentétben a főrendező nem szólalt fel, de hiszen már elnémult más szakmai fórumokon is.

Rendezéseinek, az *Úri muri*, a *Fáklyaláng*, a *Pygmalion*, a *Ványa bácsi*, a *Volpone* előadásainak népszerűsége visszhangosan igazolta: Gellért Endre a Nemzeti Színház siker-teremtője. Az *Úri murit* az 1948-as előadást követően 1954-ben felújította (szeptember 12.). Egy névtelen jegyzetíró már a Nagy Imre-idők szemléleti fordulatát észlelte az új változatban: „… sokkal erőteljesebben érződik, hogy nemcsak a parasztok szenvednek az osztrák elnyomástól, hanem az uralkodó osztály egy része is szemben áll a félgyarmati sorssal. Erőteljesebben cseng ki a Szakmáry-féle tehetséges emberek tehetetlensége, szomorúsága, amiért nem végezhetnek komoly alkotó munkát". Cserés Miklós az új Szakmáryt: Bessenyei Ferencet dicsérte. Az éttermi jelenetben tervei, álmai megvalósításához társakra volna szükség: „Ezekkel?…" A pusztán gúnyosan vádolja Esztert: „Terveit nem érti", s „Rozikában munkatársat is keres" – ezekben a hetekben éppen a széles társadalmi rétegekre alapozott Hazafias Népfront szerveződik, s majd októberben megalakul…

Említettük már a *Volponét* – Illyéssel való együttműködésének az örömében vitte sikerre. Vélhetően Illyés

erre a közös munkára is utalt, amikor Gellért érdemeként mondta: azt is tudta, hogy az idegen drámákat hogy tegyük sikeresen magyarrá. „Ittlévőségünk igazolására" a külföldi darabokból is „ki tudta menteni" a nemzeti gondolatot. Bár a *Tragédia* felújítása (1955. január 7.) Major és Marton Endre együttműködésével fogant, valójában Gellért Endre *„Oh hallom, hallom a jövő dalát"* című tanulmánya (*Irodalmi Újság*, 1954. november 6.) alapozta meg a Madách-előadást, mely országosan mozgósította a közönséget. Majort rendezői és színészi voltában a felső állami és pártvezetés nem méltatta, csak igazgatóként, de úgy is viaskodott vele. Majort az már nem nyugtatta meg, hogy Gellért nem akarja posztját, mert a forgószeles politikában szédülni kezdett, hiúságában a csömör érzése erősödött Gellért iránt. S következett 1955 ősze, amikor hosszú küszködés után a *Dózsa György* próbái elkezdődhettek – és Illyés újabb művét is Gellért rendezte!... Azt szimatolta Major: a téma, az írói gondolat az Idő erjedésében már a színház falain túl terjedhet. [...]

„Kis ünnep volt" – írta Németh László, amikor 1953 egy hideg tavaszi napján Gellért Endre és Benedek András Szentendrére látogatott, hogy a szerző felolvasásában megismerjék és megvitassák a *Galilei* egy-egy jelenetét. Az elkövetkezendő három és fél évben azonban egyre kevésbé ünnepelhettek, mert *sagává* áradt a dráma története. Kétszeri betiltás; a minisztériumi és pártilletékesek cenzurális packázásai; a *Csillag*-beli közlés huzavonás históriája; végül a darab Király István főszerkesztő érdemeként 1955 januárjában megjelent. Aztán a negyedik felvonás új változata... – valamennyi stációt a Lengyel György rendezte kiváló debreceni előadáshoz készült dokumentumfüzet összegezte (1994). Egy korai elgondolás szerint Galileit Major alakította volna. Később a készülődésben a szereposztás Bessenyeire váltott – az

áthangolás Gellért „diplomáciája" lett volna? Szinte bizonyos, bár Németh László úgy tudta, hogy Major „lemondott" a szerepről. Major sose mondott le szerepről, mindent-akarásában inkább halmozta jelenéseit, így a kiváló Balázs Samut váltva lett a *Tragédia* Lucifere, s a *Ványa bácsi*ban is idővel átvette Szerebjakov szerepét. Aztán a *Galilei* története is az 1956-os forradalom egyik előjátékává forrósodott. Gellért Endre rendezésében került a közönség elé október 20-án. Bessenyei hatalmas alakítása Gellérttel való teremtő együttműködésének újabb igazolása volt. Benedek András Galilei-tanulmányában részletesen leírta a színész és az előadás sugárzó, gondolati hatását. Egyetlen képet idézünk: „Az igazság aggályoskodva, panaszosan szólal meg Bessenyei száján Castelli előtt, színészkedő körmönfontsággal, amikor először találkozik Marculano páterrel. A börtön megfélemlíti, de önérzetét is fölébreszti, s az engedékenységre biztató diplomata jelenlétében a dacot is. Az igazságnak önérzetes-indulatos és okos-diplomatikus védelme küzd az ügyvivő és az ügyész jelenlétében. Végül egy ernyedt kompromisszum születik, amit a felvonás végén az indulat paroxizmusa cáfol meg. Bessenyei a fölragadott gyertyatartó lendületes körbeforgatásával harsogja – szó nélkül –, hogy „mégis forog". Az Igazságot aztán Galilei alakítója már hangosan és az utcán hirdette: 23-án késő délután Bessenyei azért hagyta ott a Bem téri tüntetést, mert a Katona József Színházba sietett a *Galilei* előadására, ám a forradalmas hangulat félbeszakította az estét.

1956-os rendezéseivel Gellért Endre felismerhette: Dózsa György szelleme valóban feltámadt, s Galilei igazsága is győzelmi hangulatra váltott a színház falain kívül. Gellértet jellemzi: hatalmas a siker, de október 22-én Benedek Andrással leült, s órákon át elemezték, hol, s mit lehet húzni a szövegből, hogy tömörítsék, erősítsék Németh László művének drámaiságát. Talán nyolc per-

cet tudtak (volna) rövidíteni – de fölöslegesen dolgoztak. Október 23-án este a történelem dramaturgiája döntött, mert az előadás félbeszakadt.

A forradalom és az elbukás történetében Gellért Endre sorsát kövessük. A külföldre távozók (Ferrari Violetta, Szörényi Éva, Rajczy Lajos, Juhász József, Pataky Jenő) mellett Gellért katartikus megrendülése a legsúlyosabb dráma és veszteség – a Nemzeti holnapját tekintve is. 1956. október 30-án délben a Nemzeti együttese egyhangúlag döntött Major leváltásáról, más igazgatósági személyek eltávolításáról s a főrendezői poszt megszüntetéséről. Gellért Endre vélhetően nem volt jelen a gyűlésen, amelyről annyi képtelen történet és legendásító emlékezés él a mai napig, hogy alig-alig lehet valósággá tisztítani az eseményeket. Annyi között: orcátlan hazugság, amit Major állít, hogy Darvas Iván fegyverrel érkezett a Madách társulatának kiáltványát ismertetni. Hasonló Berek Katié, aki Sinkovitsot rágalmazza azzal, hogy a gyűlésen Gellért Endrét szidalmazta. Sinkovits ott se volt a forradalmi tanács megválasztásának eseményén, amelybe tudta nélkül beszavazták. Illyés Gyula, kit Szörényi Éva igazgatónak javasolt, jelen volt az eseményen, s ha bárki más is bántotta volna Gellértet, bizonyos, hogy elsőként és indulatosan elnémítja a mételyes hangoskodót. Sinkovitsék a budapesti bizottmányban pedig éppen Gellért rektorságát fontolgatták a Főiskola vezetőségváltó tervében. Volt, aki emlékezett arra, hogy Gellért is részt vett az október 30-i gyűlésen, mások szerint nem, utóbbi bizonyosabb: távol maradt. Mert Benedek emlékezete szerint otthon értesült arról, hogy posztjától megfosztották. Benedek András kisregényében leírta a jelenetet: árulásként zuhant rá a hír, hogy azok, akikkel oly egyetértésben dolgozott, most megtagadják! Valószerű az a regénybeli kép, amely szerint Gellértet otthonában főiskolás hallgatók vigyázták. Őze Lajostól tudom, aki

akkor karhatalmista kiskatona volt, hogy Major lakására ment, hogy védje esetleges támadástól. Szükségtelen volt, noha Major neve kézzel pingált plakátokon a kommunista színháziak listáját vezette, Gellért Endre neve nem szerepelt semmiféle elítélő röpiraton. *A torreádor* című regényében Benedek nem beszélte el, de egy belügyi jelentés szerint (1959. október 3., „Fekete Gyula" – mint ahogy egyik iratban megnevezte magát, most már leírható: Czapkó Endre, aki 1957-től 1969-ig titkár, majd 1982-től a Nemzeti főtitkára volt – ÁBTL 3.1.2. 17–173789) a dramaturg-barát egyetlen szereplése a forradalom napjaiban az, hogy a társulat előtt felolvasta Gellért levelét, miszerint nem óhajt a Nemzeti Színház tagja lenni. Tucatnyi tanút kérdeztem, de Gellért keserű soraira senki nem emlékezett.

A restellni való tényeket az emlékezet szívesen törli. Alighanem a színháziakat rádöbbentette: határozatuk méltatlan. Megsértették kedves rendezőjüket. Bocsánatát kérve érveltek: nem őt akarták bántani és lefokozni, hanem a főrendezői poszt megszüntetésről döntöttek, éppen Martonra gondolva. Gellért látszólag engedett, és diplomáciázott; Raksányi Gellért szerint az ő javaslatára szerveződött írókollégium a Nemzeti szellemi vezetésére, kérve Illyés Gyula, Tamási Áron, Hubay Miklós, Illés Endre, Karinthy Ferenc, Németh László részvételét. Sztrájkhangulat-oldó tárgyalások, huzavonás egyeztetések után a Nemzeti nyitására a *Fáklyaláng* felújításával készültek. A december 13-i társulati ülést követően kezdték a próbákat, 23-án, vasárnap délelőtt folytatták az évadot Illyés darabjával, majd karácsony első napján, 25-én délelőtt (!) a *Galilei* következett. A Nemzeti épületének súlyos rongálódása miatt március végéig a társulat csak a Katonában szerepelt Budapesten, de soproni és borsodi turnét is bonyolítottak a téli hónapokban. Nincs jele annak iratokban és hírekben, hogy Gellért az Illyés-

darab felújítását vezette volna, de azért feltételezhetjük, hiszen a miniszterek alakítói változtak, így lett például Vukovics Sinkovits Imre. A Németh László-darab borús történetét azzal fejezte be, hogy október 23-án „a színház kapui hónapokra bezárultak." Folytathatta volna azzal, hogy amikor kinyíltak, a *Galilei*t sorozatban játszották; szilveszter délutánján is, majd az új év első napján fél 2-kor is. Ortutay Gyula a január 27-i előadásról írta Naplójában: „A közönség minden szót aktualizál. Teljes az erkölcsi érzékenység hazánkban. Csak okosak is lennénk hozzá!" A *Galilei* tartósan műsoron maradt, június 8-án már az 50., s még az évben, december 30-án pedig a 75. előadáshoz érkezett. Ám a *Fáklyaláng* előadása március 15-i előadásával ellobbant, a kádári tápászkodó politika észjárása szerint érthetően: hiszen a forradalom bukásának súlyos pillanatait idézte, s hozzá: ott a turini kép – az emigráció!... És a *Zsarnokság*-verset író Illyés személye! A Nemzeti épülete március 24-én megnyílt, még Kossuth-címeres plakát hirdette piros betűvel az eseményt, ám a *Dózsa György* sem kerülhetett többé közönség elé. A színház Forradalmi Bizottmánya kis ideig tárgyalt és működött, a minisztériumi forgatagban még Hont Ferenc hoppmesterkedett a színházi ügyek fölött, de január 17-én Ortutay már ezt jegyezte fel: „Feri kiesett a hatalomból. Major fúrta meg." Major visszarendeződött a Nemzetibe és a Főiskolán is. Ahol Gellért Endre harmadéves osztályt vezetett. S mint diákja, az idén Kossuth-díjjal kitüntetett Kóti Árpád mondja: tanári munkája zavartalannak mutatkozott. Olyan terheléssel is, hogy például Kótit véreshurkásra verve mentette ki a Vadász utcai rendőrségről, mert egy éjszakai nagyhangú bolyongása már politikai ügynek látszhatott. A főiskolán pedig Pártos Géza ellen kezdtek hadjáratot, noha az '56-os őszi napokban itthon se tartózkodott, Kelet-Berlinben járt tanulmányúton. Ám nyílt fórumon védte Darvas Iványt, majd később Mensáros

ártatlanságát. Azt mondta Gellért: lemond posztjáról, ha Pártos Gézát eltávolítják – a kitűnő tanár és rendező ezért maradhatott. Gellért főiskolai tanárságáról itt annyit: jó évtizede a színészek főtanszak-vezetőjeként tanított, de a rendezőhallgatókhoz köze se lehetett a Nemzeti Színház és a magyar színházi élet legkiválóbb előadásai megteremtőjének! Lengyel György rendezőhallgatóként 1956-ban kezdte tanulmányait, s azt mondja: soha egyetlen órát nem tartott Gellért, de: „nem is láttuk." A rendezőképzés fő felügyelője évtizedeken át Major Tamás volt, aki a mai napig tanítványai és azok tanítványai által holtában is meghatározza a hazai színházi élet szellemét.

Bertolt Brecht '56 őszén hunyt el, darabjait (a *Koldusopera* átdolgozott változatától eltekintve) addig még Magyarországon nem játszották. Gellért Endre, bizonyára előző évi kínai útjának ihletére színpadra állította a *Jó embert keresünk*et (1957. április 6.). Nem bonyolódhatunk Major képtelen történetébe, amit élet-vallomásában a Brecht-előadás és Gellért köré konstruált, hogy a maga kivételes voltát legendásítsa. Gellért sorsát követjük a kínai példázatos történet választásában. Megújulási törekvésének fordulataként játékstílusbeli váltás kísérletének is érzékelhető választása, hiszen a jóra áhító prostituált Sen Te, aki a gonosz Sui Ta nagybácsit is alakítja, azt a rendezői és színészi, élesen váltó és koncentrált játékot igényli, amit kínai útján némely előadások élményéből merített. A lélektani árnyaltságok kibontása és a színpadi tárgyak, díszletek részletező összhangja, egy mélyen légkörteremtő realista színház Brechtnél módosul, erősen változik. A példázatosság egyszerre külső és belső megmutatásának vibrációját igényli a színészi játékban és az előadásban. A jelenetek áradásában nem a részletek mikro-realizmusa, hanem az írói gondolat ereje a fő vivőerő, s tágul makro-kozmikussá. Shaw darabjaiban kevésbé éles és szarkasztikus a világ láttatása, mint Brechtnél. A *Jó embert*

*keresünk*ben Sen Te életébe az istenek is beavatkoznak. De a gonoszság kísértése, hideg-meleg játéka rendezőtől és színésztől az átváltozások bátor játékában, a *song*ok megszakítottságát is követelve, új alkotói módszert igényelt Toncz Tibor, a Kínát járt grafikus-karikaturista művész stilizált színpadán. Mészáros Ági alakította a kettős szerepet. Előadásszámát tekintve Gellért munkásságának egyik legsikertelenebb munkája, mert az áprilisi Brecht-bemutató ősszel már csak néhány előadást ért meg. A kísérlet rendezőnek, társulatnak és a közönségnek is próbatétel volt, hiszen a kínaiság képzete, a *Gyémánt-patak kisasszony*-féle mesejátékos színház helyett Brechtnél az emberi lét- és morális küzdelem erős társadalmi viszonyok szorításában nyílik meg. A korabeli beszámolók és kritikák voltaképp közhelyes fordulatokban leplezték zavartságukat Brechtről, művéről és Gellért munkájáról való ítélkezésükben.

Néhány hatásra talán mégis érdemes figyelni, amely korforduló jeleket rejtett 1957 tavaszán. A *Jó embert keresünk* Nemes Nagy Ágnes fordításában került színpadra, s a későbbi hazai előadásokat is az ő tolmácsolásában játszották, ám ahogy a Brecht gyűjteményes kötetben, a színpadon is *A szecsuáni jólélek* címen szerepel, amint Major 1974-es rendezése is. A Gellért-féle első előadás címe („keresünk") a bizonytalanságot sugallja: van-e jó ember a földön, minthogy oly rettenetes világban élünk. A későbbi változat „szocialista realista" bizonyosság: a szecsuáni jólélek-változat állítás, vagyis a kételynélküliség, Szecsuánban „jó lélek" lakozik. Gellért pokoljárásának, 1956-os megrendülésének mélységébe a darabválasztás is bevilágít a címmel. Hiszen egy prostituált jóra, nemes életre való közösségi akaratát felfalják a rokonok, ismerősök, és a világ emberzüllesztő működése. Lehet-e jó emberré válni, őrizheti-e az ember a közösség iránti jóakaratát? És mennyiben őrizhetjük meg emberi vol-

tunkat? 1957-ben Gellért viaskodása egyetemlegesen a magyarság kérdése is. Elhurcolt, börtönben kihallgatásra vonszolt s ítéletre váró, s Kistarcsán a beszervezés szorításában vívódó ezrek teszik fel a zsarnokság új korának drámai kérdéseit. Sinkovits Imre vívódásos kérdésére Illyés Gyula „a becsület részleges megőrzésé"-vel válaszolt kora tavaszi beszélgetésükben a Duna-parton. Gellért emberi és művészi drámája is ebben a gyötrődésben rejtezett. Pártonkívüliként a korábbi jóra való reménységének összeroppanásában miként állhat talpra ő, az ember – és az ország?

A *Jó embert keresünk* estéin a politikát időszerűsítő mondatok fel-felizzították a közönség lelkét, különösen amikor Sen Te az istenekhez fohászkodott. Ezért sem tudhatjuk ma már, hogy az érdeklődés fogyatkozása, avagy az előadás áthallásainak politikai nyugtalansága töröltette ki a műsorból Brecht darabját. A *Fáklyaláng*ot követően a Madách Kamarában tizenegy előadás után a frissen Kossuth-díjas Németh László *Széchenyi*je is levétetett, hiszen ott már nem is a kimondott szó, hanem a rendőrök által feldúlt döblingi lakosztály néma látványa is tapsra indította a közönséget.

Gellért Endre 1957-es hogylétéről néhány jelet. Ha megfigyeljük Mészáros Ági Sui Ta-jelmezét, feltűnik, hogy gonoszságát arcán szögletes és túlméretezett szemüveg jellemzi – Major Tamás népkábító Szmuk doktorként viselt hasonlót *A lélekbúvár*ban. De Gellért arcára is pillantsunk ebből az időből: amint korábban is, jólöltözöttsége a régi, zakója alatt kötött mellény és nyakkendő. Arca viszont változott; kis bajusz módosítja, komorítja vonásait. S a *Jó embert keresünk* ügyelőpéldányába is pillantsunk bele, némely apróbb húzások között három különösen feltűnik. Wang szól az istenekhez: „Egy kis engedményt a parancsolatokból, Fény fiai! Egy kis könnyítést a törvények hálóján, ti jóságosak! Legyetek tekintettel a

nehéz időkre!" – erős fohász-mondatok a színházi falakon túlra, jajkiáltások a politikai mindennapokban. Olvashatjuk is az előadás-jelentésben többször, hogy Gózon Gyula milyen megrendítően mondta, alakította Wang szerepét. A darab zárásaként Sen Te az istenek maradásáért könyörög, s a „Sürgős szükségem van Rátok" mondat elmaradt, a politika, a közügy újabb veszélyes áthallása okán? Csak feltételezhetjük. S még egy látszólag jelentéktelen mozzanat. Wang szól a Fény fiaihoz: „...álmomban láttam az én kedves húgomat... Sen Tét nagy szorongattatások között, a folyóparti nádban, ott, ahol az öngyilkosokat szokták megtalálni." Sen Te, a jóra törekvő ember az öngyilkosok nádasában...?!? – tusakodásában is riadalmas kép. Gellért a megoldások végletességétől menekült volna? Az öngyilkosság képzeteit és az isteni ráutaltság dimenzióit is elvetette Gellért Endre 1957-es viaskodásában, amely egy leplezetlen zokogásban tört ki: június 20-án öngyilkos lett legkedvesebb diákja: Soós Imre...

„Segítség!" – Sen Te segélykiáltását meghagyta a Brecht-előadás végén.

„Meszlényi" nevű ügynöktől értesülhetünk 1957 kora őszéről: Gellért Endre szeptemberben Velencébe utazik a Goldoni-ünnepségekre. „Úgy néz ki azonban", hogy a 8–10 napos tervet „meg tudja hosszabbítani" (ÁBTL 3.1.2. M-18667/3). Rosszul tudta a szuszogó természetű, Major-hű hírlapíró-spicli, mert Gellért éppen egy hetet időzött Itáliában. Előtte azonban a Nemzeti társulatával Pozsonyban járt – szeptember 2–5. között a Nemzeti együttese Marton Endre rendezésében a *Bernarda Alba házát*, a *Tartuffe*-öt (rendező, főszereplő: Major Tamás) és a *Galileit* játszotta. A Nemzeti új évadának elején csak a *Galilei* és a Brecht-darab felújításával volt dolga, azért is vállalhatta el, hogy a Jókai Színházban Illés Endre–Vas István *Trisztán* című verses drámáját megrendezze. Ám

Gellért Endre hajlandóságát aligha csak a ráérés vezette a Trisztánhoz. Ismert legenda, új, poétikusan szárnyaló mű, magyar szerzők írták, s ez neki mindig a legfontosabbat jelentette. Sándor Iván a *Film, Színház, Muzsikában* elismerően szólt a bemutatóról: a hősök a mítoszi történetet élik, „...mégis korunk embereihez hasonlatosan éreznek, gondolkoznak, szólalnak meg." Gellért Endrét méltatva: „...érdeme a gondosan előkészített nagy jelenetek szárnyalása, ott érezzük minden sikeres mozzanatban, a biztos szövegértelmezésben." S Neogrády Miklós díszletei a rendezőt is dicsérik: „Végre! Lehet tehát két oszloppal és két függönnyel is palotát teremteni." (*Film, Színház, Muzsika*, 1957. szeptember 27.) A díszlet légkörteremtő részletezése tehát a Brecht-előadás után a *Trisztán*ban is egyszerűsödött, s a stilizáció felé nyílik Gellért színpada! Vélhetjük: az elismerő sorok megerősítéseként Trisztán alakítójával a rendező is elégedett volt, mert egy év múlva, 1959 őszétől Bitskey Tibor a Nemzeti Színház tagja lett. Olvasom a kritikát, s tűnődöm: Gellért Endre annyi szempont között talán önmegváltási akarásában is döntött a *Trisztán* színpadra állítása mellett. „Trisztán és Izolda a halálban egyesülnek... Így ér véget ez a gyönyörködtető, költői mű" – írta a kritikus. De a mindennapok szerelmi drámája miként oldható meg, szerezhető vissza a boldog életnek?...

(folytatjuk, az írás irodalomjegyzéke előző számunkban, az 1. rész végén olvasható)

Ablonczy László

(Az írás előző számunkban megjelent részében technikai okból egy helyen elírás történt. Bajor Gizi helyesen Schiller Ármány és szerelem című darabjában játszotta Lady Milfordot.)

GYERGYAI ALBERT CAMUS-ESSZÉJÉN INNEN ÉS TÚL

A francia író kanonizálása a magyar irodalomban

Gyergyai (akkor még Szegő) Albert német–magyar szakos Eötvös kollegista 1914 júniusában a Loire menti Tours-ba utazott, hogy az ottani nyári egyetemen francia nyelvtudását fejlessze.

A háború kitörésekor őt is internálták, mint az ellenséges hatalmak valamennyi Franciaországban tartózkodó állampolgárát. Ekkor huszonegy éves volt. Három év múlva, 1917-ben, megromlott egészségi állapota miatt a francia hatóságok engedélyezik, hogy egy harmadik, semleges országban, vagyis Svájcban kezeltesse magát. Két éven át a Lausanne-i Egyetem hallgatója, míg végre hazatérhet Magyarországra.

Az internálás idejéről nem áll rendelkezésemre részletesebb leírás, csak arra tudok hivatkozni, amit Gyergyai Albert 1978-ban egy rádióinterjúban elmondott. A kép, amelyet fest, különbözik a nála nyolc évvel idősebb Kuncz Aladárétól, aki regényében, a *Fekete kolostor*ban, rendkívül sötét színekkel mutatja be a magyar internáltak életét. „Mint Kuncz Aladár a *Fekete kolostor*ban, én is ismerhettem a francia táborokat, amelyek az én esetemben nem is voltak rosszak; emberiek és tűrhetőek voltak."[1] A három francia év tehát tűrhető volt, a két svájci év viszont euforikus, annak a kéziratban maradt francia nyelvű visszaemlékezésnek a tanúsága szerint, amelyet Gyergyai utolsó éveiben a lausanne-i *L'Age d'Homme* kiadó megrendelésére írt. Egy másik kollégistával, a nyelvész Bárczi Gézával együtt járt a Lausanne-i Egyetemre, s látogatta a Simond családot, amelybe Bárczi hamarosan be is nősült.

Ez az öt év az irányváltoztatás korszaka: az eredetileg német szakos Gyergyai érdeklődésének és tevékenységének a centrumába tehát a francia kultúra és a francia irodalom kerül, melynek első jelentős gyümölcse *A mai francia regény* lesz (1937). A részleteket, hogy miként mélyedt el ez alatt az öt év alatt a francia irodalom tanulmányozásába, nem ismerjük, de első szerepléseiből kiviláglik, hogy rendkívüli komolysággal és alapossággal dolgozott. Alig harmincéves, amikor a *Nyugat*nál Osvát Ernő, majd Babits Mihály jóvoltából kivételezett helyzetbe kerül, vagyis az első számú franciaszakértő lesz. Mégpedig egy olyan időszakban, amikor a magyar írók többsége, Ady, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, később Szabó Lőrinc, Illyés, Radnóti, Vas István ért, olvas és fordít franciából.

Gyergyai tevékenysége három szálon fut: az egyik a tanáré, a második az esszéistáé, a harmadik a fordítóé. Ez utóbbira szeretnék egy hosszabb pillantást vetni, nem a módszere, eljárása miatt, hanem azért, mert a hat évtizedes fordítói munkálkodásából kirajzolódik egy sajátos kép: az, hogy milyennek látta a francia irodalom folyamatát, miféle is az ő francia irodalomtörténete. Két megjegyzés kívánkozik ide. Az egyik, hogy a fordító nem választhat mindig szabadon: a külső körülmények, a kiadók vagy a folyóiratok igényei, rokon- és ellenszenvei módosítják a listát, mely csak részben egyezik a fordító preferenciáival. A másik, hogy a magyar irodalom fontos szólama a világirodalom kiemelkedő műveinek – sokszor a legjelentősebb *magyar* írók által készített – adaptálása. A *Hamlet*, a *Szentivánéji álom*, a *75. szonett*, a *Faust*, a *Duinói elégiák*, A *romlás virágai*, a *Paul Verlaine álma*, hogy csak találomra soroljam, éppúgy a magyar irodalom szerves részei, mint az *Érzelmek iskolája*, a *Swann* vagy a *Közöny*. Ami pedig a fordítókat illeti, hosszú időn át majdnem mindenki fordító is, aki író.

Ha Gyergyai fordításainak jegyzékét tekintjük, kiemelkedik belőle néhány szerző és néhány mű. Az első

Voltaire, mindenekelőtt a *Candide,* amelyet – Bikácsy Gergely szerint – a világirodalom egyik csúcsának tekintett.[2] A következő Gustave Flaubert, akinek két regényét is fordította, köztük az *Éducation sentimentale*-t *Érzelmek iskolája* címmel. Ezt követte Marcel Proust *À la recherche* című regényfolyamának két első kötete az 1930-as években. Gyergyai hamar ráérzett Proust fontosságára. Egyik utolsó munkája épp a Proust-mű harmadik kötetének, a *Guermantes-é*knak a fordítása. Fontos még számára André Gide, Paul Valéry, Paul Claudel, később, a hatvanas-hetvenes években Marguerite Duras, de legtöbbször Albert Camus műveihez tért vissza. Egyszóval Gyergyai Albert francia Panthéonjának négy oszlopa: Voltaire, Flaubert, Proust és Camus. Voltaire-től még egy kisregényt lefordított, a *L'Ingénu*-t *A vadember* címen. Flaubert-rel egész életében foglalkozott, utolsó éveiben rendszeresen Rouenban töltött egy nyári hónapot a Flaubert-kutatásoknak szentelve. A várt monográfia mégsem született meg. Hallottam egy Flaubert-előadását 1970-ben a Francia Intézetben; ebben sorra vette valamennyi ismert Flaubert-értelmezést, s végül azzal zárt, hogy igazából egyik sem kielégítő, egy újabbra és teljesebbre volna szükség. Nem készült el vele, talán hozzá sem fogott.

Itt egy pillanatra visszatérnék a kollégiumi évekre, pontosabban arra a visszaemlékezésére, amelyben oly remekül ragadja meg az Eötvös Kollégiumi szemlélet lényegét. „Mit köszönhetek a Collegiumnak? … A tudás szomját, az ismeret ízét, a nemes dolgok szeretetét, a bírálat féktelen, magunkon is túlemelkedő szabadságát, a gúynak és az alázatnak azt a kibogozhatatlan keverékét, amely a kollégiumi szellem egyik legnehezebben tűrt, leghamarabb félreértett s legjellegzetesebb vonása, s amely legalább olyan rokon Voltaire-rel, mint Kempis Tamással".[3]

A harmincas évek Gyergyaijának legjellegzetesebb tevékenysége Proust regényének fordítása, ismertetése,

népszerűsítése. Számos Proust-tanulmányt publikált, 1935–1936 körül pedig a Proust-művet magyarázó szemináriumot tart érdeklődő civileknek Litván József textilkereskedő lakásán.

1946-ban készült el és jelent meg a Révai kiadónál az 1942-ben írt Camus-regény, a *L'Étranger* fordítása. A magyar cím, feltehetőleg a kiadó kívánságára, eltér az eredetitől. Azóta számtalan kiadást ért meg *Közöny* címen. Márai Sándor *Idegen emberek* című regénye ugyancsak a Révainál jelent meg 1942-ben, azután 1943-ban, 1945-ben. Szinte bizonyos, hogy Albert Camus tudott a címváltoztatásról, és beleegyezését adta hozzá.

Gyergyai már a harmincas években kapcsolatba került a Gallimard kiadóval; Jean Paulhannal és Marcel Arland-nal tartott fenn kollegiális viszonyt. A háború után 1947-ben jutott el először Párizsba, ekkor ismerkedett meg a kiadónál szerkesztőként dolgozó Albert Camus-vel. Következő útjára csak 1956 őszén került sor, ekkor az elsők közt kereste föl Camus-t. A Camus-könyvek dedikált példánya tanúskodik arról, hogy Camus őt tekintette legfőbb magyar kapcsolatának.

A *La Peste* 1947-ben jelent meg; Németh László lektori jelentést írt róla a Franklinnak, és szövegét a *Válasz*ban is közreadta. A politikai változások azonban már nem tették lehetővé, hogy folytatódjék a magyar Camus-recepció. Erre legközelebb 1957-ben kerülhetett csak sor, amikor is a Magvető kiadó ismét kiadta a *Közöny*t. Ennek a kiadásnak a különlegessége – amint a *K. dosszié*ból és egy *Le Monde*-interjúból tudjuk – Kertész Imre találkozása a Camus-regénnyel, amely az író szerint meghatározó hatású volt számára, mert lehetővé tette, hogy megtalálja a régóta keresett regényformát. Bizonyos értelemben a *Sorstalanság* a *Közöny* újraírása.

A magyar Camus-recepció bonyodalmait több tényező alakítja. Az 1957-es Nobel-díj után ugyanis hama-

BOROSTYÁNKŐI MÁTYÁS HATÉVESEN
a sörversenygyőztes Mátyás Pince kocsiján

rosan elkészült *A pestis* és *A bukás* magyar fordítása (az utóbbit Gyergyai apámnak, Szávai Nándornak adta át), de publikálásukra csak 1962-ben került sor. Köpeczi Béla hosszú előszót írt ehhez a kiadáshoz, amelyben próbálja feloldani az ellentmondást az írói mű és az ideológia között. Camus legzavarosabb és legkártékonyabb könyvének nevezi a *L'Homme révolté*-t (A lázadó ember); ugyanakkor paradox (vagy nagyon is logikus) módon ezt a könyvet a Pártközpont lefordíttatta és zárt kiadványként terjesztette, 150 példányban.

Az ütközés elsődleges oka: a francia író sorozatos felszólalásai a magyar ügyben, ami felkeltette a magyar belügyi hatóságok érdeklődését. A második ok: a marxista ideológia viszolygása Camus munkásságától. 1966-ban jelent meg először Köpeczi hosszú bevezetőjével az *Egzisztencializmus* című antológia, amelyben Camus jó

társaságban találja magát. Köpeczi már korábban is próbálkozott címkézéssel, amikor is 1961. május 6-án az *Élet és Irodalom*ban közölt cikkében élesen támadja azokat a magyar írókat, akik – felfogása szerint – az egzisztencializmus káros hatása alá kerültek. A lista heterogén: Ottlik, Hernádi, Csurka, Juhász, Weöres, Szabó Magda. Az egzisztencializmus ebben az írásban úgy jelenik meg, mint divatos és egyben veszélyes filozófia, amely rossz útra csábítja a magyar írókat.[4] A harmadik tényező a magyar írók és a magyar irodalmi élet vonzódása Camus-höz és művészetéhez. Úgy vélem, hogy Gyergyai nagyszabású Camus-esszéje, amelyet *Kortársak* című kötetében publikál 1965-ben[5], de amelyet 1964-re dátumoz, igen pontos és meggyőző kifejtése annak a vonzódásnak, amely a korabeli magyar irodalmi közegben általánosnak mondható.

Az esszé egy mottóval indít, „az író egy 1956-os leveléből". Itt kell megjegyeznem, hogy a Camus–Gyergyai levelezés nincs feltárva és feldolgozva. A levelek francia levéltárakban találhatók meg (Bibliothèque Nationale, Bibliothèque Doucet), mivel Gyergyai 1963 és 1972 között úgy biztosította francia útjainak anyagi fedezetét, hogy a birtokában lévő leveleket felajánlotta eladásra francia közintézményeknek. Camus és Gyergyai kapcsolatáról paradox és perverz módon azokból a titkos jelentésekből tudunk meg sok mindent, amelyeket a Döme kódnevű ügynök készített Lakatos József rendőr főhadnagy részére 1959. március 11-étől fogva, sokszor heti két-három alkalommal. „Gyergyói Albert proff személyes és levelező kapcsolatban áll Camus Nobel-díjas íróval. Feltételezhető, hogy levelet vagy üzenetet küld Camusnak, minthogy Camus könyveinek megjelenésével kapcsolatban elég sok zűrzavar van a kiadóknál. (Gyergyói Camus teljhatalmú megbízottja Magyarországon.)" Alatta a főhadnagy javaslata: Szükséges lenne Gyergyóit átmenetileg levélellenőrzésre feltenni.[6]

„Döme" Camus-re vonatkozó részletesebb jelentése 1959. augusztus 18-án készült. A jelentő előbb leírja Camus és Gyergyai találkozásait, érintkezésük módozatait, majd hosszan taglalja, miféle ideológiai veszélyt jelent Camus személye és tevékenysége a rendszer számára. „Az ötvenhatos ellenforradalom kitörése óta Camus szakított minden haladó szervezettel, durván támadja a forradalmi munkás-paraszt kormány és a Szovjetunió politikáját. (...) A Szovjetuniót és a magyarországi helyzetet támadó pamfletjei után nemrégiben hamis állításoktól hemzsegő előszót írt egy cikkgyűjteményhez, melynek írásai az ellenforradalmat dicsőítik."[7] Ami a magyar recepciót illeti, Döme emlékeztet arra, hogy a *Közöny* 1957-es kiadása heves reakciókat váltott ki egyes pártszervek részéről, konkrétan pedig Marosán György államminiszterből. Vagyis a belügyi reakciók és a kultúrpolitikai reakciók eleinte egymással párhuzamos vonalon haladnak. Camus halála és a rezsim konszolidációja azonban oldanak a szorításon; ezt jelzi a három regény megjelenése és Gyergyai nagyszabású esszéjének publikálása.

Az 1964-re dátumozott esszé, mint már említettem, egy mottóval indít: *A rokonszenv, amely egyáltalán nem zárja ki az éleslátást, szerintem minden kritika előzetes feltétele. – Csak az a nagy a művészetben, ami egyesít, ahelyett, hogy elválasztana egymástól.* Az író egy 1956-os leveléből idézett két mondat így mintegy megadja az alaphangot, s előlegezi azt a kritikai módszert, melyet Gyergyai az esszében alkalmazni fog.

Camus tehát – pontosabban: a Camus-életmű – az írás megjelenésének pillanatában ütközőpontban áll. Nem csak Magyarországon, hanem a francia irodalomban is, ahol éles kritikák is érik, egyesek – és nem csak Sartre és köre – híg humanistának bélyegzik. Saint-Exupéry, Saint-Camus, hangzik az egyik gúnyolódó epiteton. Nálunk, mint láttuk, másfélék az ütközések. Gyergyai mindenesetre rendkívül határozottan fogalmazza meg

azt a nézetet, mely szerint Albert Camus jelentős, a magyarok számára is különlegesen jelentős alkotó.

Tanulmányának különös a felütése. Azzal kezdi ugyanis, hogy Albert Camus nem az első Camus a francia regénytörténetben, volt egy elődje a 17. században, Jean-Pierre Camus vallási író, aki „szívesen és sűrűn írt épületes tanulságú s erősen erkölcsi tartalmú históriákat." Azután rögtön folytatja: „Az erkölcsi tartalmat mai névrokonában, a Nobel-díjas és világhíres Albert Camus-ben is megtaláljuk." Majd eljátszik azzal a gondolattal, hogy mi lett volna Camus, mit tett volna Camus, ha annak a századnak a vallási villongásai közt születik.

A Borgesen és Enrique Vila-Matason iskolázott mai olvasóban itt egy pillanatra fölébred a gyanú: vajon valóban létezett egy Jean-Pierre Camus nevű regényíró, vagy csak játékról volna szó? Vajon az esszéíró igyekszik kiragadni Albert Camus-t a politikai erőtérből? Jean-Pierre Camus azonban valóban létezett, Bellay püspöke volt és regényíró, harmincöt regény szerzője, amelyek közül a tekintélyes Classiques Garnier sorozat 2010-ben adta közre a *Les Événements singuliers* címűt, 2013-ban pedig a *Les Spectacles d'horreur*-t. Vagyis a Gyergyai-esszé különös nyitása arra szolgál – harmadik fejezetében majd visszatér erre, s teljessé teszi a gondolatot –, hogy az írót egy másik sorban helyezze el, mint addig tették: egyrészt a francia irodalom szerves folyamatába, másrészt pedig azon szerzők közé, akik a 18. században megteremtették „az erkölcsi vagy filozófiai meséket."

Gyergyai Camus pozíciójának a megjelölésével folytatja, vagyis annak a kifejtésével, hogyan került az író, viszonylag fiatalon, abba a szerepbe, amely – mint mondja – hajdanában Erasmusé, majd Goethéé, Tolsztojé, a franciáknál pedig Voltaire-é, azután Victor Hugóé volt, s amely több és más, mint pusztán írói szerep. A fiatalság számára vált, mint mondja „magasabbrendű tanácsadóvá és

példaképpé". „Az író és az olvasó különös és termékeny kölcsönhatása ez magas szinten, mikor az író egész kora megtestesítőjének érzi magát, és kora is szívesen és hálásan ismer benne önmagára." Később, már a regényekről szólva, ezt még egy megállapítással toldja meg: „Egy nemzedék ismert magára Camus e legszemélyesebb könyvében (a *Közöny*ről van szó), mint Wertherben a romantikus ifjúság."

A gondolatmenetnek ez a szakasza, talán fölösleges is mondanom, diametriális ellentétben áll a hivatalos magyar Camus-recepcióval. Gyergyainál – bár a szó nincsen kimondva – Camus afféle modern prófétaként jelenik meg, vagyis olyan íróként, aki a Milton által leírt prófétai szerepet játssza, akár kedvvel, akár, mint ez esetben, inkább akarata ellenére. A Nobel-díj ráadásul mintegy szakralizálja ezt a prófétai szerepet. A Gyergyai-esszé ily módon, megint csak kimondatlanul, kanonizálni igyekszik azt az Albert Camus-t, aki a magyar irodalmi élet és a magyar olvasók által várt szerepet játssza.

Itt utalnék Mészöly Miklós 1978-as *Céline ürügyén* című írására, amelyben azt állítja, hogy ha a magyar írók olvasták, sőt, magukévá tették volna a nagy újítót, Céline-t, akkor a magyar regény sorsa is másként alakul. Írása végén Mészöly még egymás mellé is helyezi a két orvost, az *Utazás* doktor Bardamu-jét és *A pestis* doktor Rieux-jét. Mészöly hipotézise érdekes, de nyilvánvalóan nem úgy történt: a magyar regény inkább Camus-ből merített, mint Céline-ből. Maga Mészöly is így tett persze, azután, amint már szó esett róla, Kertész, s még később Esterházy, vagy a kortársak közül Hernádi Gyula *A péntek lépcsői* című regénye, valamint Csurka István egy-két novellája esetében. Vagyis a magyar íróknak Camus kellett, s Gyergyai esszéjének egyik legérdekesebb vonása épp annak a megmagyarázása, hogy miért. Az egyik ok, amelyet a püspök Camus-epizód sugall, írásainak „épületes, tanulságos" volta. Lehetetlen nem éreznem itt, ha

kollegista szarkazmust nem is, de egy csipetnyi iróniát, a Camus-művek azon aspektusa, vagy talán inkább azon értelmezése iránt, amit a francia kritika is fölemleget. Pierre-Henri Simon például a *L'Homme en procès* című 1950-es könyvében Malraux, Sartre és Saint-Exupéry mellé, az agnosztikus humanisták táborába sorolja be Camus-t.

Az esszében ezután az írói teljesítmény bemutatása következik. A maga sajátos beszédmódjáról nem lemondva, Gyergyai Albert izgalmas és eredeti képet rajzol Camus munkásságáról. Legfontosabbnak fiktív prózáját tartja, elsősorban persze a *Közönyt*, melyet „kis remekmű"-nek nevez, másrészt a *Chute*-öt (ezt hol Bűnbeesés, hol Bukás címen említi), s az 1957-es novelláskönyvet, a *L'Exil et le royaume* címűt. Érdemes idézni azt a lírai, de lényegre tapintó pár sort, amelyben mintegy összefoglalja az első regényt. „S mi mindent láthatott benne a (…) fiatalság, amelynek Camus első könyvei nem híg reményt, nem olcsó vigaszt, nem felületi gyógymódot hoztak, hanem képtelen állapotuk, kegyetlen elidegenedésük hiteles, pontos, mert személyesen átélt klinikai leírását, némi fényt, bátor és értelmes formulát 'a szabad és szorongó lelkek enyhülésére'." Camus kisregényeivel Gyergyai szerint „egészen új műfajt formál, mely talán legjobban a 18. századi írók erkölcsi vagy filozófiai meséihez hasonlítana, ha nem volna telítve annyi külső és belső, annyi mai és élő valósággal." „Emellett – s ezért érezzük mindennél újabb s maibb műfajnak – ez a valóság nem tapad a puszta ábrázoláshoz és másoláshoz, hanem mindig az emberi lét végső kérdéseibe torkollik." E gondolatmenet végén olvashatjuk, hogy „Camus realizmusa erkölcsi, de sosem elvont, inkább csak jelképes realizmus; meséi a valóságból fakadt, valósággal táplált allegóriák; Camus regényei létregények."

Az allegória terminus egy pillanatra megtorpanásra késztet. Különösen, ha összeolvassuk *A pestis* elemzésének alig rejtetten kritikus konklúziójával: „a nagyon is határo-

zott, nagyon is szépen hangzó igazságok nemegyszer inkább a moralista ércbe önthető ítéleteit, mintsem a történet természetes következményeit jeleznék…" Megjegyzendő, hogy maga Camus is kételyeket táplált e téren. A közelmúltban megjelent Camus–Guilloux levelezésben olvashatjuk a következő, 1946. szeptember 12-én kelt levél részletét: „Úgy vélem, ez a könyv teljességgel elhibázott, hogy becsvágyam tévútra vitt, a kudarc pedig rettenetes." („J'ai l'idée que ce livre est totalement manqué, que j'ai péché par ambition et cet échec m'est très pénible.")[8] *A bukás* és *A száműzetés* esetében másként szól az esszéista: „E két könyv annál meglepőbb, mert mindegyik új hangot üt meg, a Camus-nél addig ritka, könnyed, csípős és játékos iróniát, mindegyikben új légkörrel, új témákkal, új alakokkal…"

Gyergyai fontos feladatának érzi azt is, hogy a Camus-művet elhelyezze a regénytörténetben és a teljes francia irodalomtörténetben. Meglepő következtetésre jut: „Nagy író volt? Nem ez a kérdés. Tévedhetetlen gondolkodó? Ezt még talán leglelkesebb hívei sem állítják. Író volt, megbecsülte tollát, művész volt, megbecsülte mesterségét." Gyergyai nem a nagy regényírók sorában jelöli ki Camus helyét, hanem másutt: „Jobb szó híján talán leginkább moralistának nevezhetnénk, s nem annyira a regényírók, nem is a filozófusok, hanem a francia moralisták fényes sorába helyeznénk." A moralisták Gyergyai szerint Diderot és Stendhal, vagy Montaigne, Chamfort és Valéry. Az epiteton kijelölése nem leértékelés, mert az esszéista rákövetkező bekezdésben a francia irodalom legerősebb vonulatának mondja ezt – a műfajt vagy ábrázolásmódot. „A francia irodalom egyik, ha nem is egyetlen fölénye nem, mint a miénk, költészetében, nem is mint az orosz vagy angol, regényirodalmában gyökerezik, hanem a 'kis' és 'nagy' moralisták folytonos és változatos csapatában, amely Montaigne-től Camus-ig, vagy Chamfort-tól Valéryig annyiféle stílusban és szemléletben tükrözi a francia

észjárás egyik legjellegzetesebb vonását: az életkedvet az értelem fokán s az értelmet az élet szolgálatában."

Albert Camus novelláskönyvéről írott esszéjében Tandori Dezső, miután körbejárja mindazon szerzőket, Mészölytől Bochenskiig, a Rohwolt Camus-kötetétől Oliver Toddig, akik eligazítói lehetnek, így fejezi be írását: *Mondom, a javát hagytam a végére. Valakinek a szavait, aki a maga dolgán valóban nagy volt. Gyergyai Albertről van szó, akinek 1981 óta csak művei vannak köztünk (elég az!), és aki mint esszéista bámulatos alapművében megcáfolhatatlan, szívet facsaróan szép igazságokat mond el – ő aztán igazi álomjóbarátunk, gyengéd professzorunk.*[9]

Szávai János

(Ez az írás a 2014. januári Gyergyai Albert konferencián elhangzott előadás módosított változata.)

Jegyzetek

[1] Gyergyai Alberttel beszélget Szávai Nándor. In Gyergyai: *Védelem az esszé ügyében*. Szépirodalmi, 1984, Bp. 450.

[2] Bikácsy Gergely: *Gyergyai Albert mesél. Litera,* 2010. február 6.

[3] Gyergyai: *A Nyugat árnyékában* 1963. 287–288.

[4] *Élet és Irodalom,* 1961. május 6.

[5] Gyergyai Albert: *Kortársak.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1965. 539.

[6] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. 62-6129/61. Szó szerint idézem, az átírás hibáit is megtartva. Jámbor Árpád r. ezredes (II/2-c alosztály) összefoglaló jelentése szerint Gyergyai „rendszerünkkel szemben ellenséges politikai beállítottságú." (1961. augusztus 28.)

[7] Uo. 8–95/605/03.

[8] www.bibliobs.nouvelobs.com – 2013. 09. 17.

[9] Tandori Dezső: *A buszmegállóban álldogáló ismeretlen barát.* Alexandra Könyvesház, Könyvjelző, 2006. március

KÉNYSZERPÁLYA VEZETETT-E MAGYARORSZÁG NÉMET MEGSZÁLLÁSÁHOZ?

A *Magyar Szemle* igazán nem vádolható múltunk, kivált az annyi megpróbáltatást, tragédiát hozó 20. század elhanyagolásával. Nem rajta múlik, hogy nincs még egy európai ország, amelyben ennyire hiányzik az egyetértés a legújabb kori nemzeti történelem megítélésében. De nem is a történészeké a felelősség, hiszen a „szakma" az elmúlt negyven évben tárgyilagos viták során a legtöbb nehéz kérdésben közös nevezőre jutott, inkább csak a részleteken vitázik. A rendszerváltozás óta azonban éles politikai viták zajlanak, historizálva, történelmünket önkényesen használva, a tényekkel, a szakemberek eredményeivel nem sokat törődve. Az idei évfordulók – az I. világháború kitörése, a német megszállás, 1989-es szerepünk – alkalmasak a történetpolitikai viták fellángolására, és ezek – leegyszerűsített formában – megjelennek a külföldi médiában is. Az, hogy a magyar kormány a magyar holokauszt 70. évfordulóját emlékévnek nyilvánította, és ennek kapcsán a megemlékezések széles körét támogatja, csak üdvözölhető, de néhány nem kellő körültekintéssel született esemény és nyilatkozat nyomán itthon és külföldön is két végletes és egyformán hamis megközelítés uralja a nyilvánosságot.

Az egyik szerint Magyarország akaratán kívül, egyfajta külpolitikai kényszerpályán[1] haladva „sodródott bele" a II. világháborúba, és ezért a megtörtént borzalmakért nem terheli semmiféle felelősség. A másik véglet szerint a magyar nacionalizmus és antiszemitizmus önként és lelkesen menetelt a háború és Hitler vazallussá-

ga felé, majd aktívan közreműködött több mint félmillió zsidó származású honfitársa haláltáborba küldésében. A történelem iránt csak felületesen érdeklődő külföldi sajtó az utóbbi interpretációt veszi át, hovatovább olyan benyomást keltve az olvasókban, hogy Horthy és egymást váltó kormányai fenntartás nélkül a náci Németország hívei és szövetségesei voltak, segítségével területeket raboltak a szomszédos országoktól, végül pedig fajirtást, genocídiumot követtek el saját polgáraik egy csoportja ellen. Ez a torz beállítás nem a külföldi történetírásra jellemző (legfeljebb egyes szomszédainknál gyakori), de az 1944-ben történtek alapján nem nehéz elhitetni. Már csak ezért is magyar érdek tudni és terjeszteni, hogy a második világháború alatti magyar politika miért marasztalható el és miért nem.

Ha mindenki tisztelné a tényeket, ha a józan ész és a jóhiszeműség uralná közgondolkodásunkat, akkor nemzeti tragédiáink, köztük a különlegesen fekete 1944-es év, alkalmasak lennének a közös gyászra és a lelkek megbékélésére. (Ahogy október 6-a lett az 1867 után.) Szó sincs az áldozatok és bűnösök egybemosásáról. A háborúba lépésért felelőssé tehetők, a deportálásokat elrendelők és a legtöbb esetben azt embertelen módon végrehajtók fölött még a kommunista hatalomátvétel előtt a népbíróságok szigorú, több száz esetben halálos ítéletet hoztak. Néhány – az ítélet súlyossága folytán – vitatható esettől (Jány, Szombathelyi, talán Bárdossy) eltekintve ezekre a háborús bűnökre nincs mentség, akik ezeket védeni próbálják, maguk is csak megvetést érdemlő bűnösök. De nem alapja-e a bűnbánatnak és a közös gyásznak óriási emberveszteségünk? Ahogy az 1944-es vészkorszakot közös tragédiaként bemutató, 2011-ben megjelent publicisztikámat befejeztem: „A 20. században milliószámra pusztultak el magyar állampolgárok, magyar anyanyelvű és tudatú emberek erőszakos halállal, háborúban, hadifogságban, koncentrációs táborban, börtönben. A magyar

zsidóság katasztrófája az egyik legtragikusabb fejezete, része az egész magyarság számára végzetes elmúlt századnak. Ezt csak a rosszindulat értheti félre: valóban nem lehet egybemosni az áldozatot a vétkessel, nem egyforma a két halálnem, az ártatlan polgár gáz és tűz által történő elemésztése, vagy hibás döntések következtében vívott háborúban hősi halált halni vagy halálhoz vezető fogságba esni. Demográfiai és nemzeti szempontból azonban a veszteség egységes és közös. Alig két évtizeddel a trianoni országcsonkítás után a II. világháborúban ez a nemzet elveszítette népi állományának közel 10 százalékát, több mint egymillió, nyelvében és tudatában egyformán magyar embert.[2] A 'soha többé' parancsa és fogadalma, a penitencia csak akkor hozhat megnyugvást és békét, ha mindenki egyforma utálattal tekint vissza ezekre a bűnökre, és egyformán, együtt képes gyászolni az összes ártatlan áldozatot. Ha erre nem vagyunk képesek, akkor nem vagyunk jó hazafiak és nem vagyunk jó emberek."[3]

Az 1944-ben történtek azonban nem vizsgálhatók önmagukban, az oda vezető út nélkül. Erről az útról hatalmas mennyiségű könyv és tanulmány született, a magyar mellett világnyelveken is. A köztudatban azonban a mai napig nem alakult ki egy széles körben ismert és elfogadott felfogás. Ezért próbáltam meg a külföldi érdeklődők számára összefoglalni Magyarországnak a II. világháborúban követett külpolitikáját.[4] Talán érdemes ennek egy magyar nyelvű, bővebb változatát is közrebocsátani, összefoglalva mindazt, ami tény és aligha vitatható következtetés.

Az első világháború angol propagandajelszava, „the war to end war," majd Hemingway regénycíme, *Búcsú a fegyverektől*, azt az általános reményt fejezte ki, hogy Európában jó ideig nem lesz több háború. Ma kevesen vitatják, hogy a győztesek által diktált béke nagyban hozzájárult Hitler felemelkedéséhez és ahhoz, hogy alig húsz

év múlva újra a fegyvereken múlott a világ sorsa. Abban sem csupán mi, magyarok értünk egyet, hogy a trianoni békeszerződés a rendezés alapjának meghirdetett önrendelkezési elv megcsúfolása volt, és az etnikai viszonyok figyelmen kívül hagyása a tartós ellentétek magvát hintette el a magyarok és szomszédaik között – mint a görög mitológiában Erisz tette azt az almával. A színmagyar vagy majdnem színmagyar területek elvesztése a mai napig megemészthetetlen trauma, és ezt csak tetézte a sok üldözés és méltánytalanság, ami a kisebbségi sorba került magyar milliókat érte. „Mindegyik új államban felülkerekedett egyfajta szűklátókörű hivatalos nacionalizmus," és ennek célpontjai a kisebbségek voltak – írta két brit történész, Hugh és Christopher Seton-Watson, annak a Scotus Viatornak a fiai, aki az új Közép-Európa egyik megálmodója és létrehozója volt. A „Nem, nem, soha!" magyar jelszavára adott „Egy barázdát sem adunk vissza!" válasz kizárta a megbékélést és „az általános és kölcsönös ellenségeskedés állapota jó lehetőségeket teremtett a béke aláaknázására törekvő nagyhatalmak számára", hogy ismét R. W. Seton-Watson fiait idézzem.[5]

Indokolatlan elmarasztalni Magyarországot, amiért egy ennyire súlyos békeszerződés megváltoztatására, minél több elveszített terület visszaszerzésére törekedett. Hatalmas katonai fölénnyel rendelkező szomszédai ellenséges gyűrűjébe szorítva erre csak hathatós külső támogatás esetén volt esélye. Az illúzió volt, hogy a Nemzetek Szövetsége – az ezt elvben lehetővé tevő Egyezségokmány alapján – egyszer el fog rendelni egy komolyabb határrevíziót (és azt a vesztes végrehajtja), de egy vagy több nagyhatalom támogatásával az etnikai elvet, az önrendelkezést megcsúfoló határok megváltoztatása nyilvánvalóan nem tűnt lehetetlennek. Ez a legszélesebb körben osztott cél, nem pedig a fasiszta vagy később a náci rendszer iránt érzett szimpátia vitte Magyarorszá-

got 1927-ben Mussolini, majd 1940 novemberében Hitler karjaiba, egy új világháborúba, a náci Németország erkölcsileg vállalhatatlan és politikailag katasztrofális szövetségébe. Kikerülhetetlen végzet volt ez, nem voltak alternatívák, nem volt mód letérni a kényszerpályáról?

A magyar határok megváltoztatásának indokoltságát, sőt szükségességét a két világháború között számos tekintélyes európai politikus, tudós és újságíró vallotta, köztük Francesco Nitti volt olasz miniszterelnök és a politika élvonalából egy időre kiszoruló Winston Churchill. A kormányok részéről azonban csak Mussolini Olaszországa karolta föl az ügyet, elsősorban önző hatalmi célból, de meggyőződésből is, már 1927-ben. A részleges megvalósulás Hitlerhez fűződik – akit természetesen nem az igazságtevés, még kevésbé a béke megőrzésének szándéka vezérelt, viszont hódító terveibe jól beleillett kihasználni a közép-európai államok területi vitáit.

Amikor Mussolini feladta közép-európai ambícióit és az „Acélpaktum"-mal Hitlerhez szegődött, Magyarország nem sietett követni a példát. Pedig Németország az 1934-es kereskedelmi megállapodással (teret nyitva az addig eladhatatlan magyar mezőgazdasági termékeknek) komoly gazdasági előnyöket nyújtott hazánknak – persze azzal a nyilvánvaló céllal, hogy ezzel az expanzív német külpolitika eszközévé tegye.[6] Amikor a két nyugat-európai demokrácia a diktátorok békítgetésével, agresszióik lenyelésével próbálta megmenteni a békét, Németország pedig Közép-Európa élelmiszer-fölöslegének az átvételével gazdaságilag befolyása alá vonta az egész Duna-medencét, okos és bátor lépés volt, hogy 1938. augusztus 23-án Kánya külügyminiszter Bledben egyfajta békét kötött ellenséges szomszédaival, aznap pedig Kielben Hitler nagy pompával fogadott vendégeként Horthy visszautasította Hitler ajánlatát, hogy támadja meg Csehszlovákiát.[7] Nem Magyarországon múlott ekkor egy egységes

Hitler-ellenes front létrehozása. Ehelyett jött München, a hárommillió németet Csehszlovákiának adó rossz versailles-i döntés rosszkor történő megváltoztatása. Azt üzente, hogy a Nyugat feladta Közép-Európát, és ettől mindenütt szárnyakat kaptak a német orientáció hívei.

Vissza lehetett-e utasítani a két bécsi döntést? Aligha, de jóval körültekintőbben lehetett volna, kellett volna eljárni. Az 1938. szeptemberi négyhatalmi müncheni értekezlet a Csehszlovákiával szembeni magyar (és lengyel) területi igényeket kétoldalú tárgyalások útján javasolta rendezni, és eredménytelenség esetén ugyancsak a négy európai nagyhatalom döntőbíráskodását helyezte kilátásba. Kevesen tudják, hogy a komáromi kétoldalú tárgyalásokon majdnem megegyezés született, de Imrédy miniszterelnök Kassa nélkül nem fogadta el az utolsó (cseh)szlovák ajánlatot. Tovább kellett volna tárgyalni. Mennyire másként alakult volna a két nemzet viszonya, ha a szlovákok önként lemondanak a magyarlakta területekről! Még nagyobb hiba volt a döntést a két tengelyhatalomra bízni, nem ragaszkodni az angol és francia részvételhez. Ezt még tetézte, hogy Csáky külügyminiszter nem kérte az utóbbiaktól az új magyar–csehszlovák határ írásban történő elismerését. Nem lett volna könnyű azt később visszavonniuk.

Hiba volt-e, agresszió volt-e Kárpátalja megszállása, visszaszerzése 1939 márciusában, amikor Hitler bevonult Prágába és – biztatására – Pozsonyban kikiáltották az önálló Szlovákiát? A mai ukrán nacionalisták ezt fölróják nekünk, de kinek lett volna jobb, ha a tartomány a náci csatlós Tiso kezében marad, vagy ha Sztálin már akkor bekebelezi? Az Egyesült Államokkal az élén minden náciellenes ország elfogadta, sőt üdvözölte a magyar lépést!

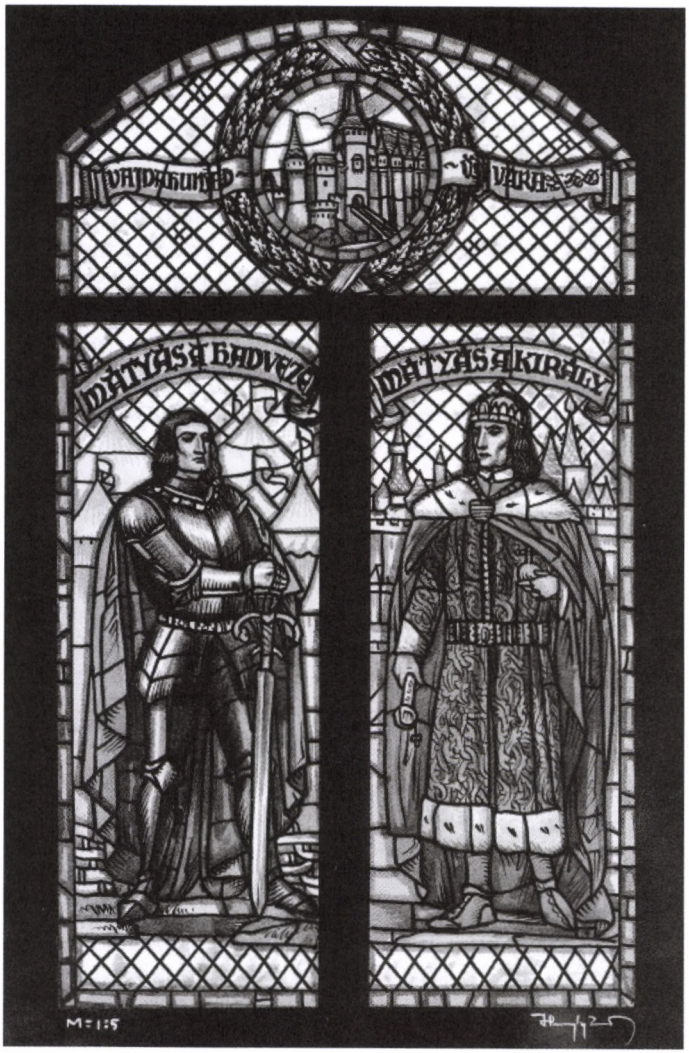
1939 nyarán csak Németország akart háborút, minden más ország el akarta azt kerülni, és ennek érdekében igyekezett jó viszonyt ápolni Hitlerrel – Lengyelország is.

A Führer döntésein múlott, kit támadott meg és igázott le, kit fogadott el alárendelt szövetségesnek, és kivel osztozkodott szuverén államok területén.

Nem kétséges, hogy Magyarországot csak elismerés illeti, amiért 1939 szeptemberében nemcsak nem csatlakozott Lengyelország német megtámadásához (ellentétben Szlovákiával és a Szovjetunióval), de befogadta a kárpátaljai közös határon menekülő, százezer lengyel civilt és katonát, köztük jelentős számú zsidó származásút. (Sajnálatos, hogy itthon egyesek kisebbíteni próbálják a számot, azt pedig ritkán hangsúlyozzuk, hogy előmozdítottuk a lengyel katonák Jugoszláviába szökését, lehetővé téve csatlakozásukat a Németországgal hadban álló francia és brit erőkhöz.) A lengyelek máig sem felejtették el ezt a bátor tettet, a nagyvilág viszont nem emlegeti, ahogy a lengyelekkel szövetségben álló románok akkori kiábrándítóan barátságtalan viselkedését sem.

Elhihetjük Horthy emlékiratainak (és sok más forrásnak), hogy a brit tengeri hatalmat respektáló kormányzó a háború kezdetén nem hitt a németek végső győzelmében. Az pedig vitán felül áll, hogy a miniszterelnökséget 1939 áprilisában átvevő Teleki Pálnak eltökélt szándéka volt kimaradni a háborúból. Számolnia kellett a növekvő német nyomással, és arra is felkészült, hogy végső esetben egy Londonba menekülő emigráns kormány biztosítsa, hogy a háború végén Magyarország ne találja magát ismét a vesztes oldalon. Ma kézenfekvőnek látszik: ezt kellett volna tenni. De ahogy egykori mentorom, a briliáns intellektusú Hanák Péter mondta, becsületes játszmát kell játszani a halottakkal. Ami az utókor számára evidens, az gyakran egészen másként nézett ki az egykori vezetők előtt. Az akkori magyar felső körökben nem volt mindenki angolbarát. A nemzetiszocialista gondolat hazai hívei mellett a kormánypártban, a Magyar Élet Pártjában a többség a német győzelemtől várta a ma-

gyar területi igények kielégítését, a tisztikarban pedig nem csak a német származásúak emlékeztek az I. világháborús fegyverbarátságra, és csodálták a Wehrmachtot már nagy katonai sikerei előtt is. Ha a teljesíthetetlen német követelések nyomán Teleki, vagy az ugyancsak angolbarát Bethlen elmenekül és emigráns kormányt alakít, lett volna itthon sok jelentkező Quisling szerepére, egy németbarát bábkormány vezetésére. Ez maximálisan kiszolgálta volna a németeket, az ország erőforrásait a német háborús gépezet szolgálatába állította volna, és a tragikus idők hamarább jöttek volna el a háromnegyedmillió zsidó származású magyar számára. Ugyan még messze voltunk „a végső megoldás"-tól, az európai zsidóságot halálra ítélő Wannsee-konferenciától, de előttünk volt Lengyelország példája, az ottani brutális német uralom, aminek nemcsak a zsidók voltak a célpontjai. Az 1970-es években a magyar történetírás úgy vélte, hogy Teleki, majd utódai saját uralmi rendszerüket féltették, tudva, hogy ha a hatalom egyszer kicsúszik a kezükből, azt már nem lehet visszaszerezni.[8] Sokra tartom Juhász Gyula, egykori egyetemi kollégám munkásságát, de ellenvéleményemet már akkor publikáltam.[9] Teleki nemzetben és nem osztályban gondolkodott. Anyagilag is előkészítette, hogy ha a helyzet úgy hozza, Magyarországnak legyen a nyugati szövetségesek által elismert emigráns kormánya.[10] 1940 tavaszán, a németek nagy győzelmei után ezt a tervet azonban félretette, nem akarva az országot kiszolgáltatni egy hosszú ideig tartó német uralomnak, megszállásnak és egy magyar bábkormánynak. A kollaboránsságnak több, erkölcsileg is eltérő megítélés alá eső foka van. Tiso szervilis báb volt. Kvaterniknél ez brutális népirtással párosult. Quisling, Petain, Antonescu a német katonai fölénnyel és politikai uralommal kiegyezve, a diktatórikus módszerekkel rokonszenvezve próbálta nemzete túlélését és jövőjét az adott körülmények között

HARANGHY JENŐ: MÁTYÁS, A HADVEZÉR, MÁTYÁS, A KIRÁLY
A Mátyás Pince egyik ólomüveg ablakának vázlata

biztosítani. Finnországot csak a szovjet támadás vitte be a háborúba, de demokratikus berendezkedését megőrizte, nem lépett túl a Sztálin által elvett finn területre vonatkozó igényén, hadseregét is csak abban a térségben vetette be. A cseh–morva protektorátus kormánya sem fogadta el a náci ideológiát, célja a cseh nép átmentése volt, minél kevesebb áldozat árán, miközben fejlett iparával az utolsó pillanatig hatékonyan kiszolgálta a német hadigépezetet. Erről a felfogásról írta az Egyesült Államok München után Prágában maradt diplomáciai képviselője, a később híressé vált George Kennan, hogy az egyik legsúlyosabb dilemma, meddig lehet együttműködni a gonosszal, annak érdekében, hogy csökkentsük káros hatását, és mikor kell szembeszállni vele, még azon az áron is, hogy ez épp a legjobbak elveszítéséhez vezethet.[11]

Közép- és Délkelet-Európában senki sem akart Németország áldozatává válni, de akik német győzelemre számítottak, azok szervilisen kiszolgálták Hitlert. Magyarország nem tartozott ezek közé. Teleki nem csak Lengyelország sorsát akarta elkerülni, még a meghódítás után praktikus megfontolásból kollaboráló nyugat- és észak-európai országok szintjén sem akart alkalmazkodni a náci elvárásokhoz. Amikor 1940 tavaszán-nyarán a német–szovjet szövetség átrajzolta Északkelet-Európa határait, Teleki önálló fellépéssel próbálta módosítani a magyar–román határt. Itt lett volna tere együttműködni a Szovjetunióval. Szovjet részről erre megvolt a készség. Július 3-án Molotov külügyi népbiztos közölte Kristóffy József magyar követtel, hogy „a szovjet kormány megalapozottaknak tekinti a magyar területi követeléseket Romániával szemben, és kész azokat támogatni a békekonferencián, ha ott kerülnének megoldásra; egy esetleges magyar–román háború esetén a Szovjetunió magatartása a magyar követelések tekintetében elfoglalt álláspontjából következik."[12] Augusztus 24-én egyórás

beszélgetés zajlott le a népbiztos és a magyar követ között. A magyar–román területi tárgyalásokkal kapcsolatban Molotov megismételte, hogy „követeléseinket megalapozottaknak tartják és [a] szovjetek magatartása [az] események során kedvező lesz Magyarország részére [...] a magyar kormány legyen meggyőződve, hogy [a] versailles-i és trianoni Romániát sohasem tartotta ideálisnak és az egyformán sérelmes volt Oroszország, Bulgária és Magyarország szempontjából."[13] Hogy a magyar miniszterelnök miért nem próbálta bevonni a Szovjetuniót a román–magyar vita rendezésébe, hogy ennek világnézeti vagy erkölcsi, esetleg más indítékai voltak, erre nekem nincs válaszom. Teleki önálló katonai fellépésre készült. Ennek eredménye több mint kétséges lett volna, jó, hogy nem került rá sor. Az értékes hadianyagot és a még értékesebb olajat féltő Németország azonban ezt megtiltotta, s szinte belekényszerült a döntőbíráskodásba. (Ennek reánk nézve kedvező eredménye és a „magyar világ" utólag megszépülő emléke feledteti a magyar közigazgatás által elkövetett sok hibát.) Észak-Erdély visszakerülésétől Hitler népszerűsége megnőtt a magyarok körében, csak Teleki nem örült, félve a következményektől. De akkor miért engedte meg hiú és felelőtlen külügyminiszterének, Csákynak, 1940. november 20-án, hogy bevigye hazánkat a német–olasz–japán háromhatalmi egyezménybe? Igaz, hogy ez nem volt formális szövetség, nem is járt együtt semmiféle hadbalépési kötelezettséggel, mégis ahhoz vezetett. Van jele, hogy Teleki ezzel egyidejűleg egy megnemtámadási egyezményt tervezett a Szovjetunióval, de Horthy ezt elutasította.[14] Ha ezt akarta ellensúlyozni a Jugoszláviával decemberben kötött „örökbarátsági" szerződéssel, két Németországtól tartó állam kváziszövetségével, ez visszafelé sült el. A németellenes szerb tisztek 1941. márciusi belgrádi puccsa után Jugoszlávia megtámadásához Hitlernek szüksége volt Ma-

gyarországra. Nemcsak személyesen Teleki, Magyarország is az út végére ért: ha nem engedi magyar területről Jugoszlávia megtámadását, az utóbbival együtt bennünket is lerohan a Wehrmacht, vagy a németbarát katonai vezetők a kormánypárt jobboldalával összefogva eltávolítják Telekit. Most jött el az ideje Londonba emigrálni és ott működtetni egy emigráns magyar kormányt, de ezt nemcsak az újabb revízió lehetőségétől fellelkesült Horthy nem támogatta, a közvélemény nagy többsége sem értette volna meg. Maradt egy szalmaszál: Magyarország átengedi a német haderőt, de maga kivárja, míg a horvátok kikiáltják függetlenségüket, ezzel szétesik a délszláv állam, mi pedig bevonulunk a Délvidékre, megvédeni az ottani közel félmilliós magyarságot. A háború legnehezebb szakaszát, az angliai csatát sikeresen túlélő britek erre nem voltak vevők, megüzenték Telekinek, hogy a német hadsereg átengedése esetén megszakítják velünk a diplomáciai kapcsolatokat, ha pedig részt veszünk a Jugoszlávia elleni támadásban, jön a hadüzenet. A dilemmából Teleki nem látott más kiutat, mint feláldozni saját életét, ezzel demonstrálva, hogy Magyarország nem önszántából, hanem a németek nyomására szegi meg a szerbeknek adott szavát. „Szószegők lettünk – gyávaságból. […] A gazemberek oldalára álltunk. […] Hullarablók leszünk, a legpocsékabb nemzet. Nem tartottalak vissza. Bűnös vagyok." A kormányzónak írt búcsúüzenet, annak drámaisága és önvádja páratlan a történelemben. Churchill azt nem olvashatta, de megértette az indítékokat, emlékirataiban is megemlékezett a magyar miniszterelnökről. „Öngyilkosságával az volt a célja, hogy magát és népét felmentse a Jugoszlávia elleni német támadásért viselt felelősség alól. Áldozata tisztára mosta nevét a történelem előtt."[15]

Utólag jó alappal mondhatjuk, hogy ha 1941 áprilisában a magyar vezetés nem csatlakozik a Jugoszlávia

elleni támadáshoz és létrehoz egy emigráns kormányt, amit Anglia és szövetségesei elismernek, jó eséllyel megtarthattuk volna a visszanyert területeket, hiszen Szlovákia és Románia Hitler oldalán állt és maradt még jó ideig. Az ár itthon egy a németeket maximálisan kiszolgáló bábkormány lett volna – Horthyval vagy nélküle, ez másodlagos –, és a hazai angolbarátok, köztük a zsidók, kevesen élték volna túl a háborút. De amikor Hitler Európa ura volt, Sztálin szövetségese, Amerika még semleges, ekkor a jövő bizonytalan előnyeiért csak egy a jövőbe látó próféta vállalhatta a biztos konfliktust, a reálisan várható embertelen szenvedések ellenére.

Teleki utóda, Bárdossy nem volt próféta és nem volt jó választás kormányfőnek. Ő sem rokonszenvezett a nácizmussal, de német győzelemre számított, és csak attól várt Magyarországra nézve előnyös békét. Ellentétben Romániával és Szlovákiával, hazánk nem csatlakozott azonnal a Szovjetunió elleni támadáshoz. Moszkvai követünk, Kristóffy József Molotov külügyi népbiztossal 1941. június 23-án történt megbeszéléséről a következőt jelentette: „Molotov ma délelőtt kéretett, kérdést intézett Magyarország állásfoglalásával kapcsolatban a német–orosz konfliktussal szemben. Közölte velem, hogy a szovjet kormánynak, mint azt már több ízben kijelentette, nincs követelése vagy támadó szándéka Magyarországgal szemben, nem volt észrevétele, hogy magyar követelések Románia kárára megvalósuljanak, e tekintetben a jövőben sem lesz észrevétele."[16] Peter Pastor megjegyzi, hogy a jelentés a magyar történészek egy részét arra a feltevésre indította, hogy „Magyarország semlegessége esetén megtarthatta volna Erdélyt, s mi több, a második bécsi döntés határait is túlléphette volna."[17] Hogy mennyire lehetett őszinte Molotov kijelentése, arra a legtöbb történész szkeptikusan válaszol, de a kérdés föltevése történetietlen, mert – német nyomásra – a kormány már június

23-án elhatározta a diplomáciai kapcsolatok megszakítását, és ezt közölte is Saronov budapesti szovjet követtel. Eltérő magyar döntések esetén persze az eseményeknek ilyen kimenetele is lehetett volna. A tettes tekintetében máig megválaszolatlan kassai bombázás után – Horthy egyetértésével, de a parlament megkérdezése nélkül – Bárdossy bejelentette, hogy Magyarország hadiállapotban állónak tekinti magát a szovjettel. 1944 szeptemberében Sztálinhoz írt levelében és emlékirataiban Horthy azt írja, hogy a miniszterelnök őt nem tájékoztatta Kristóffy táviratáról. Népbírósági perében Bárdossy viszont azt állította, hogy nemcsak a miniszterekkel, hanem az államfővel is ismertette a sürgöny tartalmát. „Hogy ki mondott igazat, és ki nem, ma már eldönthetetlen. Azonban bármelyik verzió is igaz, a mulasztás ténye kétségtelen."[18]

Kétségtelen, hogy a legsúlyosabb következményekkel járó végzetes lépés volt csatlakozni a Szovjetunió elleni támadáshoz. Figyelembe kell venni azonban, hogy 1941 nyarán Európa nagy része német uralom alatt volt, Olaszország mellett Japán is Hitler szövetségese volt. Anglia egyedül maradt, Amerika támogatta, de katonai beavatkozása valószínűtlen volt. A bolsevizmus felszámolása nemcsak a magyarok többsége számára volt rokonszenves cél. Még Sztálin tisztogatásai ismeretében is váratlanul gyöngének bizonyult a szovjet hadsereg a Finnország ellen indított háborúban. Mindezek alapján nem tűnt irreálisnak egy gyors német győzelem. Hitler nyomában ott lihegett Románia és Szlovákia, arra számítva, hogy háborús részvételük jutalma a két bécsi döntés érvénytelenítése lesz. Az utóbbitól való félelem volt az elsődleges szempont Horthy és Bárdossy döntésében, és az a megalapozott feltételezés, hogy ha Magyarország nem lép be a háborúba, úgy nem lenne nehéz egy pucscsal a feltétlenül németbarát erők kezébe adni a hatalmat. Ilyen alapon a kassai incidens felfogható volt még

jó ürügynek is egy nem népszerű, de elkerülhetetlen háborús részvételhez. A vezető körök nem minden tagja osztotta azonban a fenti felfogást és vonta le a fenti konklúziót. Keresztes-Fischer belügyminiszter, Bánffy Dániel földművelésügyi, Radocsay igazságügy- és Varga József iparügyi miniszter ellenezte a hadiállapot bejelentését, és kivárást javasolt. Nyilvánosan azonban még a parlamenti ellenzék sem tiltakozott. Arra nem lehet választ adni, hogy Kassa bombázása nélkül meddig tarthatott volna ki Magyarország a semlegesség mellett. Ha decemberig, akkor nem került volna sor a brit hadüzenetre és nem üzenünk hadat az Egyesült Államoknak. Pearl Harbor és a Wehrmacht Moszkva előtti veresége után nagyban megnőtt egy végső német vereség valószínűsége, és ez erősíthette volna a kivárás álláspontját. Ehhez azonban nem a gyönge idegzetű és önálló belpolitikai bázissal nem rendelkező Bárdossynak kellett volna betölteni a miniszterelnöki széket. Az őt – Horthy felkérésére – váltó Kállay Miklós erre képes lett volna, „a személyiségében rejlő egykedvű nyugalom, magabiztosság és robusztusság" okán.[19]

A tragikus júniusi döntésnél kisebb volt a súlya, de egyértelműbben volt óriási hiba engedni a határozott német (és olasz) nyomásnak, és 1941. december 12-én hadat üzenni az Egyesült Államoknak. Amikor Bárdossy, aki a külügyminiszteri posztot is betöltötte, telefonon közölte Herbert Pell követtel, hogy előző napi személyes közlésével ellentétben az Amerikához intézett német hadüzenettel kifejezett szolidaritás mégis háborút jelent, a velünk rokonszenvező követ segítőkészen megjegyezte: „Rettenetes német nyomás nehezedhetett Önökre, hogy idáig jutottak." Bárdossy válasza a lehető legügyetlenebb volt: „Magyarország független ország és nem hagyja, hogy parancsolgassanak neki."[20] Ráadásul ez nem is volt igaz, Werkmeister német ügyvivő és Talamo márki olasz követ december 12-én együtt kereste fel a miniszterelnök-

külügyminisztert, és a legélesebb hangon követelte a hadüzenet kimondását. Bárdossy megpróbált ez elől kitérni, hivatkozott az Egyesült Államokba kivándorolt egymillió magyarra is, de végül engedett.[21] Ugyancsak engedett a durva német nyomásnak 1942. januárban, amikor Ribbentrop, majd Keitel tábornagy a teljes magyar haderőnek az orosz frontra küldését követelte. Bárdossy csak annyit tudott elérni a hadifelszerelés hiányára és az állandó román katonai fenyegetésre hivatkozva, hogy nem az egész hadsereg, csak annak mintegy fele bevetését vállalta el.

Ekkorra Horthy már látta, milyen súlyos helyzetbe került az ország azzal, hogy hadban áll a világháborúban a győzelemre egyre esélyesebb három nagyhatalommal. Ezért is elérte, hogy idősebb fiát, a megalapozottan angolbarát hírű Istvánt február 12-én az Országgyűlés kormányzóhelyettessé választotta. Ezt követően megvonta bizalmát Bárdossytól, és március 9-én megbízható, náciellenes és „zsidóbarát" hívét, Kállay Miklóst nevezte ki kormányfőnek, azzal a kifejezett feladattal, hogy az „angolszász" hatalmak segítségével vezesse ki Magyarországot a háborúból. Kállay erőfeszítéseinek krónikása joggal nevezte „emberfölötti feladat"-nak ezt a megbízatást, „egy háborúba keveredett országot egy 1942-ben még hatalmas és gyanakvó nagyhatalom szövetségétől eltávolítani és a Németország ellen koalícióra lépett nagyhatalmak vezetőit arról meggyőzni, hogy az ország őszintén ki akar válni a háborúból és át akar állni arra az oldalra, ahová [...] kultúrája és történelmi hagyományai alapján tartoznia kellene."[22] A feladat nemcsak emberfölöttinek, de végrehajthatatlannak bizonyult, mert a hadbelépéssel az ország valóban egy kényszerpályára állt. Budapesten nem tudták, az angolbarátok nem is akarták elhinni, hogy mennyire szilárd „az antifasiszta koalíció," hogy az Egyesült Államok és Nagy-Britannia számára mennyire nem fontos Közép-Európa jövője, mennyire nem törődik

a zsidóságot fenyegető – pontosan nem ismert – népirtással, s hogy a háború végén mennyire a Szovjetunió kezében lesz nemcsak a német csatlósok, de a csöndben meghúzódó csehek és a hősiesen ellenálló lengyelek sorsa is. Ekkor még az sem volt világos, bár sejteni lehetett, hogy a háború végén, az ítélethozatalnál, a területi kérdések eldöntésénél nem fog sokat nyomni a latban a parlamentarizmus és a viszonylagos sajtószabadság magyarországi fenntartása, és bármit követnek el a szlovákok és a horvátok Hitler oldalán, számukra menedékként ott lesz a helyreállított Csehszlovákia, illetve Jugoszlávia. Végül Horthy, Kállay, Bethlen és a zseniális egykori külügyminiszter, Bánffy Miklós nem tudhatta, hogy Sztálin a magyar hadba lépés után azonnal eldöntötte, egész Erdélyt a mindenképpen a saját csatlósává szánt Romániának fogja adni.[23] A különböző pártállású és világnézetű magyarok abban egyetértettek, hogy az elért határváltozások méltányosak és egy igazságos békében megtartandók. Hasonlóan vélekedett a háború utáni rendezéssel foglalkozó amerikai és angol szakértők többsége is, és ennek megfelelő határjavaslatokat dolgozott ki.[24] A leginkább átgondolt koncepciót a brit külügyminisztérium „politikai hadviselés" részlegének dolgozó C. A. Macartney készítette el, ő a győztes jutalmazása – vesztes büntetése helyett a középeurópai népek egyenlő és méltányos kezelését javasolta, és etnikai alapon húzott határokat egy konföderációs keretben.[25] A brit politikai vezetés és a sajtó azonban erkölcsi kötelességének tekintette a Münchenben cserbenhagyott Csehszlovákia és a németek ellen partizánháborút folytató jugoszláv irányzat támogatását, ennek rádiós propagandájuk is hangot adott (Macartneyt 1943 nyarán letiltották a BBC adásairól), a román–magyar vita eldöntését pedig meghagyták Sztálinnak.

Ilyen körülmények között még inkább értékelendő, hogy a Kállay-kormány milyen következetes és komoly

erőfeszítéseket tett a háborúból való kiválásra. A köznyelv által „Kállay-kettős"-nek nevezett politika nem kétszínű játszma volt – engedmények a németeknek és szóbeli gesztusok a szövetségeseknek –, hanem annak fordítottja: üres beszédek a bolsevizmus elleni közös harcról, a tényleges katonai hozzájárulás minimalizálása, miközben megbízható diplomaták és amatőr közvetítők elfogadható feltételeket próbáltak teremteni a németekkel történő szakításhoz. Az 1943. januári doni katasztrófa csak megerősítette a miniszterelnök eltökéltségét, aki mellett a kormányzó a hazai szélsőjobb és a németek támadásai ellenére kitartott.[26] Sajnos a németeket Kállay nem tudta megtéveszteni, a szövetségeseket pedig nem tudta meggyőzni szándékai őszinteségéről. Amit az utóbbiak követeltek, az egyenlő volt a magyarok kollektív öngyilkosságával: a már harci cselekményeket nem folytató, csak megszálló magyar csapatok hazarendelése, azaz azonnali szakítás Németországgal, kiváltva a német megszállást, az ország összes emberi és anyagi erőforrásának a német hadigépezet szolgálatába állítását, a náciellenes réteg likvidálását és a zsidóság kiirtását. És mi lett volna az ellentételezés: a feltétel nélküli megadás elfogadása és az új Trianon. Amikor Szegedy-Maszák Aladár, a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője egy hosszú memorandumot készített kifejezetten a semleges országokban működő magyar diplomaták számára és abban – Macartneyhoz hasonlóan – egy méltányos közép-európai területi rendezés részleteit kifejtette, de az eljutott a brit külügyminisztériumba is, az angol referens azzal a megjegyzéssel továbbította feletteseinek: „Ha a magyar kormány azt reméli, hogy ezek a gondolatok alapul szolgálhatnak a velük folytatandó tárgyalásokhoz, akkor még nagyon sokat kell tanulnia."[27] Abban a reményben, hogy a háború már nem tarthat sokáig, a magyar parlamenti ellenzék (a kisgazda Bajcsy-Zsilinszky, a

szociáldemokrata Peyer és a liberális demokrata Rassay) is radikális belpolitikai lépéseket javasolt Kállaynak, aki kész is volt mindenre – amint a szövetséges angol-amerikai csapatok a magyar határt elérik. Ennek gyors megvalósulására 1943 augusztusában csillant föl a remény, amikor a fasiszta Nagytanács és az olasz király megbuktatta Mussolinit, és az új Badoglio-kormány fegyverszünetet kért. Ez kedvező pillanat volt a németekkel történő szakításra, különösen ha Románia és Bulgária is csatlakozott volna egy ilyen magyar lépéshez, Németország ekkor még nem készült fel ennek megakadályozására. Eisenhower tábornok azonban katonai vonalon, Roosevelt és tanácsadói pedig politikailag mulasztották el a kedvező lehetőség kihasználását, időt hagytak a németeknek Itália megszállására, így hiába írt alá magyar részről 1943. szeptember 9-én egy rangos brit diplomatával egy titkos fegyverszünetet Kállay kiküldöttje, Veress László a Márvány-tengeren egy hajón, annak legfontosabb feltétele, a szövetséges erőknek a magyar határra érkezése és a németellenes fordulat katonai támogatása sosem valósult meg. Mindazonáltal Szombathelyi, a vezérkar főnöke, és a kitűnő és jó kezekben lévő magyar hírszerzés (Újszászy, Kádár Gyula) révén Magyarország számos értékes információt adott az amerikaiaknak és az angoloknak. Az amerikai hírszerzés közelmúltban hozzáférhetővé vált dokumentumai alapján Charles Fenyvesi – sokkal több szakmai elismerést érdemlő könyvében – a viszonyt úgy jellemezte: „hivatalos ellenségek, titkos szövetségesek."[28]

A történetírásban ma teljes egyetértés van, hogy az „appeasement", az 1930-as évek második felében a náci Németország agresszív lépéseinek a béke megőrzése érdekében a nyugati demokráciák részéről történt elfogadása erkölcsileg és politikailag is rossz magatartás volt. Távolról sem kap hasonló megítélést az 1940-es években Sztálin agresszív lépéseivel szembeni nyugati politika.

Persze érthető és elkerülhetetlen volt az a brit és amerikai döntés, hogy minden módon támogatták az élethalálharcot vívó Szovjetuniót, de Eden brit külügyminiszter már 1941. decemberi moszkvai tárgyalásain tudomásul vette, hogy Sztálin meg kívánja tartani azokat a hódításait, amiket a Hitlerrel 1939 augusztusában kötött titkos paktum révén szerzett meg, beleértve Lengyelország keleti felét. Az angolok és az amerikaiak a szovjet–lengyel határ ügyében Sztálin helyett a lengyeleket győzködték, lenyelték a lengyel tisztek katyni legyilkolását, majd 1944 nyarán a varsói felkelés során követett gyalázatos szovjet magatartást. Föl sem merült, hogy a nagyarányú hadiszállításokkal próbálják befolyásolni Sztálin viselkedését, pedig az amerikai teherautók és repülőgépek nélkül jóval tovább tartott volna az út Berlinig. Az 1943. végi teheráni értekezleten eldőlt, hogy Európa keleti felét, Berlint is beleértve, a Vörös Hadsereg fogja felszabadítani. Hogy ez alávetést és szovjet uralmat fog jelenteni, azt Churchill is csak sejtette, Roosevelt pedig el sem képzelte? „Az érdekszféra nem egyenlő az uralommal" – mondogatták a nyugati diplomaták, és talán el is hitték ezt.[29] De mi mást tehettek? A katonai helyzet adott volt, Közép-Európa sorsát „vérrel és vassal" döntötte el a Wehrmacht és a Vörös Hadsereg mérkőzése.

Még egy kérdésben illeti elismerés Kállayt, s ez a regionális kapcsolatok ügye. A bizalmát élvező diplomaták és Szombathelyi, a vezérkari főnök számos kísérletet tett, hogy jobb viszonyt hozzon létre a szomszédokkal. Az viszonylag ismert, hogy a tragikus újvidéki vérengzésért a Kállay-kormány bocsánatot kért, és a felelősöket hadbíróság elé állította. (Ez példátlan a II. világháború történetében.) Kapcsolatban állt mind Titóval, mind Mihajlovics csetnikjeivel, és némi támogatást is nyújtott a délszláv ellenállásnak. Bánffy Miklós megkísérelte összehangolni a román és a magyar kiugrási törekvéseket. Ez és a szlovákokkal (Catlos

hadügyminiszter) történő kapcsolatfelvételek azonban eredménytelenek maradtak, mert a másik fél ragaszkodott a trianoni határok visszaállításához. A lengyel menekültek nagyvonalú támogatása mellett a Földalatti Lengyelországot, az ellenálló Honi Hadsereget segítette a magyar hírszerzés és a közelükbe került magyar katonai alakulatok. A lengyel emigráns kormány igyekezett mindezt viszonozni, de az ő befolyásuk egyre csökkent.

Kállay dilemmája az volt, hogy a Hitlerrel szembeni „túl korai" szakítás ára rendkívül magas lenne, de ha túl sokáig vár, akkor az addig megszerzett „jópontok" mit sem érnek, és jön az új, talán az 1920-asnál is rosszabb Trianon. Ami pedig tetézte a dilemmát, hogy az ország bolsevizálásának veszélye egyre valószínűbbé vált. Lehet-e ezt is vállalni annak érdekében, hogy az országot valamennyire megkíméljék a hadszíntérré válás borzalmaitól, hogy a front mintegy átszaladjon területünkön? Persze az utolsó pillanatig lehetett reménykedni valami csodában, Hitler uralmának megdöntésében, a szovjet hadsereg lelassulásában és egy gyors olaszországi szövetséges előrenyomulásban, esetleg egy balkáni partraszállással kombinálva.

Senki sem tartott jobban egy túl korai és német megtorlást maga után vonó „kiugrás"-tól, mint a megnövekedett Magyarország 800 ezres zsidósága és a hozzánk menekültek. A szövetségesek azonban nem vették figyelembe a Jewish Agency (Namier) aggályait: a tervezett normandiai partraszállás sikere érdekében a teheráni döntés után – megtévesztő céllal – a brit és az amerikai titkosszolgálat elhitette a németekkel, hogy készül egy balkáni partraszállás. Ezzel hozzájárultak Magyarország német megszállásához, valósággal kiprovokálva azt. Vagyis 1944 elején Kállaynak és az angolbarátoknak – a belső ellenzék és a szövetségesek sürgetésével nem törődve – nem a németektől való elszakadást, a kiugrást kellett volna tervezniük és előkészíteniük, hanem tovább húzni az időt, nyugtatni a náci vezetést? Ez-

zel talán elkerülhető lett volna az ország március 19-i megszállása és mindaz, amit az maga után vont? Ha később sem lett volna német megszállás, akkor nem került volna sor a magyar zsidók tömeges deportálására, ahogy a Magyarországnál sokkal erősebben antiszemita Romániában sem történt ez meg, legalábbis 1944-ben már nem.

Ami tehát elmarasztalható, az a szövetségeseknek a magyarokkal és a többi kisebb kelet-közép-európai állammal szembeni politikája? Sztálin szándékai pár éven belül lelepleződtek: határait minél jobban nyugatra tolni, és Európa minél nagyobb részére kiterjeszteni a kommunista diktatúrát, ami egyúttal szovjet fennhatóságot jelent. Indokolt bírálni az angol–amerikai politikát, amiért ezt nem látta előre, de a saját szempontjukból érthető volt. Minél kisebb áron, minél hamarabb győzni akartak, Japán ellen is, ezért is kellett a szovjetek kedvében járni, hogy az európai háború befejezése után csatlakozzanak a Japán elleni harchoz. Churchill az 1944. októberi „százalékos egyezménnyel" megpróbálta menteni a menthetőt, elismertetni bizonyos brit érdekeltséget Délkelet-Európában. Roosevelt és Churchill Jaltában sem írásban, sem szóban nem járult hozzá Kelet-Európa szovjetizálásához, ellenkezőleg, Sztálinnal megígértették, hogy a felszabadított országokban szabad választások nyomán a nép fog dönteni a politikai berendezkedésről, viszont lenyelték, hogy az ideiglenes lengyel kormány alapja a szovjetek által kreált lublini társaság lesz.

1944 elején Budapesten mindezt nem lehetett előre látni. A magyar politika felelős vezetőinek az volt a kötelessége, hogy a nemzet minél kevesebb áldozattal, minél jobb állapotban átvészelje azt az időszakot, amikor a front eléri az országot. Addig „Magyarország szinte a béke szigete volt a tengelyhatalmak uralta és háború sújtotta Európában,"[30] működött a parlament, abban ellenzéki pártokkal, szabadságában alig korlátozott sajtóval. A jog-

egyenlőség 1848-ra visszamenő elvét súlyosan megsértő zsidótörvények ellenére a magyar zsidók élete – Európában egyedülálló módon – nem volt veszélyben. Mindez Kállay, sőt Horthy érdeme volt. Kállay mindent megtett a nyugati szövetségeseknél országa jobb jövője érdekében, és ha a Szovjetunióhoz fordult volna, az semmit sem változtatott volna a helyzeten. „Moszkva véleményét egy-egy csatlós állammal szemben korántsem annak feléje tett gesztusai, vagy akár diplomáciai ügyessége befolyásolta, hanem a pillanatnyi hadi célok, de később még inkább a háború után várhatóan kialakuló új érdekviszonyok és ellentétek. A háború végén, majd a békekonferencia előtt a szovjet expanziós törekvések érdekében használta fel Moszkva Erdély kérdését."[31] A Kállay-kormány működése alapján teljes joggal adta e vészterhes időket bemutató könyve címének Roosevelt magyarországi követe, hogy *Magyarország, a vonakodó csatlós*.[32] Ezt az állítást az Auschwitzot 14 évesen túlélő Ránki György, a rendszerváltozás előtt magának komoly nemzetközi elismerést kivívó bátor történész visszaigazolta. Egy súlyos hiba azonban fölróható Kállaynak – és még inkább Horthynak: nem készültek föl a német megszállásra. Az nem segített volna, ha Horthy nem fogadja el Hitler „meghívását", és nem megy el Klessheimbe. De miért nem számoltak egy német invázióval? Ott voltak a hírszerzői jelentések a burgenlandi német csapatösszevonásokról. Fel kellett volna készülni erre az eshetőségre! Horthy azt írja emlékirataiban, hogy ha nála lett volna a pisztolya, amikor Hitler március 18-án közölte vele döntését, lelőtte volna. Egyenruhában tárgyalt, nem lehetett nála fegyver? Tőre csak volt! Gondoljuk el, hogyan vonult volna be Horthy és Magyarország a történelembe, ha lelövi vagy leszúrja Hitlert!

Nem tette meg, és távollétében Kállaynak nem volt joga kiadni a parancsot az ellenállásra. De mivel Horthyt a németek elvágták minden kommunikációtól, nem kel-

lett volna eltekinteni az alkotmányos megfontolásoktól? A katonai ellenállás pár ezer hősi halottal járt volna, és nem tudta volna meggátolni az ország gyors elfoglalását, de Magyarországot Hitler csatlósából Hitler áldozatává változtatta volna. Ország-világ előtt világos lett volna, hogy egy idegen hatalom agressziója megszüntette Magyarország szuverenitását. A németellenes hírű politikusokat, főispánokat, polgármestereket így is letartóztatták, leváltották, meggyilkolták. Egy tipikus bábkormányt ültettek a Kállay-kormány helyére – de nyílt katonai ellenállás hiányában a látszat más volt. Manapság sok szó esik arról, hogy Eichmann kevés emberével, de a magyar hatóságok közreműködésével tudott rövid idő alatt félmillió zsidó származású magyart kiszállítani a haláltáborokba. Ha március 19-ét követően lett volna némi harc, ez felrázta volna az országot, és figyelmeztette volna a zsidóságot. Mindez persze spekuláció, de a március 18-ról 19-re virradó éjszakán Horthy, Szombathelyi és Kállay előtt valódi alternatíva állt. Nem volt ez könnyű alternatíva, sok áldozatot és szenvedést követelt volna – de nem többet, mint ami az azt követő évben bekövetkezett, sőt valószínűleg kevesebbet. Morálisan is és politikailag is igen sokat számított volna, hiszen akkor még Szlovákia és Románia Hitler hű szövetségese volt, a román kiugrásra és a szlovákiai felkelésre csak fél évvel később került sor.

A német megszállást követő emberiség ellen elkövetett bűnöknek megvoltak a magyar felelősei, nem kevesen, akiket ezért a háború után magyar bíróságok felelősségre vontak és elítéltek. Ők segítői, tettestársai voltak a Nürnbergben elítélt fő háborús bűnösöknek. Az ország, a nemzet áldozat volt, kollektív bűnösség csak a kommunista szóhasználatban létezett. Amikor meg kell állapítanunk, hogy a nyugati hatalmak háborús stratégiája is hozzájárult a náci megszálláshoz és így közvetve a magyar zsidóság nagy többségének kegyetlen meggyilko-

AZ ESKÜ TÉRI BEJÁRAT A BÜSZKE TULAJDONOSSAL, BALDAUF MÁTYÁSSAL

lásához, egy pillanatra sem szabad elfeledni: a második világháború minden szörnyűségéért alapvetően Hitler és a nácizmus politikája felelős.

Pelle János történész-publicista, aki kitűnő könyvben mutatta be az antiszemitizmus mételyének magyarországi elterjedését,[33] jogosan állapította meg, hogy „a kiugrással hiába próbálkozó magyar politikusok több megértést érdemelnének az utókortól. Bár a tragédiák sorozatát nem akadályozhatták meg, 1942 és 1944 tavasza között sikerült feltartóztatniuk a nácik népirtás-gépezetét. A bolsevizmustól való – utóbb kiderült, jogos – félelem is bénította a náciellenes fellépést. [...] Kállay Miklós, Bethlen István, Esterházy Móric, Rassay Károly, Keresztes-Fischer Ferenc és mások minden tőlük telhetőt megtettek a tragédiasorozat megakadályozásáért."[34]

E fájdalmas és tragikus történet konklúziójaként megállapítható, hogy Magyarország megszállásáért köz-

vetlenül nem felelősök a magyar kormányok. Utólagos bölcsességgel megállapíthatjuk, hogy az 1944-hez vezető úton voltak más, jobb opciók is: 1938-ban Komáromban meg lehetett volna egyezni Csehszlovákiával a bécsi döntésnél csak valamivel kisebb terület visszaadásáról, 1940-ben az erdélyi döntésbe valószínűleg be lehetett volna vonni a Szovjetuniót, nem kellett volna csatlakozni a háromhatalmi egyezményhez. 1941-ben nem lett volna szabad belépni a Jugoszlávia, még kevésbé pedig a Szovjetunió elleni német támadáshoz.

De az adott pillanatban ezek az alternatívák nem tűntek jobbnak, miközben súlyos következményeiket előre lehetett látni. Ha nincs korlátozott együttműködés a németekkel, akkor már a háború elején nyakunkba ültettek volna egy kollaboráns bábkormányt, az végrehajtotta volna a totális mozgósítást, kiszolgáltatta volna zsidó származású honfitársainkat, 1944-ben pedig így is megérkezett volna Sztálin hadserege. Londonban ugyan nagy valószínűséggel elismertek volna egy emigráns magyar kormányt, amit Teleki és Bethlen már 1940-ben előkészített, de ez sem tudta volna megakadályozni azt a kommunista hatalomátvételt, ami a győztesekhez tartozó Lengyelországban és Csehszlovákiában is bekövetkezett. Anyagi és emberveszteségeink inkább nagyobbak, mint kisebbek lettek volna, de a szlovák és a román határ – talán – ma máshol húzódna. A II. világháború azonban számunkra lényegesen jobb végeredményt csak akkor hozhatott volna, ha az Amerikai Egyesült Államok elnöke más politikát folytatott volna. Méltányosabb békét csak az angolszászoktól várhattunk, s keményebb, határozottabb nyugati politika esetén (amit többek között Bullitt volt moszkvai amerikai nagykövet javasolt) Magyarország lehetett volna a legkeletibb nyugati állam.

Jeszenszky Géza

Jegyzetek

[1] Történetírásunkban elsőként Ránki György vetette föl az 1980-as évek első felében írott tanulmányaiban, mennyiben volt elkerülhetetlen Magyarország II. világháború alatti tragikus sorsa: *Mozgástér és kényszerpálya. Valóság*, 1983/11.; *A vonakodó csatlós – vagy az utolsó csatlós?* In *Mozgásterek, kényszerpályák. Válogatott tanulmányok.* Magvető, 1983. Budapest 475–524. Jelen írásom előzménye e folyóiratban megjelent elemzésem: *Kényszerpálya, alternatíva és bűnbakok a 20. század magyar külpolitikájában – Pritz Pál munkássága nyomán. Magyar Szemle*, XVII. 5-6. sz. 2008. június. 17–34.

[2] Ebből a fronton mintegy 160 000 fő halt meg, a hadifogságban 280 000, a hadszíntérré vált országban 130 000-re becsülhető a polgári áldozatok száma, zsidó mártír pedig több mint 450 000 volt. Stark Tamás: *Magyarország második világháborús embervesztesége.* MTA TTI, 1989, Budapest; Uő: *Zsidóság a vészkorszakban és a felszabadulás után.* MTA TTI, 1995, Budapest; Uő: *Magyarország háborús embervesztesége. Rubicon*, 2000. 9. sz. 44–48.

[3] Jeszenszky Géza: *A vészkorszak mint kettős tragédia. Élet és Irodalom*, 2012. október 5.

[4] Géza Jeszenszky: *Hungary in the Second World War: Tragic Blunders or Destiny? Hungarian Review*, V., No. 2. March 2014. 7–21.

[5] Seton-Watson, H. and C.: *The Making of a New Europe: R. W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary.* Methuen, 1981. London, 435.

[6] Ránki, 1983, 483–487.

[7] Érdekes, hogy Ránki akkor bátor és úttörő tanulmányában említést sem tett a bledi egyezményről. Az időben egybeeső két magyar döntés jelentőségére Pritz Pál mutatott rá: „a bledi megállapodással a magyar diplomácia lényegében felrobbantotta a kisantantot," a kieli 'nem'-mel párosulva pedig „megakadályozta Hitlert kalandor tervének megkezdésében..." *Magyarország és a nagyhatalmak 1938-ban.* In *Az objektivitás mítosza? Hazánk és a nagyvilág. 20. századi metszetek.* Magyar Történelmi Társulat, 2011, Budapest 97–108.

[8] Juhász Gyula *Magyarország külpolitikája* című monográfiája mindhárom kiadásában prominensen szerepel ez a feltételezés. Nem a rezsim, hanem a magyarság megmentése vezéreli a szövetségesekhez történő átállást kínáló kormányt, üzente 1943 február-

jában a sajtóosztály vezetője az angoloknak. Antal Ullein-Reviczky: *German War Russian Peace.* Budapest, 2014. 131–132.

[9] Juhásznak a béketapogatózásokról kiadott könyvéről írott recenzióm: *Valóság,* 1978/12, 104–108.

[10] Borbándi Gyula: *A Teleki-Pelényi terv nyugati magyar ellenkormány létesítésére.* Különlenyomat. *Új Látóhatár,* 1966/2.

[11] Kennan, George: *From Prague After Munich: Diplomatic Papers, 1938–1939.* Princeton University Press, 1968.

[12] Sipos Levente: *Kristóffy József moszkvai magyar követ. Rubicon Online*: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/kristoffy_jozsef_moszkvai_magyar_kovet/

[13] Uo.

[14] Ennek forrása Esterházy Móric volt miniszterelnök C. A. Macartneynek a háború után tett közlése, amire Juhász Gyula könyveiben is hivatkozik. Seres Attila: *Orosz levéltári források a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok történetéhez* (1939). Lymbus, 2005. 215. http://epa.oszk.hu/01500/01500/00003/pdf/Seres_Attila.pdf

[15] Churchill, Winston S.: *A második világháború.* 1–2. Európa Könyvkiadó, 1995, Budapest

[16] *A moszkvai magyar követség jelentései. 1935–1941.* Vál. Peter Pastor. 1992, Budapest, 344. Idézi Szabó A. Ferenc: *Horthy Miklós és a kassai bombázás. Valóság,* 2011. október. Vö. Sipos Levente: *A Kristóffy-távirat. Rubicon,* 2011/6. 57–59.

[17] Pastor, 344–345.

[18] Romsics Ignác: *A számla. Hetven éve, 1941. június 26-án lépett hadba Magyarország a Szovjetunió ellen. Népszabadság,* 2011. június 25.

[19] Pritz Pál: *Az a „rövid" 20. század. Történetpolitikai tanulmányok.* Magyar Történelmi Társulat, 2005. Budapest, 274.

[20] Ullein–Reviczky, 2014, 88.

[21] Ullein-Reviczky, 2014, 84–85.

[22] Czettler Antal: *A mi kis élethalál kérdéseink. A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig.* Magvető, 2000, Budapest, 602.

[23] Herczegh Géza: *A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig. Magyarország a világháborús Európában 1914–1945.* Magyar Szemle Könyvek, 1999, Budapest, 359., 377.

[24] Romsics, Ignác (ed): *Wartime American Plans for a New Hungary.* Boulder, Colo., Distributed by Columbia University Press, 1992, New York, East European Monographs.

[25] Romsics Ignác: *A brit külpolitika és a 'magyar kérdés', 1914–1946.* In uő.: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében.* Osiris, 2005, Budapest, 34–131.; 112–118.; Beretzky Ágnes: *Scotus Viator és Macartney Elemér: Magyarország-kép változó előjelekkel (1905–1945).* Akadémiai Kiadó, 2005, Budapest, 118.

[26] Óriási különbség volt a Hitlerrel tárgyaló kelet-közép-európai vezetők hangneme között, ld. *Hitler 68 tárgyalása kelet-európai államférfiakkal 1939–1944.* Szerk. és bev. Ránki György. Magvető, 1983, Budapest. Különösen sokat mond a Horthy 1943. áprilisi klessheimi tárgyalásairól készült jegyzőkönyv.

[27] A memorandumot közli Szegedy-Maszák Aladár: *Az ember ősszel visszanéz...* 1–2. Európa, 1996, Budapest, II. köt. 239., és köv. l. A brit reakcióra ld. Juhász Gyula (szerk): *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban.* Kossuth, 1978, Budapest, 217.

[28] Charles Fenyvesi: *Három összeesküvés. Rundstedt tábornagy, Canaris tengernagy és a zsidó mérnök, aki megmenthette volna Európát.* Európa Könyvkiadó, 2007, Budapest

[29] Jeszenszky Géza: *Lengyelország és szövetségesei a II. világháborúban. Életünk* [Szombathely], 24 (1987/10): 965–974.

[30] Czettler, 2000, 608.

[31] Joó András: *Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia, 1942–1944.* Napvilág Kiadó, 2008, Budapest, 197.

[32] Montgomery, John Flournoy: *Hungary, the Unwilling Satellite.* Devin Adair Co, 1947, New York. Vö. Frank Tibor (szerk.): *Roosevelt követe Budapesten – John F. Montgomery bizalmas politikai beszélgetései 1934–1941.* Corvina, 2002, Budapest

[33] Pelle János: *A gyűlölet vetése. A zsidótörvények és a magyar közvélemény, 1938–1944.* Európa, 2001, Budapest

[34] Pelle János: *Beugrás: Sztálin volt a mumus. HVG.hu* 2006. augusztus 2. http://hvg.hu/velemeny/20060802pelle/page2.aspx

1% METAFIZIKA
Rovat Szabados György emlékére
Válogatta Kodolányi Judit

Sárközi György

Homlokomon fehér csillag

Tüskebokrokból csillagképek ága-bogává
fényesültem,
Minden szenvedés arra volt jó, hogy
önmagamból fölrepítsen.
Minden keserű szerelem alján lelkem
parittyák feszítették,
Minden sírból föltámasztották hős vágyak
tárt testem keresztjét.

Dicsőségesen, ágasbogasan, ezrek szivét
körülindázva,
Haló napoknak avarából vergődök a
halhatatlanságba!

Bennem bukó világok könnye szökken
szakállasan zuhataggá,
Bennem a jövendő kósza fénye tisztul
kifeslő, ifjú nappá.

Minden kígyói fájdalomból sasok szárnya
emelt föl engem,
Minden szenvedés arra volt jó, hogy alvó
lelkem földerengjen.

Homlokomon fehér csillagok s borzongó
dalok hajnalodnak
S a kivirágzó tüskebokrok léptem előtt
földig hajolnak.

Radnóti Miklós

Razglednicák

1

Bulgáriából vastag, vad ágyúszó gurul,
a hegygerincre dobban, majd tétováz s lehull;
torlódik ember, állat, szekér és gondolat,
az út nyerítve hőköl, sörényes ég szalad.
Te állandó vagy bennem e mozgó zűrzavarban,
tudatom mélyén fénylesz örökre mozdulatlan
s némán, akár az angyal, ha pusztulást csodál,
vagy korhadt fának odvába temetkező bogár.

1944. augusztus 30. A hegyek közt

2

Kilenc kilométerre innen égnek
a kazlak és a házak,
s a rétek szélein megülve némán
riadt pórok pipáznak.
itt még vizet fodroz a tóra lépő
apró pásztorleány
s felhőt iszik a vízre ráhajolva
a fodros birkanyáj.

Cservenka, 1944. október 6.

3

Az ökrök száján véres nyáj csorog,
az emberek mind véreset vizelnek,
a század bűzös, vad csomókban áll.
Fölöttünk fú a förtelmes halál.

Mohács, 1944. október 24.

4

Mellézuhantam, átfordult a teste
s feszes volt már, mint húr, ha pattan
Tarkólövés. – Így végzed hát te is, –
súgtam magamnak, – csak feküdj nyugodtan,
Halált virágzik most a türelem. –
Der springt noch auf, – hangzott fölöttem.
Sárral kevert vér száradt fülemen.

Szentkirályszabadja, 1944. október 31.

Pilinszky János

Ravensbrücki passió

Kilép a többiek közül,
megáll a kockacsendben,
mint vetített kép hunyorog
rabruha és fegyencfej.

Félelmetesen maga van,
a pórusait látni,
mindene olyan óriás,
mindene oly parányi.

És nincs tovább. A többi már,
a többi annyi volt csak,
elfelejtett kiáltani
mielőtt földre roskadt.

1944–1945
Emlékezések

Szerkeszti Kodolányi Gyula

Szabó Zoltán

Militärbegräbnis-Verein

Arra a napra, október 15-re természetesen mindenki emlékszik. Olyan élesen, mint a hajótörött a zátonyra, amelyen utolsó reménye is szilánkokra tört. Hűvös idő volt. Városszerte furcsán zengtek a rádiók. Talán azért, mert először vittek szét a világba olyasmit, ami hasonlított az igazsághoz. Délután járni kezdtem az utcákat. Szürke idő volt. A városi nép tétován mozgott, tanácstalanul. Bizonytalanul érezte magát. Miért, alighanem maga se tudta, miért. Egy roskatag és erejét vesztett társadalom mellől kihúzták a karót, amelyhez hozzákötözték. A jövőt, amelyben kételkedtem, a szembejövők arcáról akartam leolvasni. Ezek az arcok, mintegy szándékkal, a lehető legsemmitmondóbbak voltak, így fest egy város, amelynek fegyverszünet hírét hozzák?

Nem. Így egy olyan város fest, amely lemondott arról, hogy sorsába beleszóljon. A Duna fölött mintha egy óriás, hamuszürke madár lebegett volna: a félelem. Bal szárnyával beárnyékolta Pestet, jobb szárnyával beárnyékolta Budát. A városiak arca hullaszínű volt az októberi szürkeségben. A járókelők, ezt láttam arcukról, nem tudták, hogy mit kell mutatniok: örömet-e vagy haragot, felszabadulást-e vagy felháborodást.

Nem mondták meg nekik.

Senki sem tudta eldönteni, hogy mit hozhat az este. Az este pedig közeledett. Valamivel lassabban, mint máskor. A tigris mozgása is lassúbb a szokottnál ugrás előtt.

Valamiféle fanyar kételkedést éreztem ezen az októberi őrjáraton. Azt játszottam, hogy ha szembejött valaki, elmosolyodtam. Erre a szembejövő is elmosolyodott. Mosolyomból azt következtethette, hogy veszélytelen, ha örül a fegyverszünetnek. Majd azt játszottam, hogy mihelyt szembejött valaki, elkomorodtam. Ilyenkor a szembejövő is elkomorodott. Arckifejezésemből azt következtethette, hogy nem szabad örülnie a fegyverszünetnek. Siralmas főváros, gondoltam fanyarul, és bementem egy kávéházba. Üres volt. A pincérek hazakészülődtek.

– A vendégek? – kérdeztem. – Elmentek. – Mindnyájan? – Egytől egyig. – A Duna-part majdnem olyan csüggesztő volt, mint ma hidak nélkül.

Négy óra felé járt.

Mindenki igyekezett hazafelé. Egy milliós város népe futott a történelem elől. Hová futott? Haza. Azóta megtanulhatták, hogy az a nép, amely adott történelmi pillanatban nem áll fel tömegben a közterekben, később nem talál menedéket a történelem elől otthonaiban.

Ekkor már tudtam, hogy az éjszaka nem talál Pesten. Aránylag nem sok dologtól félek. De rettegek attól, hogy részt vegyek egy olyan közösség életében, amely feladta önmagát.

Még hallottam a reményvesztő indulókat a rádióból, s már sötét volt, amikor nekivágtam az Erzsébet hídnak. Budáról Pestre nem jött senki. A hídfőnél gyér világítás. Úgy világítottak azok a légószalagos lámpák egy kerek pontra az aszfalton, mint az eszelős ember szeme. Hátrább egy roppant vasalkotmány magasodott. Hosszú ágyúcsöve egyenest a hídra szegeződött. A fénykúpoktól szaggatott sötétben úgy rémlett, hogy ez az ágyúcső átnyúlik a hídon, befogja Kossuth Lajos és Rákóczi utcáját, két szabadsághősét, éppen az övékét, nekiront Baross Gábor szobrának, és a Keleti pályaudvar kerek óralapján megállítja az óramutatót.

A tank mellett szigorú és masszív négyszögben, lábhoz tett fegyverrel, fényesen csillanó rohamsisakban állt két német kötelék. Hátrább a feketeségben valamiféle fekete egyenruhák tömege. Egy percre elfogott a pánik, és visszafordultam Pestnek. „Testvér, állj meg, megállj, Testvér, nem lehet átmenni Pestre" – kiabált valaki. Ránéztem.

Az arcán semmit se láttam, csak izgalmat. Karján egy karszalagot nyilaskereszttel. Elfordultam tőle.

Egy lépésre rendőr állott. – Lezárták a hidat? – kérdeztem tőle. Vállat vont. – Én azt honnan tudjam kérem? – Talán mégis magának kellene tudni.

– Mi nem tudunk most semmit. Nem tartozik ránk. Vállat vont megint. Elfordult tőlem.

Mögötte a nyilaskeresztes könyörgő, izgatott hangon kiabált: „Értsétek meg, testvérek. Nem lehet most átmenni. Mi mindenkinek jót akarunk! Mindnyájan magyarok vagyunk. Testvérek! Mi csak a zsidók vérét akarjuk!"

Azt hittem, elhányom magam és megadom kövekbe és aszfaltba öltöztetett szülőföldemnek azt, ami megilleti.

Két óra múlva egy sváb falucska szélén, tizenöt kilométerre Pesttől hallgattam Szálasi szavait és indulóit. Éjfélig szólt a rádió. Szólt, szólt. Azon az éjjelen sehol az országban nem volt berepülés, vagy légiriadó, vagy bombázás. Semmi. A sors egyetlen követ se vet eléje annak, aki lefelé rohan.

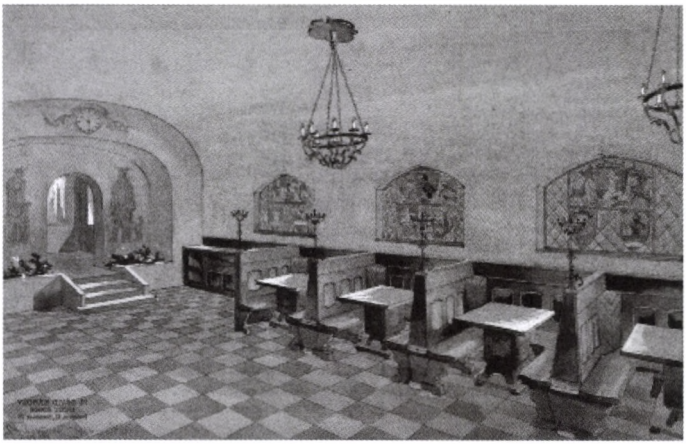
*

Mi volt ez? „A szívembe harsog az egész. Láng és korom, megtébolyul, ki belenéz." Van-e értelme annak, hogy most egy pusztításban gazdag esztendő után felmérjük amaz október jelentőségét. Ismételnem kellene. Nem is önmagamat, hanem azokat, akiknek az akkori rothadás csak arra jó, hogy új indulatok alá adjon trágyadombot. Minek kísérletezni azzal, hogy leírjuk azt, ami leírhatatlan? Egy Dante fantáziája kellene hozzá, amely rendszert tud tenni a szörnyűségek között, s a bűnözők mindegyikét elhelye-

zi a maga helyére. Éppen oda, ahová bűne rendeli, a pokolban. Elmondhatjuk, hogy október tizenötödikén nem volt nemzet. Ez igazság, de csak pillanatnyi. A nemzet tünékeny dolog, mint ércben az aranyér. S feltámadhat, míg van nép és van ország. Elmondhatjuk, hogy akkor és azután az ország… mi volt az ország? Föld, talaj, amin jártak a hadak, mint szőnyegen. Jog? Úgy rémlett, oly kevés jogot adunk, hogy mi is csak egy jogot kaphatunk meg: a szenvedést. Világos, hogy ebben az időben nem a magyarság, nem a magyar nép volt az, aki cselekedett. Az a csoport vagy réteg, bizonyos alkatú emberek bizonyos pillanatban kialakult szövetkezése legjobban egy olyan őrülthöz hasonlított, aki leitta magát. A magyarság zömének bűne annyi, hogy e részeget nem leütötte, hanem elhúzódott tőle, mint a részegtől szokás általában. Furcsa és fullasztó érzés volt: fia vagy egy népnek, amelyik csendes társa egy gyilkolásnak s hallgatag tűrője egy öngyilkossági kísérletnek, amelynek ő a tárgya. Mindebből ki lehet gyógyulni. Mindezt aztán jóvá lehet tenni. Egyvalami ellen azonban aligha van orvosság.

Az ellen, amit ebben az időben az emberi természetből megpillantottunk. Amit a bête humaine magából mutatott. Nagyon rég nem volt nemzedék, amely az intézményessé vált, állami szankcióval ellátott, törvényes tekintélyekkel támogatott, széles néprétegek és osztálykülönbség nélkül egyetértő tömegek passzív egyetértésével alátámasztott hazugságok és gonoszságok ily széles skálájára pillanthatott rá. Ezt az élményt a németeknek köszönhetjük. E nagy nép minden erejének megfeszítésével elérte, hogy minden hazugság és gonosz ösztön, amely együttesen elég arra, hogy tönkretegye, vezérlésére rendszerré álljon össze. A mi nacionalistáink érdeme a nem nagyon tehetséges, de ügybuzgó tanítványé.

E tanítvány a leckét a következőképpen mondta fel: a nemzetet csak nemzeti politika tarthatja fenn. (Nemzeti

IFJ. DÁVID KÁROLY ÉPÍTÉSZMÉRNÖK RÉSZBEN ÍGY MEGVALÓSULT TERVE A MÁTYÁS PINCE SÖRÖZŐRŐL (1932)

politika alatt külpolitikában a német nemzetiszocializmus szolgálata, belpolitikában a német nemzetiség uralmának biztosítása értendő.) Az igazi nemzeti politika keresztény politika. Kereszténynek nevezendő alapfokon az a politika, amelyet nem zsidók csinálnak, középfokon az, amelyet antiszemiták csinálnak, felsőfokon az, amit antiszemiták kizárólag a zsidókérdés megoldására csinálnak. Az igazi keresztény politika a fajvédelem. (Fajvédelem alatt értendő a zsidók elnyomása, ami egyértelmű a magyar fajta erősítésével.) A magyar fajvédelmi politika a német szövetségi hűség politikája. (Vagyis legmagyarabb magyar az, aki németebb a németnél, és tovább hisz a németek győzelmében, mint maguk a németek.) Hogy az ilyenféle beteg agynak való tételek milyen pusztuláshoz segíthetnek hozzá egy saját sorsa iránt közömbössé nevelt népet, azt látjuk. E rendszer tételei ezerkilencszáznegyvennégy október hó tizenötödikéjének estéjétől a részeg nyelv botladozásaival ismételtetnek nálunk. Fokozódó révületben.

Nézem a fényképeket, amelyek e napokban készültek. Nyilas egyenruhák, karszalagos katonák, fellendülő karok, előremeredő üres tekintetek. És – most így, a fényképekről mindenütt szembetűnik – a németek mindenhol jelen vannak. Fegyveresen, tömegesen.

Magyarország ettől a naptól kezdve egy kórházhoz hasonlít, ahol megjött a szavuk és bátorságuk az elmebetegeknek. Ápolók serege (német katonák) vigyáz arra, hogy az őrültek szabadon és biztonságban garázdálkodhassanak. Az ország felszabadulásának előestéjén Hitler felszabadítja az ország őrültjeit, hogy lehetőleg semmi se maradjon meg a felszabadulásra.

*

Most, egy esztendővel később, ha arra a napra s az utána következőkre emlékezünk, füst és pernye szaga csap meg. S valami különösen tisztátalan szag, a ragadozók gyomrában emésztődő anyagoké. Annak idején egy hiéna torkából vettünk lélegzetet. S fény, fény nem volt sehol. Az üres szavakban, a halott mondatokban volt a legkevesebb világosság. Mesterségesen fejlesztett, mindent torzító füst kavargott körülöttünk: szavakká, szólamokká. „Odafönn fényük van az örömöknek / mint lent a földön mosolyuk, s pokolban / a kínt fokai mérhetik a ködnek" – hökkentem meg akkor Dante egy terzináján, amely a pokolbeli kínt a pokolbeli ködde l méri meg. A mi nemzedékünk megjárta itt a földön azt, amit Homérosz vagy Vergilius képzelete az alvilágban helyezett el. Nem éppen könnyű idők jönnek, de aligha lesz még olyan élménye életünknek, amelyből ilyen nehéz volna kigyógyulni. Ahogy a fényképeket nézegetem az októberi napokról, megcsap ennek az indulóhangokra menetelő szervezett ámokfutásnak minden emberi értelmetlensége. Hungária a halálba táncoltatott leány balladájának rossz induló utánzatában játssza a főszerepet. Mennyi temetési kép. Katonai temetések. Kövér tam-

burmajor, üres arccal, cifra vezénylőbottal, kifejezéstelen tekintettel. Puffadt arcok, rézkürtök mögött. Koporsó horogkeresztes zászlóval letakarva. Merev, kínosan szögletes német tisztek közt egy-egy magyar egyenruha. Német gyászbeszéd, nyilas gyászbeszéd. Fasiszta karlendítés a koporsó előtt, amelyben „nesz nélkül rothad a hulla". Gicscses és feszes gyászpompa. Bomló frontok mögött szabályos alakzatokban temetkező katonásdi. Alapjában ez volt.

Tizenegy vagy tizenkét évvel ezelőtt ugyancsak őszszel, egy sziléziai német faluban jártam. Egy német parasztgazdánál vacsoráztunk. Egy román, egy német meg én. A szobában a díszhelyen egy csoportkép függött. Vagy negyven német földműves feszesen egymás mögött. Mind feketében, mind egyenruhában. Fekete egyenruhában, mereven, előremeredő tekintettel. Megkérdeztük, mi ez? „A falucska egyetlen egyesületének tagjai" – volt a válasz. Az egyesületet Militärbegräbnis-Vereinnek, Katonai Temetkezési Egyletnek hívták. Az ilyenek sajátságos célra alakultak Németországban. Ha egy tag meghal, fölveszik az egyenruhát, s a halott tagot katonai temetésben részesítik. Fekete uniformis, fekete gyászleplek és sárga rézkürtök. Merev és szabályos „térköz", katonás léptek egy koporsó mögött. Ez tetszik a sziléziaiaknak. Nálunk is toboroztak egy ilyen katonai temetkezési egyletet. Beöltöztették őket feketébe, ellátták őket rézkürtökkel és indulókkal. Nagy buzgalommal igyekeztek Magyarországot katonai temetésben részesíteni. Temessük el őket! Felejtsük el őket?

(1945)

(Szabó Zoltán: *Hazugság nélkül.* I. kötet, 361–364. In *Szabó Zoltán Összegyűjtött Munkái.* Héttorony Kiadó, Bp., é. n.)

GRANASZTÓI PÁL

AZ ÖSSZEOMLÁS FELÉ

*Granasztói Pál – édesapám – kiadatlan önéletrajzi írását korábban már volt alkalmam bemutatni (*Így láttam… – Megjegyzések Granasztói Pál naplórészletéhez. Magyar Szemle. *Új folyam XVII. 9–10. szám). A most következő részlet címét magam adtam. E részlet első csillaggal elkülönített szakasza a kézirat 106–108., a második szakasz a 160–164. oldala. Ezt követően indul az írás második fele, amely az 1945 utáni időszakkal foglalkozik.*

Minden visszaemlékezés fő gondja, hogy adott időszakban egyszerre több párhuzamosan haladó cselekményről, helyzetről, képi jelenségről szándékozik beszámolni a szerző. Édesapám módszerének lényege, hogy szabadon ír, azt örökíti meg, ahogy emlékei előbukkannak, sőt ez a feszültség különösen érdekli. Egyedül a kronológiai renddel viaskodik, vagyis arra törekszik, hogy bizonyos eseményekkel, véleményekkel ne szaladjon túlságosan előre. A módszer hátránya, hogy bizonyos szálak eltűnnek, majd ismét előbukkannak.

Az alább következő, egymás mellé állított két részlet hűtlen ehhez az elbeszélő módszerhez annyiban, hogy jóllehet, kronológiai szempontból csak kis távolság van köztük, mégis több mint ötven oldal választja el őket egymástól kéziratban. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter alakja, a megírás módjából is jól látszik, igen fontos az összeomlást megjelenítő elbeszélésben. Sőt a kimaradt részekre tekintve az a benyomás, hogy a jelen változatban nem szereplő epizódoknak különleges szerepük van. Az ország egyes táji szépségeinek, egy jól ismert falu közösségének nosztalgikus, empatikus és az elvesztésük miatti szomorú érzelmekkel teli leírása, majd Fischer József tetteinek taglalása, különös tekintettel az üldözött zsidóságért végzett tevékenységére, mind azt a véget készítik elő, amelynek

drámaiságát Granasztói Pál az elbeszélés kitérőivel szándékozik fokozni.

Az itt közölt szövegben előforduló személyek jobb megismerése érdekében, febukkanásuk rendjében az alábbi életrajzi megjegyzéseket fűzöm:

Harrer Ferenc (1874–1969), jogász, várospolitikus, Nagy-Budapest koncepciójának kidolgozója, a székesfőváros közigazgatási, jogi problémáinak közismert szakembere volt évtizedeken keresztül. Polgári demokrata politikusként a két háború között, majd 1945 után is aktív szerepe volt a közéletben, különös tekintettel a jogi és államigazgatási ügyekre. 1949-től haláláig tagja volt az Országgyűlésnek. Alakját Granasztói Pál több ízben megörökítette, így az Alakok, álmok *című kötetében is (Szépirodalmi K., 1974, Budapest).*

Keresztes-Fischer Ferenc (1881–1948), politikus, miniszter, korábban Baranya megye és Pécs, majd Somogy megye főispánja. Első felesége Granasztói Pál nagynénje volt, akitől néhány év után elvált, de a családi kapcsolatokat továbbra is ápolta, azok több családtaggal is mindvégig fennmaradtak.

Weichinger Károly (1893–1982), építész, több mint húsz éven át az Iparművészeti Főiskola tanára, évtizedeken át a Budapesti Műszaki Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára, aki pedagógiai tevékenysége mellett kiemelkedőt alkotott a városrendezés terén és egyházi épületek, valamint középületek tervezése során is.

Fischer József (1901–1995), építész, politikus, a két háború közötti magyar építészet modern törekvéseinek egyik meghatározó alakja, aki kitűnt építészetelméleti írásaival is. Igen kiterjedt kapcsolati hálója ebben az időben alakult ki a magyar szellemi életben. 1945 után a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnöke, 1956 októberében a Szociáldemokrata Párt részéről a Nagy Imre-kormány tagja. 1965-ben emigrált, majd 1978-ban ismét Budapesten telepedett le.

Keresztes-Fischer Lajos (1884–1948) katonatiszt, aki az első világháború óta a magyar katonai vezetés legmagasabb

köreiben szolgált. A harmincas évek végén különböző beosztásokban közvetlen munkatársa lett Horthy Miklós kormányzónak, vezérkari főnök is volt. 1943-ban nyugdíjazták. A németek 1944 október 15. után testvérével. Keresztes-Fischer Ferenccel együtt deportálták.

Granasztói György

1939-ben Harrer Ferenc úgy vélte, a városrendezés nincs jó helyen az iparügyi minisztériumban, jobb volna, ha teljesen a belügyminisztériumhoz tartozna. Tudván Keresztes-Fischer Feri bácsival való kapcsolatomról, azt javasolta, vessem fel én ezt neki, azzal, hogy ő is támogatná; nem akarta ugyanis személyesen felkeresni, talán nem voltak jó viszonyban.

Akkor jártam először ott, és éppen a miniszternél, az ódon várbeli épületben. Barátságosan fogadott, meghallgatott, de úgy mondta, ámbár talán valóban helyes volna, erre egyelőre nem kerülhet sor, mert már amúgy is sokallják a hatáskörét… Pedig hogy nem lett volna rossz megoldás, egy kis eset bizonyítja. Ezt jóval később beszélte el nekem – szintén tudván egykori kapcsolatunkról – Weichinger Károly, a kiváló építész, aki a harmincas évek vége felé készítette Pécs általános rendezési tervét. Ebben szerepelt első ízben a később megvalósult szép kilátóút terve a mecseki hegyoldalban. Feri bácsi miniszterként ezúttal maga kívánt elnökölni a terv belügyminisztériumi tárgyalásán, Weichinger tervezőként mellette ült. A vitán jelen volt Visnya Ernő, Pécs voltaképpeni ura, a Pécsi Takarékpénztár elnök-vezérigazgatója, egyben felsőházi tag. Feri bácsihoz igen régi kapcsolatok fűzték, hiszen ő főispánsága előtt a takarékpénztár ügyésze volt. Amikor a tárgyalás során ennek az útnak a terve került napirendre, mások pártolták, de Visnya élesen ellenezte. Weichinger elbeszélése szerint Feri bácsi halkan jelezte neki: erre én válaszolok. Majd

felemelte hangját és szárazon megkérdezte Visnyától: – Exellenciádnak van a tervezett út mentén vagy közelében telke, épülete, vagy más ingatlana? – Visnya meghökkent, hiszen jól tudja Feri bácsi, hogy van. – Igen – felelte. Mire Feri bácsi ugyancsak szárazon azt mondta: – Akkor ezt a napirendet elfogadottnak nyilvánítom, áttérünk a következő napirendi pontra.

Csak ilyen közügyfélékben volt tehát itt-ott kapcsolatom, az eszembe sem jutott, hogy személyes ügyben keressem, éppenséggel támogatást kérjek, holott a belügyminisztérium erősen kézben tartotta a fővárost is. Utoljára 1942 táján kerestem fel, Viktor barátom kérésére, hogy mentesítést szerezzek számára a munkaszolgálat alól, ami zsidó származása folytán esedékes volt. Nemcsak gyerekkori, legjobb barátomról volt szó, hanem egyben házi gyermekorvosunkról is, aki igen sokban segített nekünk. Meg kellett hát tennem. Más embert találtam, mint néhány évvel előbb. Mereven nézett a pápaszemmel, amit azelőtt nem hordott, s kérésemre csak annyit felelt: – Sikerült elérnünk, hogy zsidó orvosok munkaszolgálat helyett orvosi szolgálatot teljesítsenek, s a rendelet rövidesen megjelenik. Én többet nem tehetek. – Elköszöntem, s elmentem csüggedten, keserűséggel. E nyáron – és ez bizonyos, hogy 1943-ban volt – még egyszer láthattam. Mi a Szentendrei-szigeten, Pócsmegyeren nyaraltunk, Feri bácsi kisebbik fia pedig Alsógödön, ahol felesége családjának nyaralója volt. Akkor született első gyermekük, s meghívtak minket a keresztelőre. Csak én mehettem el, ötéves fiammal, mert leányunk újszülött volt, s feleségemnek otthon kellett maradnia. A keresztelő utáni vendégség kertjükben volt, éles napfényben. Feri bácsira alig ismertem rá. Még soványabb lett, teljesen ősz, hajlott hátú, egész idő alatt hallgatott. Nem is mertem szólni hozzá. Viszont úgy rendelkezett, hogy hazamenet Alsógödről a felsőgödi kompig gépko-

csija vigyen el kettőnket, fiammal. Nem háríthattam el. Hatalmas, fekete állami kocsiban ültünk a sofőr mögött – a legfelső állami hatalom kocsijában –, akár egykor Richárd bácsi révén Ferenc József egykori öreg Mercedesében, én, aki akkorra már mindinkább ellene fordultam a hatalomnak. Ez a felemásság már csaknem kibírhatatlan volt, szerencsére rövid ideig, mert az utazás mindössze tíz percig tartott. De ennél is inkább él bennem a kép, Feri bácsi állapota: olyan volt, mint nála jóval idősebb apámé, a halálát megelőző hónapokban. Letört, szenvedést tükröző, megöregedett.

A vég felé közeledem. A német megszállás másnapján Feri bácsit Petőfi téri lakásáról elvitték a németek. Otthon várta, hogy elvigyék. Az alsógödi lehangoló találkozás után még egyszer láttam, de csak véletlenül és messzebbről. 1944 eleje lehetett, nekem éppen a belügyminisztériumban volt dolgom, s akkor értem onnan elmenet a tágas előcsarnokba, amikor ő, néhány munkatársa kíséretében kintről a kapuhoz érkezett. Ki tudja, milyen tárgyalásból, vitából? Még összetörtebbnek látszott, mint Alsógödön: arca elszürkült, mereven nézett maga elé, alakja még görnyedtebb, haja – amint a hajlongó portás felé gépiesen megemelte kalapját – most már hófehér. Kitértem, oldalra húzódtam, nem akartam ott találkozni vele.

*

Bátyám mintegy másfél évvel a háború után – a dátumra pontosan nem emlékszem, lehet, hogy előbb – kiutazott biztosítóintézete képviseletében Olaszországba. Tudta, hogy Feri bácsi Ausztriában, egy kastélyban van az amerikaiak őrizetében. Hazajövet felkereste. A kastély egyik kisebb szobájában találta: két ágyban, a szoba két oldalán feküdtek ketten, ő és fivére, Keresztes-Fischer Lajos. Mindketten nagyra nőtt vöröses szakállal – mint kiderült

azért, mert bár kíméletesen bántak velük, ellátták őket, pénzük nem volt, még borbélyra sem. S egy szobában, egymástól egy-két méternyire egymással nem beszéltek. Bátyám közéjük ült. Feri bácsi néhányszor szólt neki, mondja meg Lajosnak, hogy... Majd kimentek ketten a kastélyparkba sétálni. Feri bácsi, szinte eszelősen csak Lajosról beszélt, sérelmeiről, véleményéről róla, semmi más nem érdekelte. Ezt követően nemsokára meghalt. Rajk László volt éppen a belügyminiszter, s mint elődje özvegyének, a feleségnek nyomban kiállíttatta az útlevelet, hogy temetésén jelen lehessen. Úgy hordom máig magamban emlékét, nem csak mint sok gyermekkori nagybácsimét, hanem később felnövekedve, s tőle mindenképpen eltávolodva is, olyan államférfiét, amilyennél eszesebbet, erkölcsösebbet, határozottabbat személyesen azóta sem ismertem. S nem rokoni elfogultságból. Mert úgy is hordom emlékét, mint aki magas szinten képviselte azt, amiben felnőttem, s amiről később ő is tudta, s én is, hogy veszendő. De azt is tudtam, hogy voltak abban mégis értékek, értékrendek, melyekből nem egyet át kellett, át kellene menteni...

*

Megkezdődött a szélsőjobboldali uralom, megkezdődtek a bombázások, Horthy a helyén maradt. Máig tanakodom, elítélendő-e ez, az adott történelmi helyzetet tekintve, vagy sem. Ha csupán rangja, presztízse érdekében tette, úgy igen, hiszen báb lett belőle, még méltatlanabb, alávalóbb környezettel, mint amilyennel indulásakor valaha uralomra került. Vagy azért tette, kellett tennie, mert amíg még óvhatott, oldhatott valamit, igen keveset? S mi lett volna, ha helyébe egy német Gauleiter került volna – még előbb és még több esztelenség, embertelenség, borzalom? Történészekre bízom, de nem maiakra, befolyásoltakra. A gyermekkort követően közel fél életem telt

el huszonöt éves uralma alatt. Milyen réven tudott ennyi ideig hatalmon maradni – pusztán a következő sokáig szélcsendes és meghatározott helyzet miatt-e, vagy volt [...] közepes egyénisége mellett is valamilyen képessége uralomra jutásának szörnyűségei után annak tartós megszilárdulásához? Olyanok – amit később a juntáknál tapasztalni lehetett –, akik katonai hatalommal helyére törhettek volna, nem voltak, és ha voltak, mint például esetleg Gömbös Gyula, ő volt-e képes ilyet ügyesen elhárítani? Azt magam is tapasztalhattam, hogy olyan adott keretekben, azokhoz mérten, amik akkor kialakultak, nemegyszer jó tanácsadókra támaszkodhatott, így alighanem kezdettől végig Bethlen Istvánra, vagy eleinte az általam személyesen ismert kabinetfőnökére [Ambrózy Gyula]. De ez a szint is lejjebb volt, elmaradottabb, mint a monarchiakori, melyen Andrássy Gyula, Tisza Kálmán, Tisza István uralkodtak, illetve befolyásolhattak, olyan miniszterek, mint Deák Ferenc, Trefort Ágoston, Eötvös József, Baross Gábor – egy nagy és sokban felvirágzó ország miniszterei. Feri bácsi már csak a pécsi provincializmust emelhette némiképpen országos szintre, egy kisebb ország kisebb szintjére. A korszak, a Horthy-korszak mindenestől degradált korszak volt, élén egy altengernaggyal, aki az Adriai-tenger korlátai között maradt a Földközi-tenger dimenzióihoz képest. Nem szólva az óceánok dimenzióiról!

Kiugorni akart a vég felé, de nem tudott. Beszéde a kiugrásról 1944. október 15-én a rádióban naivitásnak bizonyult, mint tizenkét évvel később Nagy Imréé. De míg emez hőstett volt, a Horthyé szánalmas. Egyben egyezőek: kis ország kiugrási kísérletei nagyhatalmak szorításaiból. Horthyt csak az emeli némiképpen, hogy október 15., s az ő távozása után minden uralmak legesztelenebbje, legförtelmesebbje és szerencsére legrövidebbje következett be. Az oroszok már közeledőben, már az ország

területén, a Margit híd felrobbantva. Mind többször gondoltam arra, hogyan juthatnék át a közeledő fronton az oroszokhoz, hogy túl legyek mindenen, *túl* legyek a fronton, és ne *innen*. Fronton tűzpárbajt, bombázást, halálos veszedelmeket értve, képzelve. S ez nemsokára bekövetkezett, ha másként is, életre szóló szerencsémre.

Karácsony napjától, amikor a hír ért, hogy az oroszok bejöttek Budán a Szent Ilonáig [A BKV villamos kocsiszínje a Budakeszi út tövében], s már a pesti oldalon is közelünkben voltak, a Városliget túloldalán, a pincében töltöttük az utolsó napokat, mint sokan mások is. Fischer József már az év dereka óta budai, Csejtei utcai villájukban sok üldözöttet bújtatott, köztük Rajk Lászlót, Kállai Gyulát is. Viltékért kiment Budafokra, mellékutcákon behozta őket gyalog, az akkori budapesti határon letépte Schaar Erzsébetről és apjáról a sárga csillagot – Vilt Tibor származása nem veszélyeztette –, elhelyezte őket különféle lakásokban, mint sokakat, másokat is. Kedvét lelte a veszélyes műveletekben, szinte vidáman és büszkén csinálta, s emellett bőségben gyártott hamis papírokat. Mi is bújtattunk többeket, köztük Viktor barátomat. Majd az év vége felé Fischerék Pestre költöztek, a Belvárosba, már pincébe, hogy előbb érje őket a felszabadulás, a bujkálók budai házukban maradtak rejtőzve. Fischer ide-oda járt Pesten a bombázások közben, pincékbe látogatott, a miénkbe is eljött. Én viszont tudva, hogy a nyilasok a pincékből elviszik a férfiakat, bejártam gyalog a belvárosba, a légoltalmi szolgálatra, az akkori lipótvárosi kerületi elöljáróság óvóhelyére. Kis kofferrel mentem, mert rendszerint ott aludtam. Január legelején – éppen a pincében voltam – reggel azt hallhattuk a szolgálati rádióban, hogy már a Keleti pályaudvar közelében folynak a harcok. Mi a Városliget fasorban a Dózsa György út és a Bajza utca között laktunk. Társaim ott, az óvóhelyen úgy vélték, hogy már nem érhetek haza, inkább maradjak ott.

Bennem eltökéltség élt, hogy haza kell mennem, érnem. Gyalog haladtam, kihalt, szűk mellékutcákon a Szemere utcai épületből a fasor felé. A Bajza utca és a fasor sarkához érve német katonákat láttam szembe jönni, amint telefonzsinórt gombolyítva vonulnak vissza a Belváros felé. Rám ügyet sem vetettek. Itt most éppen csend honolt, előbb még bombázást, fegyverropogást lehetett hallani. Elindultam a havas, néptelen fasorban, civilben, kalapban, kis kofferommal a front felé. Az első villa bejáratában puskás rendőr állt lesben – akkor már bevetették a rendőrséget is –, s berántott maga mellé.

– Itt az orosz a fasor végében, ha meglát, idelő! – Innen már elroncsolt kerítéseken átmászva törekedtem a házunkig. Magyar katonák csoportja jött szembe, ők is a kerítéseken át, fegyvereiket már elhajigálták. – Hová megy? – kérdezték. – Ide, haza – mondtam, mutatva a közeli házat, amelyben laktunk. – Hát csak siessen, mert nyakunkon az orosz – mondták. Pár perc múlva a pincénkbe értem. Nem egészen egy óra elteltével megjelent a pinceajtóban egy orosz tiszt, sapkáján vörös csillag, nyomában két katona. Pisztolyát a hasamnak nyomta, megmotozott, majd továbbmentek. Túlestem a fronton....

Harminchét éves voltam, s ez órákban, napokban szinte a nihilben. Nagymagyarország gyermekkori emléke már korábban a ködbe veszett, a trianoni kis Magyarország, a Horthy-korszak, különösen a szégyenletes vége még pislákolt bennem. Életem eddigi két korszakából számomra egynek – amit addig megéltem – vége lett. Annyit biztosan tudhattam, hogy más, egészen más következik.

*

Olga – anyósom – az utolsó pincében töltött napokban már inkább várta az oroszokat. Talán lelkületi okokból is, hiszen ha egészében francia, „nyugati" kultúrájú lett

is, és Oroszországban csak egyszer járt, amikor kisleányként oda, Moszkvába vitték megkeresztelni, orosz lélek, orosz hajlandóságok csak megmaradtak benne. A keresztlevél csak később került elő, ezért a származási okmányok begyűjtése és bemutatása során apjáról csupán egy különleges és érdekes, a 19. század közepe táján kelt okirat maradt: útlevél – vastag, sárgult, erős papíron – kézírással, mely tudatja, hogy Lempiczky Sándor orosz nemes külföldre utazik. – Érdekessége az, hogy akkor az útlevél kevésbé az országból való kiutazás jogának okmánya volt, inkább ajánlás a külföldi hatóságokhoz, hogy orosz állampolgárként szükség esetén támogassák a kiutazását. A városházán, amikor bemutattam a többi okmánnyal együtt, s mondtam, hogy szüleiről más nincs, jóakaratú jogász kollégák – úgy emlékszem, „véleményezett" okmányként – elfogadták, gondolván, hogy orosz nemes nem lehetett zsidó. A keresztlevélen minden más meglett volna, de jobb, hogy ez így alakult. Anyja ugyanis leányként Goncsarova volt, s bár ez szokványos orosz polgári név – fazekast jelent –, unokája Szergej Goncsarovnak, Puskin felesége fivérének. Anyósom, sok más családi kép, emlék között őrizte dédapja fényképét, egy dagerrotípiát, a tizenkilencedik század harmincas éveiből. El is csodálkoztam, hogy az akkor újdonságnak számító, kezdetleges fényképezés nyomban megkezdődött az orosz fővárosban is. Délceg, elegáns, javakorabeli férfiút ábrázolt. Leningrádban, a korábbi Szentpéterváron járva megtekintettem Puskin szép, bensőséges és érdekes múzeumát – egykori lakását –, és ott több olyan képet láthattam, amelyek megmaradtak anyósom családi emlékei között is. Mindezt 1945 előtt titkolniuk kellett, helyesebben jobb volt titkolni, ezért-azért, majd 1945 után hamarosan titkolni kellett – másért. Főként, mert az orosz emigránsok politikailag gyanúsak voltak, lettek, holott anyósom szülei éppen haladó politikai nézeteik miatt

emigráltak – nincs kizárva, hogy dekabristák voltak. Számos orosz nyelvű levél is előkerült később anyósom hagyatékából, s az ő keze írásával is, mert kitűnően tudott mindvégig oroszul. Sajnos vesztére.

Lelkületi oka annak, hogy várta az oroszokat, ily módon mindenképpen érthető. De politikai okokból is, ami talán egybeért mélyében a származásával – ő valóban a felszabadulást, az országnak haladó szellemű megújulását várta. Ha nem volt is aktívan kommunista, de lélekben rokonszenvezett a kommunizmussal, olyan „ideális" kommunizmussal, aminek reménye főként külföldön, a kommunista párthívekben, s itthon is az addig illegális, de magukat kommunistáknak vallókban élt. S ezért történt úgyszólván máról holnapra, mihelyt túlkerültünk a fronton, Olga idealista lelkületében a keserű, mélységes csalódás. Az elsőnek érkező, majd továbbnyomuló katonákkal nem volt baj – mint megtudtuk: ezek különleges gárdák katonái voltak: tisztjeik udvariasak, még mulatság, táncolás is volt a házban velük az épen maradt lakásban. Nagyon örültek, hogy Olga tud oroszul, mert ezt felszabadultan közölte, s beszélt is velük – de neki mondták: vigyázzunk, mert az őket követő csapatok mások, veszedelmesebbek lesznek. S ez így is lett. Kezdődött a mindenki által akkor megélt fosztogatás, a durvaság, a nők keresése, bújtatása, férfiak munkára vezénylése, sőt az országból kihurcolása. Híre ment a közvetlen környéken, hogy Olga tud oroszul, s egyre-másra keresték fel tolmácsolásért, sőt pusztán beszélgetésért, ez utóbbiért inkább a tisztek. Ha ezért vagy azért jöttek, a bejárati ajtón dörömböltek, hiszen a csengő nem szólt, de mikor már később szólt, akkor is többnyire dörömböltek. A „ruszki mammát" keresték. Gyakran késő este jöttek, amikor már ágyban volt, tolmácsolni elhívták ide vagy amoda a szomszédba, vagy melléje ültek az ágyra, hogy beszélgessenek. Egyben mondták, hogy ilyen

szép orosz beszédet, mint az övé, otthon nem hallottak. Olga is furcsállta beszédüket. Mert beszéltek, beszéltek olykor éjfélig, áradt belőlük a beszélnivaló. S kevésbé a fosztogatásokért, hanem azért fordult Olga lelkületében a várásuk, az öröm keserű csalódásba. Azt tapasztalta, s mondta minduntalan nekünk, ezek mind primitívek, s főképp, hogy mind hazudnak. Hovatovább semmit sem hitt el nekik abból, amit mondtak. Mert többnyire elbeszélték élettörténetüket, s Olga hamarosan rájött, hogy mind csaknem ugyanazt mondják, kliséket, szólamokat. Hamarosan már reszketett, ha oroszok hangját, dörömbölését hallotta. Még inkább, de akkor mi is, amikor a szomszédos lakásból – az üres lakásba oroszok telepedtek be átmenetileg – a falon kalapáltak, s a kalapálás mellett egyre erősebben hallatszott a beszédük is. Majd lyuk nyílt a mi falunkon, füst áradt be, kiabálással mély, vaskos hangok nyomultak be hozzánk a lyukon, s Olga megértette, hogy kéményt keresnek, de eltévesztették a falat. Visszafelé fújtuk a füstöt, s a nyílást kezdetlegesen valamivel elrekesztettük, a jelenetnek vége lett. De az egész: a kalapálás növekvő zaja, a lakásba kívülről bezúdult füst, az orosz nyelvű kiabálás hozzá – mi visszakiabáltunk nekik – mindmáig, jelképként bennem maradt.

A gyors összeomlást Olga lelkében betetőzte egy sokkal keservesebb emlékű esemény. A pincében kevesen voltunk, mert a lakások lakóinak jó része már korábban elmenekült, s mert a nőket egy nehezen felismerhető rejtekhelyre helyeztük, minthogy a közkatonák többnyire nőket kerestek. Egyik nap orosz közkatonák elhívták egy közeli kertbe a férfiakat, engem is, „kicsi munkára": árkot kellett ásnunk aknavetőknek, mert a belvárosban folytak még a harcok. Repülőgépek zúgtak felettünk, alacsonyan szállva, géppuskával tüzelve, más robajok is hallatszottak többfelől – de szinte megszoktuk, s csak ástunk. Onnan, távolabbról vettem észre, hogy hófödte

tetőlakásunk fele fölött hiányzik a tetőcserép, még ezzel sem törődtem akkor. A pincében csak Olga maradt hétéves fiammal és a gyerekkocsiban fekvő másfél éves lányommal. Házunk felől puskadurranást véltem hallani. Hamarosan szabadultunk, s hazaérve üresen találtam a pincét, a gyerekkocsi is üres volt. A bujkáló nőktől egy rekeszen át csak annyit tudtam meg, hogy puskadurranást ők is hallottak. Nem értettem, hová lettek Olgáék, a ház kapuja elé álltam tanácstalanul; szerencsére 10 perc múlva megjelent a kerti ajtóban befelé sietve Olga, karján a kislány, s mellette két orosz tiszt. Mint nyomban megtudtam részeg katona jött egyedül, puskával, kihívta a lépcsőházba Olgát és követelte, mondja meg, hol vannak a nők. Részegnek látszott, mert kissé tántorgott. Ő nem akarta megmondani. Akkor ráfogta a puskát, és azt mondta lelövi, ha nem mondja meg. Olga azt felelte, ő már öreg, lelőheti. Majd csakugyan lőtt – a tágas lépcsőház visszhangzott a durranástól –, de maga a katona is megtántorodott. Olga egyik ujját golyó súrolta, máig nem lehet tudni, azért nem talált-e, mert tántorgott, vagy csak ijeszteni akart. Ő e pillanatban berohant a pincébe, ölbe kapta a kocsiból a kislányt, s a pince másik kijáratán át kirohant – tudta, hogy a szemközti házak egyikében orosz parancsnokság van, oda rohant segítségért. Ezért jött tisztekkel, de a részeg katona akkorra már eltűnt, én sem láttam, mikor visszaérkeztem.

Majd hirtelen egyszerre mindkettőnknek eszébe jutott: hol a fiam? A bujkáló nők sem tudták. Olga hirtelenjében csak a kislányt vitte magával, két gyerekkel nehezebben is rohanhatott volna, esetleg úgy is gondolhatta, neki nem lehet baja. E percekben nem volt időnk ezen tanakodni. Szerencsére ismét hamarosan – mi még a házkapu előtt álltunk – a kerti bejárat felől berohant hajadonfővel, kabát nélkül a fiam. Lihegve mondta, hogy amikor nagyanyja a húgával elrohant, ő körülszaladta az

egész háztömböt, engem keresett! Körülszaladta, miközben az alacsonyan szálló repülőgépek ontották a tüzet, mindenfelől robbanás, géppuskázás hallatszott. Nem beszélt erről később, sohasem. S mi, feleségemmel később nemegyszer tanakodtunk: miféle traumát okozhatott ez örökre szólóan benne – a húgát elviszik, őt magára hagyják, engem keres és nem talál... Jobb nem gondolni rá.

E helyzetben úgy határoztunk, hogy nem maradunk itt, átmentünk az akkor még Stefánia útra, rokonokhoz, akiknek tágas lakásuk, pincéjük volt, s úgy hírlett, ott már megindult az élet, az utcán járnak-kelnek, víz is van. Valóban adtak helyet, ágyat, egyedül nekem jutott csak egy szélesebb deszkapad, amin ruhástól, felsőkabátban fekhettem. Ott már csend volt, olykor orosz katonák neszét hallhattuk, amint a nagy lakásban keresgélnek, beszélnek, de a pincébe nem jöttek, illetve ott már jártak, s amit lehetett, elvittek, mégis alig tudtam aludni, forgolódtam a kemény priccsen. Még mindig, sőt még inkább a nihilben. Mi lesz velünk, mi marad nekünk, mivel foglalkozhatom majd – ezen töprengtem. Az egyik orosz tiszt mondása élt s keltett reményt – kérdezte, mi a foglalkozásom, s feleltem, hogy építész, akkor azt mondta, meglátom, milyen jó dolgom lesz, az építészekre nagy szükség van, megbecsülik őket. Kevéssé hittem, de mégis, félig-meddig igaza lett.

Olga szívműködése – korábban is voltak már szívpanaszai – mind rosszabbodott, s ezt csak a történteknek tulajdoníthattuk. Kitűnő orvos kezelte, többször feküdt kórházban, nekünk az orvos azt mondta: amennyire lehetséges, rendben tartják a szívét, még élhet több évet, de bármikor hirtelen meg is halhat. Élt még másfél évig; 1946-ban egy estefelé – már naphosszat ágyban feküdt – hívta a feleségemet, s kérte, mosdassa meg, majd visszahanyatlott és meghalt. Feleségem zárta le a szemét, alig hatvanévesen. Még meleg homlokát megcsókolhattam.

S ezt, a szomorú, sorsszerű véget mégis valami szép is kísérte. Marika nevű szolgálónk volt akkor, bájos, kedves, becsületes Vas megyei parasztlány, sok szép népdalt énekelt. Mi is szerettük, a gyerekek még inkább. Mikor perceken belül értesült ő is, mi történt, hirtelen fogta a két gyereket, bevitte magával az egyik kisebb szobába, meséskönyvből mesélt, magyarázott nekik. Aztán valaki hívta telefonon, vasárnapra egy mulatságra. Hallottuk, míg mondta: gyász van a családban, nem mehet.

(Granasztói Pál kiadatlan naplójának részlete)

KEDVES JÁTÉKOK

„A költészet kedves játékká aljasul, ha a kor nagy érdekeitől különválva nem a létező hibák orvoslása, nem az érzelmek nemesítése után törekszik." (Eötvös József)

„A kritikus olyan, mint a folyondár, addig nő, mint a fa" – írta Szerb Antal. S ha netán kétségeim lettek volna aforizmájának igazságát illetően, most ismét megtapasztaltam, hogy igaza van. Az elmúlt három évben szinte nem készült magyar játékfilm, s amikor elkezdtek megjelenni az új korszak – Andy Vajna kormánybiztos által felügyelt – filmjei, hát kritikus legyen a talpán, aki tudott írni a filmekről. Különösen az volt gondban, aki komolyabb orgánumhoz szegődött, ahol a műkritika minimuma, hogy valami társadalmilag fontos és értelmezhető dologról legyen szó. Mit mondjak? Kihagytam a *Coming out*ot, egy homoszexuális médiaszemélyiség önfeltáró vallomásának romantikus történetét, kihagytam a *Megdönteni Hajnal Tímeát* című opuszt is, mert elképzelhetetlennek tartottam, hogy számot tarthatna a *Magyar Szemle* olvasóinak érdeklődésére. Nem írtam a *Kanapé Couch*ról sem, mert mire hazaértem, már elfelejtettem az egészet.

Gondoltam, a *Fehér isten*ről, Mundruczó Kornél Cannesban is sikert aratott filmjéről talán nem lesz kínos írni, hiszen a '89 után indult nemzedék egyik kétségtelen tehetsége. Többször nyerte el a filmkritikusok díját, színházi rendezőként is nemzetközileg elismert. Igaz, új filmjének hősei egy kislány és kutyája, tehát gyanakodhattam volna, de előítéleteket félretéve mentem a moziba.

Egy 13–14 éves kamaszlány édesanyja barátjával külföldre megy, s a kislány kutyájával együtt az apához kerül. Az apa nem lelkesedik a kutyáért, a szomszédok még kevésbé, így Hagen hamarosan az utcára kerül. A kislány kétségbeesetten keresi, még zenei tanulmányait is elhanyagolja, de nem találja kedvencét, mert nyerészkedő emberek harci kutyát idomítanak belőle, majd egy menhelyre kerül. Onnan aztán több száz

társával együtt kimenekül, s elözönlik a város utcáit, s jaj az embereknek. A lány makacsul keresi Hagent, dacolva az életveszéllyel, s amikor már minden veszni látszik, a lány zeneszóval megállítja a felbőszült kutyákat, fekszenek a kutyafalka tagjai egymás mellett megjuhászodva.

„Ha a néző túlságosan az agyát használja, akkor a történeteim könnyen támadhatóvá válnak" – nyilatkozta a rendező. A néző a moziban elsősorban a szemével és a szívével lát, de nem kell hozzá túl sokat agyalnia sem, hogy azzal álljon föl a székből, hogy ez bizony giccs. Giccs, horror és tanmese keveréke. Mundruczó, aki valóban kvalitásos művészfilmjeivel – *Johanna, Delta, Szép napok* – csak a fesztiválok zsűrijét és közönségét hódította meg, úgy érezte, hogy ideje váltani, és műfaji filmet csinálni, ami egyenes út a közönséghez. Bizonyára úgy gondolta, hogy a horrorfilm sémáit követő történetben is lehet magvas gondolatokat közvetíteni, csak hát a film gondolatisága is ezer sebből vérzik. A fehér isten, az ember, elárulja legjobb barátját, és csak a fajkutyákat tartja meg, a korcsokat begyűjtik. Ez lenne a rasszizmus elleni tiltakozás? Kínos – nem tudok mást mondani. Először is semmi nem mutat arra, hogy az ember a kutya ellen akar fordulni. Miért is? Minden fogyasztás visszaesett, kivéve az állateledelé. Az emberek előbb vonják meg a falatot a szájuktól, mint a házi kedvencektől. Ez gazdaságilag bizonyított tény. Az ember rasszizmusa az ember ellen viszont napról napra tömegméreteket ölt. „Bízom, hogy „mint elődeinket, karóba nem húznak ma már" – írta József Attila. De lefejezni azt még lehet, egyenes adásban.

Ha egy művész a rasszizmus ezer válfaja ellen akar szót emelni, soha alkalmasabb pillanat. A muszlimok ölik a kereszténye-ket, a zsidók a palesztinokat, a fehérek a feketéket és fordítva, de ne menjünk olyan messzire, az oroszok az ukránokat. Már csak ezért sem lehet komolyan venni Mundruczó allegorikus tanmeséjét, hiszen azon kívül mindenütt a bőrünkre megy a játék. Bocsánat! Nem a játék, hanem a valóság. A történelem.

Hogy a film Cannes-ban díjat nyert, ahhoz nem tudok szólni, mert a többi filmet nem láttam. Itthon is szokatlanul nagy médiakampánya volt – végre rájöttek, hogy reklámozni kell a magyar filmet is –, a *Magyar Narancs*tól a *Ridikül*ig kolumnás interjúk készültek a rendezővel és kutyaidomárokkal, mert ennyi

kutya – kétszáznál több – még egyszerre soha nem volt filmvásznon látható. Andy Vajna kuratóriuma még Oscar-díjra is javasolta. És én itt mégis fanyalgok.

Meglehet, hiányzik belőlem az optimizmus – a nép ópiuma, ahogy Kundera mondta –, de előttem a kiutat a magyar film válságából ez a film sem villantja fel. Hogy ez a film magyar, az nem is nagyon derül ki, az egész utópisztikus kutyahorror, térhez nemigen köthető, bármely nagyvárosban felvehette volna Rév Marcell kamerája. A hatáskeltés egyébként ügyes, a nézők nem győzik a szemüket takargatni. Persze nem kell minden filmnek a magyar rögvalóról szólni, egy romantikus komédiának, egy vígjátéknak, pláne egy horrornak nem muszáj nemzeti jegyeket hordoznia, bár ha visszagondolok a filmtörténetre, a *Hyppolit, a lakáj* vagy *A tizedes meg a többiek* azért felejthetetlen filmek, mert magunkra ismertünk hőseikben. A magunk úrhatnámságára és a magunk felemás történelmére.

Mostanában vagy fél tucat magyar filmet láttam, amiben az égvilágon semmi nem mutatott arra, hogy Magyarországon játszódik, s ez legalábbis különös. Lehet, hogy a nemzetállam eszménye sokak szerint elavult, de a művészet valahogy mindig kötődött a helyhez, ahol született. Chopin lengyel volt, Chagall orosz, Dalí spanyol, Wajda lengyel, Tarkovszkij orosz, Forman cseh, még akkor is, ha azon ritka kivételek közé tartozik, akinek sikerült amerikai filmet csinálnia. A mai filmkészítők – legalábbis akiknek sikerül helyzethez jutnia az Egyesült Államokból átvett elfogadási szisztémában – mint ördög a tömjénfüsttől menekülnek a magyar valóság elől. Én nem mondom, hogy ez egy kívánatos valóság, szó se róla, nem ilyen lovat akartunk, de a filmművészetnek reagálnia kellene valamilyen módon az itt és mostra. Mondják, hogy most a műfaji filmek ideje van, készülnek is romantikus és fekete komédiák, horror- és akciófilmek, de félek, hogy ezeket csak másolják, mint a süteményreceptet az amerikaiaktól, a franciáktól, ahol a legjobban bevált patentek vannak.

De mint Mundruczó fiaskója is bizonyítja, ennél bonyolultabb a helyzet. Már csak azért is, mert nem tűnik kívánatosnak kimondani, hogy ez bizony kudarc. György Péter egy félmondatban megemlítette az *Élet és Irodalom*ban, hogy a *Fehér isten* egy komikus giccs, mire Báron György sietett elmarasztalni a

szerzőt, hogy mit képzel, hogy giccsnek meri nevezni, ráadásul a jobboldali kulturális melléfogások között. (A lap mellesleg két elismerő kritikát is közölt a filmről.) Mintha bizony minőség tekintetében külön kellene értékelni a jobb- és baloldali teljesítményeket. Mi ez, ha nem kultúrharc? És kultúrharcban a kritikus aztán tényleg nem nőhet magasra.

Tóth Klára

EURÓPA ÚJABB LEGJOBB ÉPÍTMÉNYEI

2013-ban, immár tizenharmadszor mutatták be, a Mies van der Rohe-díjjal kitüntetett két épületet, a zsűrizés során a díj elnyerését megközelítő (finalist) alkotásokat, valamint az ígéretes különlegesség miatt díjazott tervet, ezen kívül több ismertetésre érdemesnek minősített épületet, illetve urbanisztikai megoldást. Ezek 2014 nyarán fényképeken, rajzokkal és makettekkel ismét a bécsi Architekturzentrumban szerepeltek, *Europas beste Bauten* címmel. Egyúttal szépen tipografizált kötet jelent meg kiállítási kalauzként, angol nyelvű szöveggel *European Union Prize for Contemporary Architecture – Mies Award 2013* címmel.

Ismert immár *(Magyar Szemle Új folyam XXI. 11–12., 187.)*, hogy a jeles építészekből álló zsűri a múlt század közepén világhírnévre emelkedett német építész, Mies van der Rohe nevével fémjelzett kitüntetésre kétévente választ ki nyertest, és melléje elismeréssel kitüntetnek „Emerging Architect Special Mention" címen egy különleges építészeti teljesítményt. Többnyire egy reményt keltő fiatal munkáját. Kétségtelen, hogy nehéz helyzetben vannak a döntéshozók, hiszen a kiválasztott épületnek vagy épületegyüttesnek funkcionális tökéletesség mellett elsőrendű környezetbe illeszkedést, gazdaságos technikai megoldást kell kielégítenie. Ezenfelül megkívánt, hogy ötletesen új is legyen, és ezzel elégítse ki a korszellemet. Sem az épület vagy épületegyüttes nagysága, sem a tervező nemzetisége nem meghatározó. Mégis, az építészeti feladatból fakadó adottságok és lehetőségek miatt nemcsak a díjazott, de a kiállításon és a katalógusban bemutatott épületek többsége is középület. Nem is

csodálható, hiszen a régi évszázadok legismertebb építészeti értékei is ebbe a műfajba tartoznak. A Szent Péter-székesegyház, a budapesti Operaház, az Eiffel-torony, a szentpétervári Téli Palota csakúgy, mint a veronai aréna is erről tanúskodik. Sok jeles lakóház, így a Fuggerek augsburgi lakóépületei, az Adolf Loos tervezte semmeringi villa, Molnár Farkas korszakalkotó lakóházai és megannyi jeles nagyvárosi bérház-homlokzat akármilyen perfekt is, kevésbé kelti fel az érdeklődést. És az Európa-szerte épülő sok-sok családi ház között építészeti érték tekintetében igazságot tenni bizonyára különösen nehéz. Mégis szerepel a Mies van der Rohe-avard kiállításán egy tömbház és két családi lakóház is. Ez a kettő költséges méretei miatt azonban inkább a rezidencia kategóriába sorolható.

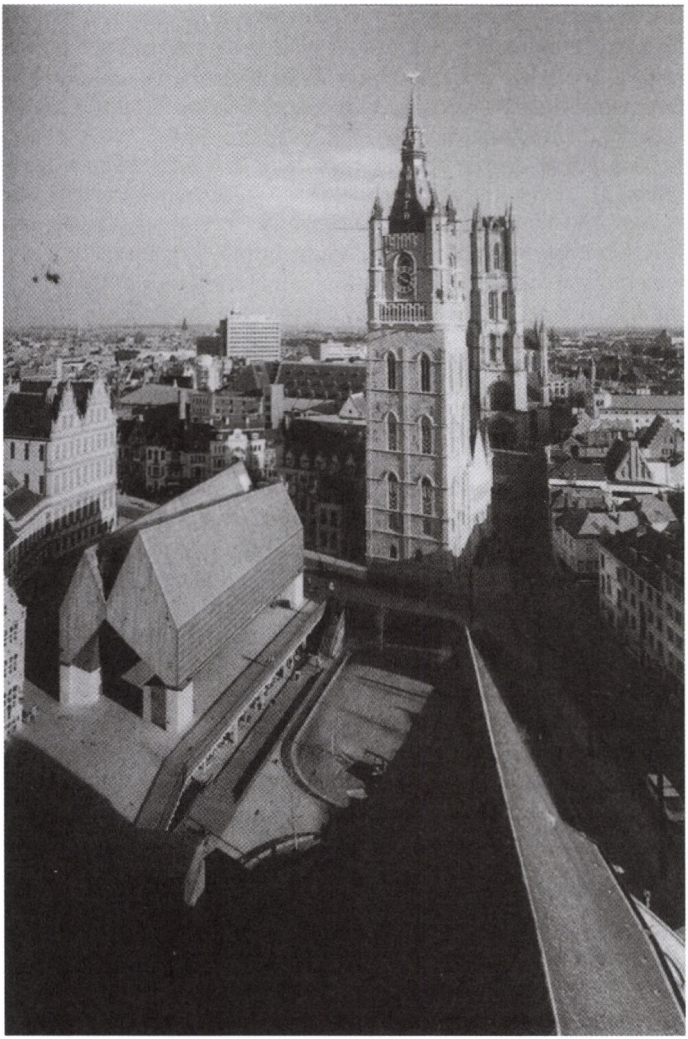
Szövegben beszámolni építészeti teljesítményekről nehéz. Hasonló lehet, ha egy szimfóniát kellene meghallgatás helyett írásban magyarázni, ismertetni. Nem is partitúrában, amely a zeneértőnek már sokat mondana, az építészet esetében mindössze a kiállítást megtekintő építész benyomásai és véleménye alapján. Mégis remélem, hogy sikerül néhány érdekességet és lényegeset ismertetni, erre szeretnék röviden vállalkozni.

Az első díjat 2013-ban a Reykjavíkhoz tartozó Harpa kikötői városrész revitalizált övezetében épült hangversenycsarnok és konferenciaközpont nyerte el. Tervezői a Henning Larsen Architects és Olafur Eliasson. Az épület markánsan tagolt kompozíció, látképe a tengeren érkezőnek megragadó. Az izlandi főváros központjába vezető kapcsolat bevezetője kíván lenni. A háromgalériás zeneterem tömbjének enyhén kifelé hajló homloksíkja nagy, üvegezett, téglaszerű elemekből alkotott „szövet". Hasonló az alacsonyabb oldalsó szárny megoldása is. Az áttört függönyfal többezer (!) háromdimenziós fémkeretes üvegtestből áll, úgymond kaleidoszkópszerű hatást kelt. A belépőt pedig az átszűrődő fény hatására váltakozó árnyék- és színjáték várja. A tervezőket a belső építészeti elemek megválasztásánál befolyásolta a szigetország sziklás vidékeire emlékeztető hatás is. Az épület homlokzatának csillogása és a belsőbe vetett fény játékos hatása meghatározza az építészetnek azt a már régi törekvését, hogy a mozgás segítségével a negyedik dimenziót érzékeltesse.

A különdíjat olyan alkotás nyerte el, melynek főleg a keletkezése volt különleges. Két spanyol építész, Maria Longarita

és Victor Navarro a Red Bull Music Academy (RBMA) részére épített Maladeróban ideiglenes-végleges elszállásolást. A RBMA „nomád intézményként" ugyanis 2011-ben Tokióban működött volna, de a földrengés miatt el kellett költöznie Japánból. Madrid város a megszorult helyzet megoldására egy a közelben álló, száz évvel ezelőtt épült ipari csarnokot ajánlott fel. Ennek a felhasználását, berendezését, díszítését értékelték nagyra, és azt, hogy mindössze két hónap alatt elkészültek a munkálatokkal. Az egyszerű fémvázas szerkezethez illesztett és a zenei rendezvények igényeit mégis jól kielégítő megoldást méltányolta a zsűri.

A „finalisták", vagyis a díjazásra legesélyesebb tervek között a díjazott művön kívül további négy alkotás szerepel. Elsőnek a portugál Alcácer do Salban épült szanatóriumról, egy tört tengelyű, láncszerű, sima fehér homlokzatú épületről szólunk. Magassága a domboldalhoz illeszkedően háromszintesről egyszintesre csökken. Az épület lényege, hogy az egy- és kétágyas szobaegységekből a gyógyulást igénylők közvetlen kapcsolatba kerüljenek a környező szép tájjal. További objektum ebben a kategóriában Koppenhága Superkilen nevű elhanyagolt és rosszhírű külvárosának újraélesztése. A területet most három övezetre osztották, az egyik a sportot szolgálja, a következő zöldövezet játszótérrel gazdagodott, a harmadik pedig élelmiszerpiac. Ezt a tervet tehát urbanisztikai értéke miatt díjazták. Harmadik a Sevilla belvárosának egyik szép terét lefedő „Metropol napernyő", mely a kortárs építészetnek egyik legnagyobb fa tartószerkezettel készült építménye. Alagsori szinten ásatásokkal előkerült ókori maradványok bemutatója, a földszinten hagyományosan piac (az elmúlt évtizedekben parkolónak használták), az emeleten vendéglő és turisták igényeit kiszolgáló létesítmények kaptak helyet, és végül a tetőről a városra nyílik szép áttekintés. A negyedik „finalista" a Gent városközpontjában a három ismert torony – Szent Miklós templom, Belfry és a dóm – közvetlen közelében épült áruház. Itt 1913-ban a tervezett világkiállítás céljaira bontásokkal egy nagyobb területet tettek szabaddá – de az első világháború meggátolta a beépítést. Az áruház tervezői már 2005-ben megismerkedtek a feladattal egy pályázat révén, és azt végül most megvalósították. Megítélésem szerint a kiadott (első) díjjal leginkább ez a remekmű állítható egy sorba. Az áruház egy kétge-

GENT (BELGIUM). ÁRUHÁZ

rinces, páros nyeregtetős egyszerű sima épülettömb. A vásárlókat csábító elegáns bejárat az egyetlen megmutatkozó nyílás rajta. A tömb homlokzati faburkolatát az erre kívül ráhelyezett üvegfelület teszi sajátossá. Az üveggel burkolt fafelület merészen új, de nagyon ötletes és elegáns megoldás.

A kiállítás ezen a hat kimagaslónak ítélt épületen kívül további 34 tervet mutat be. Érdekes, hogy ezekből további hét spanyol és három portugál, vagyis az Ibériai-félszigeten áll. Különös figyelmet érdemel a lengyel építészek tervezte katowicei tudományos és informatikai központ könyvtárának szép tömbje. A nagy épület-kubusz egymáshoz kapcsolódó magasabb és alacsonyabb részei azonos „szövetszerű" homlokzattal mutatkoznak. A lengyelek még egy Boroszlóban épített városi és nagyvasúti közös pályaudvar-épülettel is szerepelnek. A műemlék épület rekonstrukció kategóriában szereplő három terv közül igen tetszetős a grazi Johanneum. Ezen kívül Közép-Európát már csak a román, előre gyártott elemekből összeállítható garázs képviselte. Két tervet az épületek szokatlan rendeltetése miatt okvetlenül meg kell említenem. Az egyik Közép-Norvégia egyik hegyláncán épült, és a látogatók részére a szemközti hegyoldalon a kihalófélben levő rénszarvasok megfigyelését teszi lehetővé. Az épület kilátó-főhomlokzata egy hatalmas televíziós monitorhoz hasonlítható üvegfal, az alkotás így éles kontrasztban áll környezetének kopár természeti látványával. A másik a francia Nantes-ban épült emlékhely, melynek rendeltetése figyelemreméltóan méltányos: a rabszolgaság felszámolásának történelmi jelentőségére emlékeztet.

Az építészeti alkotások műfajai között aligha található nagyobb kontraszt, távolság, eltérés, mint ami a 2011-ben díjazott berlini, a 19. században épült Neues Museum renoválása és a 2013-ban díjazott reykjavíki hangversenyterem épülete között mutatkozik. Az egyik a múltba tekint, a másik a jövőbe néz. Ez a mentalitás a kiállításon bemutatott megannyi más épületen is megmutatkozik. Ami nemcsak jellemző, de egyben biztató is.

Az „Európa legjobb épületei" cím földrajzi és nem politikai értelmű. Mert az Unió díjával kitüntetettek között olyan országok épületei is szerepelnek, amelyek nem tartoznak hozzá. És nem a tervezők nemzetisége a mértékadó, hanem az építés helyszíne. Ebből következik, hogy az alkotásoknak szellemiség

ALCÁCER DO SAL (PORTUGÁLIA). SZANATÓRIUM

tekintetében illik az európai miliőbe illeszkedni. Ez érzékelhető a kiállított anyagon, és bizonyára a pályázatban is részt vevő, de a ki nem választott sok-sok épületen is. Bennem az a meggyőződés erősödött meg, hogy az európai építészet ma is előkelő

helyet foglal el a világ egyetemes építészetében. Talán megelőzve az Európán kívüli több nagy, gazdag és magas lélekszámú országot is. Erre büszkék lehetünk mi is, még ha magyar építész most nem szerepelt a pályázat kitüntetettjei között. (A BME Solar Decatlon épülete, az ODOO Project a második körig jutott el.) Mert az európai szellemiséghez a múltban és a közelmúltban egyaránt jelentős volt és maradt hazánk építészeinek a munkája.

Kubinszky Mihály

PÁPA VAGY SZINÓDUS?

November első hetében a püspöki szinódus „utórezgéseként" jelent meg a hír Raymond Leo Burke bíboros áthelyezéséről. A legtöbb hírforrásban olyasféle címeket lehetett olvasni, mint hogy „a pápa leszámol ellenfeleivel", vagy „Ferenc pápa lefokozta a szókimondó bíborost". Az Apostoli Szignatúra Legfelsőbb Bíróságának hatvanhat éves menesztett vezetője ezúttal szimbolikus feladatot kap. Mostantól a Máltai Lovagrend káplánja lesz. Számított eltávolítására, különösen azok után, hogy a rendkívüli szinóduson teljesen egyértelművé tette a válással kapcsolatos álláspontját, ám fontos kérdésekben már ezt megelőzően is finoman, de mindenki számára érthetően többször kifejezésre juttatta egyet nem értését a római egyház fejével.

Ha sokak számára más jelből nem, hát a volt St. Louis-i érsek vatikáni félreállításának sajtóprezentációjából világosan látszik, hogy a Ferenc pápa töretlen népszerűségére vonatkozó híresztelések bizonyos szempontból túlzók lehetnek. A címadások ugyanis bármiféle hovatartozástól függetlenül, egészen egyértelmű állásfoglalást jelentettek. Ez pedig nagyon fontos jelzés az átmediatizált erőtérben. A szinódus – ha nem is példátlan, de az utóbbi évek gyakorlatához képest mégis meglepő módon – ezúttal az érvek és ellenérvek sajtónyilvánossággal súlyosbított ütköztetése is volt. Ennek megfelelően az ülések közben a hivatalos, a sajtóközpontban készített összefoglalás mellett megjelent számos „rendkívüli", főként a nyomásgya-

korlást szolgáló interjú. Majd október 22-én, a tanácskozást követően Federico Lombardi, a vatikáni sajtóközpont igazgatója is nyilatkozott a történtekről. Méghozzá – nyilvánvalóan – normatív módon. Talán azért is, hogy a meglepő eredményt hozó sajtócsata is a helyére kerülhessen.

Lombardi a szinódus feszültségeket eredményező metódusát a mindenkit érintő téma fontosságával magyarázta, és – kiváló szakemberként – Ferenc pápát az események fölé emelte, azzal a módszerrel, hogy hangsúlyozta: a pápa csupán a főpásztori nyitó- és záróbeszédet mondta, menet közben egyáltalán nem szólt hozzá a vitához. Persze a nagy felháborodást nem is ez a körülmény váltotta ki, hanem a diskurzus számára kijelölt meder. Amit persze a hatalmas áradat is vághatott magának, de a legfőbb irányokat mégis a Szentatya jelölte ki…

Magyar szempontból külön érdekesség, hogy a tanácskozás egyik kulcsszereplőjének az esztergomi érseket, Erdő Péter bíborost nevezte ki Ferenc pápa. A rendkívüli szinódus főrelátorának döntő fontosságú szerep jutott a különféle vélemények kiegyensúlyozásában, vagyis abban a tekintetben, hogy a katolikus egyház milyen álláspontra helyezkedik a világszerte sokféle problémával küzdő, ám a jövőt leginkább alakító társadalmi intézmény, a család megítélésének kérdésében.

Az elvégzett munka egyébként csakugyan bámulatra méltó, hiszen százkilencvenegy szinódusi atya véleményének összehangolása volt a feladat. Tulajdonképpen az lett volna meglepő, ha ilyen feszült helyzetben a munka eredményességével kapcsolatban nem merültek volna fel kételyek. A diskurzus szilárd keretek között tartása érdekében a föld legtávolabbi pontjáról és nagyon eltérő kulturális-lelkipásztori közegből érkezett szinódusi atyák már előre elküldték helyi egyházaik tapasztalatai alapján összeállított írásos jelentésüket. A körbejárt témakörök pedig meglehetősen bonyolult kérdéseket vetettek fel a családok helyzetével kapcsolatban. Megvizsgálták, milyen nehézséget okoz a hit terjesztése szempontjából a nem szentségi házasságban élők állapota, legyenek a felek csupán polgári házasságban élők, élettársi kapcsolatban együtt levők, netán még ennél is lazább párkapcsolatban élők. Mit jelent lelkipásztori szempontból a meleg párok vagy az elváltak helyzete. S mindezzel kapcsolatban azt is felmérték, mennyire ismerik a

hívek az egyház tanítását a házasságra vonatkozóan, mi a véleményük a fogamzásgátlásról, abortuszról.

A jelentések összegzésével készült el a munkadokumentum, az instrumentum laboris. A munkaüléseken csak néhány percet beszélhettek a résztvevők, majd az ülések végén mindennap egy órát szabad felszólalásokkal töltöttek egy-egy konkrét probléma megvitatására.

Valószínűleg még a katolikus nagyközönség sem értette meg teljesen, hogy az eltérő álláspontok mögött nem „szőrszálhasogató" skolasztikus fejtegetések állnak, hanem az egyház alapvető tanítását érintő szentségteológiai megfontolások. Ezért Ferenc pápának a szinódus megnyitásakor mondott, teljes nyíltságot kérő szavai nem vonatkozhattak az egyház tanításának felülvizsgálatára.

Sokan mégis így élték meg a problémák felvetését, hiszen a bíborosi testület februári, előkészítő ülésén a nyitóelőadást az a Walter Kasper nyugalmazott német bíboros tartotta, akinek sok tekintetben eltérő véleménye volt a XVI. Benedek pápa képviselte állásponthoz képest. Kasper azt a nézetét fogalmazta meg, hogy mivel az Oltáriszentség nem a tökéletesek, hanem az úton lévők szentsége, ezért bizonyos esetekben engedni kellene az elváltak szentáldozását. Kasper szerint ezt az elgondolást Ferenc pápa is támogatja, a szavazásnál viszont a püspökök nagy többsége annak ellenére is másként gondolta a helyzetet, hogy meglehetősen nyilvánvaló: az elvált és újraházasodott hívek esetében a szentségkiszolgáltatás a katolikus templomok jelentős részében már régóta gyakorlat. (Ami persze nem jelenti azt, hogy a katolikus álláspont szerint ez ne lenne szentségtörés.)

Nem meglepő, hogy ez a kérdés a szinódus egyik legnagyobb érdeklődést kiváltó sarokpontja lett, és sokan úgy értelmezték a történteket, hogy a befolyásos észak-európai püspökök – legfőképpen a német liberális teológusok – megpróbáltak nyomást gyakorolni a többi résztvevőre. Akárcsak a homoszexuális kapcsolatok egyházi megítélésével kapcsolatban. Ráadásul e polémiákat néhány kevéssé átgondolt sajtónyilatkozat is terhelte. Walter Kasper bíboros például hosszú magyarázkodásra kényszerült egy interjú nem publikusnak szánt része miatt. Kasper a magánközlésnek gondolt kijelentésében azt hangoztatta, képtelenség a homoszexualitásról beszélni az af-

rikaiakkal, mivel a téma számukra tabu – „és nem nekik kéne megmondani, hogy mit kéne tennünk".

A téma megítélésével kapcsolatos problémák uralták a tanácskozás első hete után megjelent összefoglaló, a félidős jelentéssel kapcsolatos sajtóhíreket is. A felháborodást az váltotta ki, hogy bár csak egy ilyen szellemű felszólalás hangzott el, a jelentésbe bekerültek a vitatott mondatok. Amikor pedig a főrelátort erről kérdezték, Erdő Péter a pápa által kinevezett helyettesét, Bruno Fortét, a kissé liberális elveket valló olasz püspököt tette felelőssé.

A püspökök csoportjai közötti éles szembenállás persze nagyon is jól jött a hírek tolmácsolóinak, hiszen teljes egyetértés esetén nincs miről tudósítani. Az azonban egyelőre felmérhetetlen, hogy a vitának milyen hatása lesz a katolikus hívekre. Végül a rendkívüli szinódus záróüzenetében nem sok meglepő dolog olvasható, ezért nagyon valószínű, hogy a végkövetkeztetések levonására jövőre összehívott rendes szinódus sem fog túllépni bizonyos határokat. Az is valószínű, hogy a liturgiai kérdésekben eltérő álláspontokat képviselő II. János Pál-féle „konzervatívok" és a Benedek-féle „tradicionalisták" dogmatikai kérdésekben azonos módon ítélik meg a helyzetet.

A helyzet mégis nagyon szokatlan, talán még a II. vatikáni zsinat utáni zavarodottsághoz képest is. Ezt a bizonytalanságot leginkább azok a híresztelések mutatják, amelyek szerint Szvjatoszlav Sevcsuk ukrán görögkatolikus érsek a szinóduson szinte kioktatta a pápát a katekizmus részleteinek felolvasásával; a szentségteológiailag képtelen javaslatok miatt kétségbeesett püspökök egy része pedig egyenesen követséget küldött az emeritus XVI. Benedekhez, vesse latba tekintélyét az egyház tanításának megőrzése érdekében.

Valószínűleg ezeknek a híresztelléseknek csak kevés valóságos alapja van, szemben azzal a biztos ténnyel, hogy a szinódus befejezésekor a pápát vastapssal köszöntötték a jelenlevők. Ám a közhangulatra vonatkozóan még a legvadabb pletykák is sok mindent elárulnak. Az egyház már ennél nehezebb helyzeteket is átvészelt, még olyan történelmi korszakokat is, amikor a pápa vagy a zsinat elsősége volt kérdés.

Fáy Zoltán

NYERESÉG ÉS PROFIT

Könnyű lenne zavarba hozni az olvasót, ha profithajhászást elítélő politikusokat idéznék e lapokon, és az elhangzás évszámát kérdezném. Néha a szófordulatok adnak valami támpontot, gyakran viszont egyáltalán nem könnyű kitalálni, hogy melyik korszak politikusa emel szót a karvalytőke, a kizsákmányoló tőkés vagy az extraprofit ellen. Akár szórakoztató is lehetne, ahogy gyerekkorunk nyelvi paneljei ma újból előkerülnek, más viszont joggal kérné ki, hogy szófordulatok alapján bármi tartalmi párhuzamot vonjunk a jelen és a letűnt korok politikusi megszólalásai között. Ilyen szándék távol áll tőlem, már csak azért is, mert emlékszem, ahogy 1990-ben a nemzeti sorskérdéseknek, a határon túli magyarság ügyének a puszta említése miatt igaztalan párhuzamba állították a rendszerváltoztató kormányt. A szónak azonban megvan a maga jelentősége, és igenis tisztázandó, hogy valójában mi ellen irányulnak a kifakadások éppen most, és éppen itt.

Kezdjük az extraprofit fogalmával. Annak közgazdasági háttere nem teljesen egyértelmű, társadalmi és politikai vonatkozásai pedig különösen konfúzusak. A tőke és nyereség dolgaiban sincs teljes egyetértés a különféle közgazdasági irányzatok között, de annyi kimondható, hogy a javak és szolgáltatások előállításához, azaz a termeléshez két fő termelési tényező kell: emberi munka és (korábbi emberi munkából származó) tőke. A munkaerőpiacon a kereslet és a munkakínálat, valamint az esetleges állami szabályzás hatására alakulnak ki a piaci bérek. A tőkének is van piaca (pénz- és tőkepiac), ahol a rengeteg kismegtakarító és a kisszámú nagybani megtakarító felkínált pénze találkozik a hitelre, tőkére várók keresletével. Hitelnyújtásért kamat jár, befektetése után nyereséget, osztalékjövedelmet vár el a tőke tulajdonosa. A befektetett tőkére jutó százalékos hozam a nyereségráta; ez az, amely a szokásosnál, normálisnál, elfogadottnál lehet több (miként kevesebb is). A közgazdasági elmélet alapvető összefüggései szerint ha a piacok jól működnek és a vállalkozások útjába nem állnak különleges akadályok, akkor a rendkívülien nagy nyereségráta (profitráta) hosszú távon nem áll fenn, mert annak létezése odavonzza az üzleti lehetőségeket kereső vállalkozókat, ezáltal viszont idővel kiegyenlítőnek a viszonyok.

Ez a közgazdasági elmélet, amely a rövid táv és a hosszú táv fogalmának megkülönböztetésével, valamint a piaci alkalmazkodás feltételezésével átmeneti jelenségként írja le azt, amit extraprofitként szoktak emlegetni. A politika világában azonban mások az idődimenziók, és rendszerint nincs türelem a hosszú távú egyensúly bekövetkeztének kivárásához. Emiatt, mint ahogy sok piac működésébe, a pénzügyi piacokéba is beleszól az állam a kor gazdasági és politikai felfogásának megfelelő módon. A 2007 utáni pénzügyi zavarok hatására világszerte felerősödött a kormányok szabályozási aktivitása, és megerősödött a társadalom érzékenysége a piacok (különösen a pénzügyi piacok) működési zavaraival szemben. Lehetne bőven idézni nyugat-európai politikusoktól a bankárok mohóságát és a pénzpiacok hibás működését ostorozó szavakat.

Tettek is következtek, például olyanok, amelyek nagyobb gondosságot írnak elő a bankok, pénzügyi vállalkozások működését illetően, sőt még a bankári fizetések rendjét is érintették új szabályozások. A kamatok szintjére vagy a nyereség „elfogadható" mértékére vonatkozó közvetlen szabályokat azonban a fejlett piacgazdaságokban nem hoztak vissza, a múlt tapasztalatai alapján. A döntéshozók emlékeztek ugyanis jóval korábbi időszakokra, amikor az állami szabályozó hatóság felső korlátokkal, kötött nyereséghányadokkal próbálta érvényesíteni a társadalom (mindig ellentmondásos és átpolitizált) szempontjait, ám a hatósági kötöttségek valójában nem váltak be. Ezzel szemben a verseny útjában álló korlátok mérséklése, a monopóliumok felszámolása, a gazdasági szereplők összejátszásának tiltása hatékonyabb útnak bizonyult a fejlett piacgazdaságokban. Ha valami ok miatt még sincs mód a gazdasági verseny kibontakoztatására, akkor az állam folyamodhat közvetlen szabályzókhoz, de amint a legutóbbi Nobel-díjas közgazdász, a francia Jean Tyrol kimutatta, nehéz megkonstruálni az értelmes kormányzati szabályozás eszközeit.

Mindez azonban némileg másként néz ki a piacgazdaság centrumán kívül, a gazdasági fejlődés peremvidékein. Hazánk már azt megelőzően, hogy a második világháború katonapolitikai következményeként a térség többi sorstárs nemzetével együtt négy évtizedre kiszakadt a (nyugat-) európai polgári fejlődésből, a perifériás kapitalizmus rendszerében élt. Ennek a helyzetnek egyebek között az a sajátossága, hogy az elégtelen tőkeakku-

muláció és kulcságazatok hiányos versenyképessége miatt igen jelentős a külföldi tulajdoni hányad. Nem új dolog itt az, hogy a bankok tőkéjén mérve úgy hatvanszázalékos a külföldiek részaránya: a külföldi tőke dominált a bankszektorban, a vasútépítésben, a nagyiparban a Monarchia idején is, és csak lassan nőtt meg a hazai tulajdoni hányad. Ezért nem meglepő, de még csak nem is nagyon ambiciózus, hogy a miniszterelnök most ötven százalék feletti magyar részarányt kíván elérni a bankszektorban.

Megjegyzem, hogy a külföldieknek a hitelintézeti szektoron belüli aránya a mienknél jóval nagyobb Csehországban, Szlovákiában, és különösen a balti államokban. Ezek elég jól modernizálódtak, és vagy már eleve előttünk voltak az egy főre jutó nemzeti jövedelem mércéjén mérve, vagy – miként a szlovákok, észtek – az utóbbi néhány évben hagytak le minket. Nemzeti tulajdoni többség nélküli bankszektorral is lehet tehát sikeresen modernizálódni, mint ahogy saját nemzeti légitársaság nélkül is jól megvannak az olyan kisebb és nagyobb piacgazdaságok, amelyek hatékonyan, versenyképesen integrálódnak a nemzetközi munkamegosztás rendjébe. A mi relatív térségbeli visszacsúszásunknak, amint erről a lap hasábjain többször értekeztem, sok oka és komponense van, és ezek között számos messze túlmutat a szűken vett gazdasági vonatkozásokon. A tőkéhez, és azon belül a külföldi tőkéhez fűződő viszony részben következménye e viszonylagos pozícióvesztésnek, ám valamilyen mértékben okozója is.

Térjünk azonban vissza a tőke és profitabilitás ügyeire. Elemi közgazdasági elemzéssel ugyan levezethető a kiugróan nagy profitráta időbeli kiegyenlítődése egy adott gazdaságon belül, de az elméletből nem következik az, hogy ne maradhatna fent tartósan profitráta-különbség eltérő térségek között. És valóban, minálunk egy sor fontos ágazatban a cégek nagyobb profitrátával működnek, mint máshol, például az anyavállalat országában. Ebből a megfigyelhető tényből az utca embere vagy éppen a vezető politikus le is vonja a következtetést, hogy lám, a külföldi tőke kizsákmányol, és a kivont profitja elszegényít minket. Mélyen élő gondolat ez például a harmadik világ felszabadítási ideológiájában vagy az új-marxista dependenciaelméletben, amelynek a valóságértelmezése a következő: a harmadik világ országai szegények, a fejlett tőkés országok

gazdagok, és az utóbbiak az előzőekkel folytatott egyenlőtlen (a Nyugatra nézve igen kedvező) csere miatt gazdagok, míg a szegény világ e kizsákmányolás miatt marad szegény.

Félretéve most az ideológiai összefüggéseket, csupán az elemi gazdaságelméleti összefüggést tekintsük itt: a fejlett, gazdag országokban a nagyobb jövedelemből összességében sokat képesek megtakarítani, és eleve nagy náluk az akkumulált tőke állománya. Éppen ezért ott viszonylag kisebb a tőke hozama (kamatszintje). Ezzel szemben a fejletlen világban gyengébb a tőkeakkumuláció, sok okból. Így logikus, hogy a gazdag világból tőke áramlik a tőkehiányos, kevésbé fejlett térségbe, ahol a tőke szűkössége miatt az egységnyi befektetett tőke nagy átlagban hatékonyabban működik, és így nagyobb a hozama, magasabb a kamatszint. A kevésbé fejlett térségek egyben makrogazdaságilag kockázatosabbak is: nagyobbak az árszintváltozások, kevésbé bejáratottak a piacgazdasági intézmények, nagyobbak a politikai kockázatok, mint az érett, bejáratott fejlett gazdaságokban. Így a fejlett világban keletkező tőke eleve csak az otthon megszokottnál nagyobb hozamszint mellett hajlandó a peremvidékre áramlani; ahogy szokták mondani, kockázati prémiumot számol fel minden racionális befektető. Azaz a peremvidéken az említett okokból rendszerint valóban nagyobb nyereségrátával dolgozik a tőke, legyen az hazai vagy külföldi.

Következik-e mindebből az a heurisztikus következtetés, hogy a szegény országnak a legjobb kimaradnia a cseréből? Vagy ha nem lép ki a munkamegosztás nemzetközi rendjéből, akkor örök elmaradottságra van kárhoztatva? Ezekkel a kérdésekkel sokféle ideológia foglalkozik, és számos teóriát tesztelt a történelem. A gazdaságelméletből ismeretes, hogy az eltérő adottságú és helyzetű felek közötti gazdasági csere ugyan valóban gyakran egyenlőtlen, ami viszont nem azt jelenti, hogy az erősebb fél nagyobb nyereségével szemben a gyenge partner ugyanakkora vesztesége áll: a kereskedelmen mindkét fél nyer, legfeljebb az utóbbi kevesebbet. Ami a gazdaságtörténelmi tanulságokat illeti, az elmaradott térségek képesek gyorsan, a világátlagnál gyorsabban fejlődni, ám a felzárkózási folyamat nem automatikus, a múltbeli kötöttségek, ósdi ideák és intézményi gyengeségek gyakran visszahúzzák a kiemelkedésre aspiráló társadalmat. Mégsem kizárt az utolérés, sőt az előbbre járó fejlett

térségek lehagyása, ám az ritka jelenség. Sokféle egyedi ok és körülmény együttállása, valamint sok idő kell hozzá.

Hátrahagyva most már a felvillantott teóriákat és általános tanulságokat, kommentáljuk röviden a tőkéhez, tőkésekhez (vállalkozásokhoz), nyereséghez fűződő mai nézeteket, politikai viszonyulásokat. Nálunk 1990 után a vártnál és reméltnél lassabb lett az újbóli polgárosodás. A gulyáskommunista anyagi előzmények és a marxista indoktrináció hatására a társadalom jelentős része csak fogyasztóként kívánt részese lenni a piacgazdaságnak (kapitalizmusnak), nem pedig rendszeres megtakarítóként, vállalkozóként. Igaz, a perifériális kapitalizmus sosem vonzó látvány, nálunk sem lehetett a piacgazdaságra való visszatérésünk kezdetén.

A zavaros vagyonszerzés, a politikai pozíciók üzleti előnyre váltása eleve gyengítette az új tőkés rétegek legitimáltságát. A külföldi tőke beáramlását eleinte támogatta a társadalom zöme, alapvetően jobb béreket, hatékonyabb működést remélve; a gazdaság valóban hatékonyabb és termelékenyebb lett, sőt a külföldi tőkével működő szektor annál nagyobb béreket fizet, mint amilyen bérszint itt lenne e beruházások nélkül. Ám a hatékonysági többlet azt is jelenti, hogy nem foglalkoztat mindenkit a tőke, a kevésbé hatékony szereplőket kiszorítja a piacról, a munkaerőpiacon pedig a keresleti és a kínálati viszonyok alapján olyan bérek alakulnak ki, amelyek szintje jóval alatta van a politikailag és kulturálisan mérceként, viszonyítási pontként tekintett országokétól.

Ilyen körülmények között a csalódás nem marad el – ezt láttuk a térség minden országában. Ha azonban a fejlődés érzékelhetően gyors, akkor a fiatalok és a középgeneráció előtt fennmarad a távlat. Máshol a nemzetépítés, a múlttól való megszabadulás tartós élménye az a többlet, ami átsegíti a társadalmat az átmenet legnehezebb szakaszain. Elvégre a folyamat részeként a széles értelemben vett középosztály és benne a saját tulajdonosi réteg lassan erősödésnek indul, és anyagi javulása, közéleti súlyának gyarapodása maga is stabilizálja az átmenettel járó folyamatot. Ez most a lengyel út a térségben.

Ha azonban széles rétegek nem képesek megfelelően bekapcsolódni a piacgazdasági folyamatokba, akkor az államhoz, a politikához fordulnak védelemért, és olyan ideológiákra hallgatnak, amelyek egyszerű választ adnak sokak nehéz gondjaira. Ilyenkor megerősödik a populizmus: jelentkeznek ideológiák

és politikai szereplők, akik megígérik, hogy „megvédik az embereket". A megvalósult populizmus, amit láthattunk a klasszikus latin-amerikai, elsősorban argentin példán, hosszabb távon képtelen megvédeni a társadalom sérülékeny rétegeit a tőkével szemben. A társadalmi igazságosság és arányosság nevében fellépő állami aktivitás nincs ingyen, a jóléti kiadások fenntartásához adóbevételekre van szükség, az erős adóztatás még inkább aláássa az egyébként is gyenge tőkeakkumulációs képességet az országon belül. A hazai tőke menekül, a külföldi elmarad – márpedig a tőke olyan termelési tényező, amely nélkül nem megy. A kelet-közép-európai kontextusban ilyen végletes lefele tartó spirálok talán nem alakulhatnak ki, de a populizmusnak erős társadalmi bázisa van, főleg a térség déli felében: Romániában, Szerbiában, Bulgáriában. A társadalmi értékrend-mutatók szerint a magyar társadalomban is erősen jelen vannak azok a nézetek, amelyek inkább tőlünk délre és keletre jellemzőek, egyebek mellett a bizalom alacsony szintje, az erős vezető iránti igény, a gazdagsággal szembeni bizalmatlanság, a kockázatkerülési hajlam.

A térség többi országának sikeres és kevésbé sikeres átalakulásaihoz mérve a magyar történet nem tekinthető egyedülállónak. A sajátosságok között nyilván ott található a megelőző rezsim, az 1963-as amnesztiától az 1989-ig tartó időszak: ez a különféle reformokkal puhított államszocializmus. Ez idő alatt az öngondoskodás, vállalkozói készség, innovációs hajlam nálunk ugyanúgy nem bontakozhatott ki, mint a térség többi országában sem, viszont a kispolgári életmódok és értékek a magyar esetben különösen megerősödhettek.

Az előbb említettem a marxista indoktrinációt: az semmiképpen sem magyar sajátosság, hiszen az összes többi országban hasonlóan hegemón volt az állampárti ideológia pozíciója. De azt se mondhatjuk, hogy nálunk kevésbé lett volna jelen az oktatásban, felnőttképzésben, a médián és a munkahelyi nyilvánosságon belüli ideológiai ráhatás. Az idősebbek jól emlékezhetnek, hogy a marxizmus, a tudományos szocializmus minden egyetemi kurrikulumban benne volt: nem lehetett valaki jogász, mérnök, orvos vagy katonatiszt, hogy „tudszoc"-ot ne tanult volna. A gazdasági pályáknál az 1968-ban elindított „új mechanizmus" következtében legalább vegyes lett a képzés doktrinális háttere; emögött nem a rezsim felvilágosultsá-

ga állott, hanem az, hogy a nemzetközi munkamegosztásban – kényszeredetten és vonakodva ugyan – mindinkább részt vett a magyar állam, mivel a rendszer nem lett volna képes kielégítő áruellátást, életszínvonalat fenntartani kizárólag a keleti gazdasági kapcsolatrendszeren belül.

A hivatalos marxizmus máig érvényesülő hatását kár lenne tagadni a ma ötvenéves vagy afölötti korosztályokban. Vannak sokan, akik persze helyből elutasítanák, hogy rájuk valaha is hatott az akkori hivatalos ideológia, és különösen azt, hogy nézeteikben ma is tetten érhető. De emlékezzünk Keynes találó mondására, miszerint „azok a gyakorlati emberek, akik minden intellektuális hatástól mentesnek érzik magukat, rendszerint valamelyik rég elhunyt közgazdász rabjai". Nos, a marxi munkaérték-elmélet, a kizsákmányolási elmélet, a munkásosztály folyamatos elnyomorodása a kapitalizmusban – ezek tudományos doktrínaként már megbuktak, de a mély rétegekben benne rejlenek. Ehhez adódik a 2008-ban kirobbant pénzügyi zavar, amely a fejlett piacgazdaságokat is megrázta, de a legnagyobb visszaesést a mag-országokhoz kötődő, de még nem eléggé modernizált, és így sérülékenyebb fél-periféria szenvedte el. Miként hazánk. Nem csoda hát, hogy nem a pozitív töltetű nyereség, hanem a kritikus indíttatású profit szó fordul elő ma a politikai diskurzusban. Negyed évszázada szaklapok, széles érdeklődésű magazinok címébe került be a profit szó; ma inkább a kritikai nézetek hívei használják a nyereség/eredmény terminusai helyett. Ennyit változott a profit, sőt az egész piacgazdaság ázsiója minálunk.

Bod Péter Ákos

SUMMARIES

For technical reasons, publishing the summaries of articles in this issue of Magyar Szemle had to be postponed to February 2014. We apologise for the delay.

Jelen számunk írásainak angol szinopszisát technikai okokból 2014. februárjára kell halasztanunk. Olvasóink szíves elnézését kérjük.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Ablonczy László (Bodroghalász, 1945) újságíró, kritikus. 1978–1990 között a *Film, Színház, Muzsika* munkatársa, 1991–1999 között a Nemzeti Színház igazgatója volt. 1999–2005 között Párizsban élt. F. d.: Petőfi Sándor Sajtószabadság-díj (1998), Bethlen Gábor-díj (2002), Magyar Örökség-díj (2011). F. m.: *Latinovits Zoltán tekintete* (1987); *Nemzeti a magasban. Krónika dokumentumokban, 1963–1995* (1996); *Nehéz álom* (1997); *A szivárvány alatt – Utak Erdélybe* (1997); *Megélt színház* (1998); *Jelentés a völgyből* (1998); *Sütő András 75 éve* (2002); *Bartók Béla kertjében – Marosszentimrétől Párizsig* (2003); *Szélfútta levél… Évek Mensáros Lászlóval* (2004); *Múló levelek Párizsból 2002–2004* (2005); *Nemzeti lélekharang – Jászai Maritól Bubik Istvánig* (2007); *SZÍN-VALLÁS – Avagy az Őrnagy úr feldarabolásának szükséges voltáról* (2007); *Latinovits Zoltán élete, halála és feltámadásai* (2011); *Régimódi színháztörténet ÁVH-s iratokkal… – és Raksányi Kutyával* (2012); *Sinkovits Imre a Hargitán* (2013).

Bod Péter Ákos (Szigetvár, 1951) közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezetője. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczcsal, Václav Klausszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs.* Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából (1997), *A pénz világa – a világ pénze* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002), *Közgazdaságtan* (2006), *Az elpolitizált gazdaság* (2011), *Pénzügyi alapok. Tapasztalatok és tanulságok pénzügyi válság után* (2012).

Borostyánkői Mátyás (1942, Budapest) építészmérnök. Az Iparterv Rt. tervezője, 1990 óta igazgatója, elnök-vezérigazgatója. A magyarországi FIDIC szervezet, a TMSZ elnöke 1998–2003 között. A Magyar Építőművészek Szövetségének tagja, A BMGE Ipari Tanszék külső oktatója, a Diplomabizottság tagja, 2004–2009 között elnöke. 2013-tól nyugdíjas, építőipari szakértő-döntnök.

Csejdy Virág (Csejdy Lászlóné sz. Jánossy Virág) 1968-tól középkori ásatások anyagának kerámiarestaurátora a Múzeumi Főigazgatóságnál. 1970-től az Országos Műemléki Felügyelőségnél dr. Entz Géza osztályán középkori templomfreskók, majd barokk oltárok restaurálását végzi. 1977-től 1994-ig a Móra Kiadó könyvtervezője és képszerkesztője. Könyvtervezési munkáival kiállításokon vett részt, illetve Szép Könyv-versenydíjakat nyert. 1997 óta a Magyar Szemle képszerkesztője.

Deme Tamás (1946, Budapest), tanár, művelődéskutató, a PPKE Vitéz János Karának docense, Budapesten él. Doktori disszertációját Karácsony Sándor pedagógiájának aktualitásáról írta. Írásai (190 közlés) a neveléstudomány, művelődéselmélet és a művészeti nevelés terén születtek. Főbb kötete: *„Ami történik és ami van"*.

Fáy Zoltán (Baja, 1966) könyvtáros, publicista. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán tanult. Írásai jelentek meg többek között az *Új Magyarország*ban, a *Napi Magyarország*ban és a *Magyar Nemzet*ben. F. d.: Táncsics Mihály-díj (2010). F. m.: *Ferencesek Gyöngyösön* (1999); *A Gyöngyösi Ferences Könyvtár* (2012).

G. Mátyus Melinda (1969, Szováta) temesvári református lelkész. A teológiát Kolozsváron (1994), az összehasonlító irodalomtudomány szakot Szegeden (2004) végezte el. F. m.: *Színről színre* című dokumentumregény (2011). A *Játéktér* című színházi folyóirat színikritikusa, a *Kút* című temesvári református lap szerkesztője.

Granasztói Pál (Budapest, 1908 – Budapest, 1985) építészmérnök, író, a műszaki tudományok doktora, a Budapesti Műszaki Egyetemen szerzett oklevelet. Szakmai pályafutása sokáig közvetlenül a fővároshoz kötötte, ahol előbb a városrendezési ügyosztályon dolgozott (1934–1945), majd a Fővárosi Közmunkák Tanácsának tagja lett (1945–1948). Pályafutását végigkísérte tervezői ismerete és az ebből származó tudása, városesztétikai érdeklődése – különösen az 1945 után szerzett nemzetközi tapasztalatai – elvezette az urbanisztikához, amelynek egyik hazai úttörője, megalapozója lett. Az 1950-es években szakmai pályafutása lelassult, majd megtorpant. 1956 után, ezzel párhuzamosan bontakozott ki szépirodalmi karri-

erje, önéletrajzi regényei széles körben tették ismertté. Tizenkét városépítészeti-urbanisztikai tárgyú könyve mellett kilenc szépirodalmi művet publikált. Munkásságát Ybl Miklós díjjal, Pro Arte Aranyéremmel és Hild János Emlékéremmel ismerték el. Fontosabb könyvei: *Vallomás és búcsú* (1961), *Liane* (1962), *Itthon éltem* (1970), *Ember és látvány városépítészetünkben* (1972), *Ifjúkor a Belvárosban* (1973), *Városaink sorsa* (1976), *Városépítészet, városépítés, társadalom* (1982).

Gróh Gáspár (Budapest, 1953) irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője, a Köztársasági Elnöki Kabinet belpolitikai vezetője. 2007-ben Pethő Sándor-díjat kapott. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (Válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső* (Válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond: A magyarság rendeltetése* (Válogatás és szerkesztés, 2004), *Cs. Szabó László. A kis népek hivatása.* (Előszó, válogatás, szerkesztés, 2005), *Nézni a láthatatlant* (Kisesszék, 2005), *Határ.Ok nélkül* (Tanulmányok, kritikák, 2006), *A következmények országa* (2011), *A magyarság rendeltetéséről* (2013).

Horváth István (Szentendre, 1973) teológus. Tanulmányait az Esztergomi Hittudományi Főiskolán végezte. Jelenleg Illyés Gyula hagyatékát kutatja. F. m.: *Illyés Gyula: Ostromnapló, 1945* (Szerkesztés, Nap kiadó, 2014), *Szerkesztő a vészkorszakban. Illyés Gyula és a Magyar Csillag* (Múlt és Jövő Kiadó, 2014).

Jeszenszky Géza (Budapest, 1941) történész. 1976 óta a Közgazdasági, mai nevén Budapesti Corvinus Egyetemen tanít a nemzetközi kapcsolatok és a magyar külpolitika témakörében. 1990–1994-ig külügyminiszter, 1994–1998-ban az MDF, illetve az MDNP országgyűlési képviselője, 1998 szeptemberétől 2002 nyaráig washingtoni nagykövet. F. m.: *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában, 1894–1918* (1986, 1994), *Post-Communist Europe and Its National/Ethnic Problems* (2005, 2009), *Helyünk a világban. A magyar külpolitika útja a 21. században* (Beszélgetések Csaba Lászlóval és Martonyi Jánossal, 2009).

Kubinszky Mihály (Sopron, 1927). Építészmérnök, az MTA doktora. Munkahelyei: állami építőipar (1950–1957), Nyugat-magyarországi Egyetem (1957–1995), itt 1978-tól az Építéstan tanszékvezető egyetemi tanára. Nyugdíjazását követően Prof.

emeritus és dr. h. c. Szakirodalmi munkásságának fő témái a legújabb kori építészettörténet, építészeti kritika, vasúttörténet építészeti vonatkozásai, műemlékvédelem, tájépítészet és Sopron város építészete. F. d.: Ybl Miklós-díj (1992), az MTA Mikó Imre-díja (1998), Széchenyi-díj (2003).

M. Szebeni Géza (Pestszenterzsébet, 1945) habilitált bölcsészdoktor, kandidátus, ny. követ. Kutatási területe a 20. sz.-i politika- és diplomáciatörténet. F. m.: *Alcide De Gasperi. Egy kereszténydemokrata a 20. században* (2007), *Robert Schuman. Egy kereszténydemokrata az európai egységért* (2009), *Egy kereszténydemokrata az új Németországért. Konrad Adenauer* (2010), *Charles de Gaulle. Egy konzervatív forradalmár* (2012), melyek a *Magyar Szemle Könyvek* kiadásában jelentek meg.

S. Király Béla (Sóvárad, 1957) közíró, politológus, a Magyar Politikatudományi Társaság tagja. A Kolozsvári Babeș-Bolyai Egyetem filozófia–történelem szakán, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetem politológia szakán végzett. Társadalomismeretet tanult Eindhovenben világbanki ösztöndíjjal. Esszéket, tanulmányokat, szépprózát, jegyzeteket publikál hazai és külföldi folyóiratokban, napilapokban.

Szávai János (1940, Budapest) irodalomtörténész, műfordító, egyetemi tanár, diplomata. F. m.: *Saint-Exupéry* (1970), *Roger Martin du Gard világa* (1977), *Az önéletírás* (1978), *Zsendül-e a fügefa ága?* (1984), *André Malraux* (1985), *Nagy francia regények* (1989), *Magyar Larousse* I–III. (főszerk., 1991–94), *La Hongrie* (1966), *Írástudók és próféták* (2002).

Tóth Klára (Nyíregyháza, 1953) filmkritikus, publicista. F. m.: *Don Quijote köpenyében* (Pályakép és dokumentumok B. Nagy Lászlóról, 2005); *A láthatatlan ország* (2011).

SZÁZAD VÉG

ÚJ FOLYAM 72. SZÁM 2014. 2.
HÁLÓZAT ÉS KÖZÖSSÉG

Szvetelszky Zsuzsanna: Tudjuk, hogy tudjátok, hogy tudjuk. A hálózattudat mint az elmeteória csoportszintű kiterjesztése

Balázs Géza: Hálózatkutatás, közösség, nyelv

Szűts Zoltán: Irodalmi hálózatok, hálózati irodalom. Az új publikációs paradigma és a közösség által létrehozott tartalom

Szalai Zoltán: „Koncentrált komolysága emberi testet kölcsönzött a filozófia démoni alakjának". A Szilasi Vilmos és Martin Heidegger közötti hálózatok történetéről

Jordán Ferenc: Biológiai hálózatok: rész és egész viszonya molekuláktól ökoszisztémákig

Németh Luca Anna: Hálózattudomány és tankönyvírás a komplexitás századában

Zöldi Blanka: Bonyolult, de megmagyarázható. Megnyugtató felfedezőút a tinik online világában

WWW.SZAZADVEG.HU

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:
Granasztói György

Főszerkesztő:
Kodolányi Gyula

Tipográfiai terv:
Banga Ferenc

Műszaki szerkesztés és nyomda
Dombi Viktória
Séd Nyomda Kft., Szekszárd
Felelős vezető: Katona Szilvia

ISSN 1216-6235

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap
Üzletága
1088 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj Magyarországon:
Egy évre 4980 Ft
A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033
Lapunk külföldre megrendelhető:
daneh@posta.hu
Tengerentúlra
hajóval fél évre: 16 000 Ft,
légipostán: 18 000 Ft;
Európába: 15 000 Ft;
elsőbbséggel: 17 000 Ft.
Külföldön a befizetés időpontjá-
ban érvényes árfolyamon
ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban, és a Magyar
Szemle Könyvekkel együtt az
alábbi könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ-ban

GONDOLAT KIADÓI KÖR
KÖNYVESBOLT
(V., Károlyi M. u. 16.);

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrássy út 45.);

LITEA KÖNYVESBOLT
(I., Hess András tér 4.);

PÁRBESZÉD KÖNYVESBOLT
(VIII., Horánszky u. 8.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

Könyveink kaphatók az
ALEXANDRA és
a LÍRA hálózatában is,
Budapesten és vidéken.

MINDEN KIADVÁNYUNK
KEDVEZMÉNNYEL
MEGVÁSÁROLHATÓ
AZ EÖTVÖS UTCAI
SZERKESZTŐSÉGBEN.

*

A meg nem rendelt kéziratokra
megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.
Ha nem sikerülne, szíves elnézé-
süket kérjük. A szerk.

VOLUME V., NO. 6. BUDAPEST NOVEMBER 2014

HUNGARIAN REVIEW

A bi-monthly journal from Central Europe

JOHN O'SULLIVAN Culture and the Flag • RYSZARD LEGUTKO Our New Utopia • GEORGE SCHÖPFLIN The New EU, or Is It? • GERALD FROST End of a Lull? – European Deterrence in the Putin Era • ÁRPÁD KADARKAY War and Art – Memoirs of a Hungarian Childhood • ALAINE POLCZ One Woman in the Front, 1944–1945 • JÁNOS HORVÁTH The Student Resistance Movement, 1943–1945 • EMILY THOMPSON on a Czechoslovak Proto-Feminist • MIHÁLY NAGY Sevso – A Cursed Treasure from Roman Pannonia

Elhihetjük Horthy emlékiratainak (és sok más forrásnak), hogy a brit tengeri hatalmat respektáló kormányzó a háború kezdetén nem hitt a németek végső győzelmében. Az pedig vitán felül áll, hogy a miniszterelnökséget 1939 áprilisában átvevő Teleki Pálnak eltökélt szándéka volt kimaradni a háborúból. Számolnia kellett a növekvő német nyomással, és arra is felkészült, hogy végső esetben egy Londonba menekülő emigráns kormány biztosítsa, hogy a háború végén Magyarország ne találja magát ismét a vesztes oldalon. Ma kézenfekvőnek látszik: ezt kellett volna tenni. De ahogy egykori mentorom, a briliáns intellektusú Hanák Péter mondta, becsületes játszmát kell játszani a halottakkal. Ami az utókor számára evidens, az gyakran egészen másként nézett ki az egykori vezetők előtt. [...] Ha a teljesíthetetlen német követelések nyomán Teleki, vagy az ugyancsak angolbarát Bethlen elmenekül és emigráns kormányt alakít, lett volna itthon sok jelentkező Quisling szerepére, egy németbarát bábkormány vezetésére. Ez maximálisan kiszolgálta volna a németeket, az ország erőforrásait a német háborús gépezet szolgálatába állította volna, és a tragikus idők hamarább jöttek volna el a háromnegyedmillió zsidó származású magyar számára.

Jeszenszky Géza

December 22-én reggel magam is a bukaresti rádióval kezdtem a napot. Nem értettem ugyan, hogy mit mond, de amit hallottam, magáért beszélt. Így lettem fültanúja annak, hogy miként szakad félbe a kondukátor egyenesben közvetített beszéde. Azt, hogy valójában mit hallok, nem tudtam. Igaz, azok sem, akik a helyszínen voltak. Az azonban így is bizonyos volt, hogy valami egészen rendkívüli történik. Rendkívüli volt az is, hogy a zavaros hangfolyam lekeverése és némi csönd után Bukarest a szokásos népzene helyett klasszikusokat sugárzott. Aki tudja, mit jelentett '56 forradalma idején az Egmont-nyitány, valami hasonlót sejthetett. Ekkor a magyar média még nem adott tájékoztatást arról, hogy valami történt.

Gróh Gáspár

9 771216 623000 14012

2014

A *MAGYAR SZEMLE* TEMATIKUS ÉS BETŰRENDES MUTATÓJA

Kiadja a Magyar Szemle Alapítvány
Főszerkesztő: Kodolányi Gyula

TEMATIKUS MUTATÓ

Autonómia

KIRÁLY Béla, S.: A Kárpát-medencei magyar autonómia szükségessége. Interjú Csóti Györggyel – [december] 20. p.

Belpolitika

O'SULLIVAN, John: Emlékművek és indulatok – [április] 113. p.
O'SULLIVAN, John: Orbán Magyarországa: médiakép és valóság (Sújtó László fordítása) – [október] 13. p.

Beszélgetés

KIRÁLY Béla, S.: A Kárpát-medencei magyar autonómia szükségessége. Interjú Csóti Györggyel – [december] 20. p.
KODOLÁNYI Gyula – Nick THORPE: Egy másféle digitális szakadék. Beszélgetés Roska Tamással (Németh Orsolya fordítása) – [augusztus] 7. p.
TÜSKÉS Anna: A vendégem leszel. Interjú Kalász Mártonnal Illyés Gyuláról – [augusztus] 39. p.

Egyházpolitika

FÁY Zoltán: A politikus és a szobor. Horthy utóélete – [február] 170. p.
FÁY Zoltán: Az ismeretlen XXIII. János – [június] 172. p.
FÁY Zoltán: Liturgia digitalia? Vatikáni Könyvtár mindenkinek – [augusztus] 186. p.
FÁY Zoltán: Pápa vagy szinódus? – [december] 200. p.
FÁY Zoltán: Pápák és ellenpápák – [október] 200. p.
FÁY Zoltán: Újdonság a nap alatt – [április] 181. p.

Emlékezés

BODOSI György: Emlékek Illyés Gyuláról – [február] 87. p.
JESZENSZKY Géza: Egy melegszívű „hidegháborús harcos" halálára – Reisch Alfrédről – [február] 185. p.
KIRÁLY Béla, S.: Hommage á Jacques Le Goff – [augusztus] 107. p.
KODOLÁNYI Gyula: Emléktábla a Nap-házon. 75 éve született Szabados György – [augusztus] 115. p.
SZEREDI Pál: A Szerkesztő úr letette a tollát. Borbándi Gyula halálára – [október] 185. p.

Esszé

BOD Péter Ákos: Hová lett a magyar Mittelstand? – [június] 3. p.
BOD Péter Ákos: Tranzíció? – [április] 3. p.
GRANASZTÓI György: Fontos adalékok a dunai gőzhajózás történetéhez – [október] 3. p.
GRANASZTÓI György: Játék az ultimátummal – [augusztus] 3. p.
GRÓH Gáspár: Egy álmunk nekünk is lehetett… – [december] 3. p.

KODOLÁNYI Gyula: Látkép a konyhából – [február] 3. p.
VÁRNAGY Ildikó: Apám emlékére. 6. rész – [február] 129. p.

Építészet

KUBINSZKY Mihály: 175 éve született Steindl Imre, az Országház építésze – [október] 203. p.
KUBINSZKY Mihály: Az építészeti kritikáról – [augusztus] 195. p.
KUBINSZKY Mihály: Európa újabb legjobb építményei – [december] 194. p.
KUBINSZKY Mihály: Gróf Bánffy Miklós emlékhelye Sopronban – [június] 168. p.
KUBINSZKY Mihály: Ybl Miklós, a műépítész – [április] 186. p.

Film, színház

LENGYEL György: Tolnay Klári. Emlékezés nagy szeretettel – [augusztus] 147. p.
TÓTH Klára: „Lengyelország soha nem volt olyan szép." Wajda filmje Walesáról – [augusztus] 191. p.
TÓTH Klára: A tehetség magánya – Maár Gyuláról – [február] 174. p.
TÓTH Klára: Kedves játékok – [december] 191. p.
TÓTH Klára: Nekrológok kora. Jancsó Miklós halálára – [április] 191. p.

Filozófia

KIRÁLY Béla, S.: Két francia est Budapesten. Camus és Magyarország – [február] 163. p.

Gazdaság

BOD Péter Ákos: A rendszerváltó középosztály és a piacgazdaság – [június] 176. p.
BOD Péter Ákos: Gondolatok Ukrajna kapcsán – [április] 195. p.
BOD Péter Ákos: Miért nem részesültünk Marshall-segélyben 1989-ben? – [augusztus] 200. p.
BOD Péter Ákos: Nyereség és profit – [december] 204. p.
BOD Péter Ákos: Viszonyainkról – távol-keleti szemmel – [október] 208. p.

Honismeret

TÓFALVI Zoltán: Nemzeti zarándoklatok és honismereti körutak 1990–2010 – [augusztus] 178. p.

Irodalom, irodalomtörténet

ABLONCZY László: Ő volt a Menedék… Száz éve született Gellért Endre (1. rész) – [október] 123. p.
ABLONCZY László: Ő volt a menedék… Száz éve született Gellért Endre (2. rész) – [december] 110. p.
BODOSI György: Emlékek Illyés Gyuláról – [február] 87. p.
BOSQUET, Alain: Röpirat a magyar felkelőknek. Képes Gézának (Ferdinandy György ford.) – [október] 153. p.
ÉLES Csaba: Esztétikai kultúrák kritikus koronatanúja. 150 éve született Justh Zsigmond. 2. rész – [február] 118. p.
EMMANUEL, Pierre: Illyés Gyulához (Nyéki Lajos fordítása) – [október] 152. p.
GRÓH Gáspár: A sokágú síp összehangolása. Szakolczay Lajos esszéi, tanulmányai – [június] 151. p.
GRÓH Gáspár: Irodalmi honvédelem. Vasy Géza kötetéről – [augusztus] 156. p.

GRÓH Gáspár: Ismét a népi mozgalomról. Szilánkok Papp István könyve kapcsán – [április] 19. p.
ILLYÉS Gyula A Nyugat vége. Részlet – [április] 169. p.
ILLYÉS Gyula: 1944 – [október] 156. p.
ILLYÉS Gyula: Gellért Endréről – [október] 119. p.
ILLYÉS Gyula: Sándor Kálmánról– [június] 139. p.
ILLYÉS Gyula: Sárközi Györgyről – [június] 135. p.
JÉKELY Zoltán: Az utolsó szó keresése – [február] 138. p.
KIRÁLY Béla, S.: „Én a leveleimet a mának és nem az örökkévalóságnak írom.". Molnár József Veress Dánielhez írt leveleiből – [október] 99. p.
KIRÁLY Béla, S.: Emlékkönyv Kiss Ferenc küzdelmes életéről – [augusztus] 163. p.
KIRÁLY Béla, S.: Szávai csábító örvényei – [április] 175. p.
MÁRAI Sándor: Napló 1943–1944. Részlet – [április] 160. p.
MISKOLCZY Ambrus: Egy „farkasember" színeváltozásai. A zsidó- és a magyarkép Emil Cioranná l – [augusztus] 50. p.
NÉMETH Magda: Mélységből mélységbe. Részlet – [április] 165. p.
PILINSZKY János: Ravensbrücki passió – [december] 168. p.
RADNÓTI Miklós: Razglednicák – [december] 167. p.
RÓNAY György: Betlehem – [február] 136. p.
SÁRKÖZI György: Homlokomon fehér csillag – [december] 166. p.
SUPERVIELLE, Jules: Magyar barátainkhoz (Határ Győző fordítása) – [október] 150. p.
SZÁVAI János: Gyergyai Albert Camus-esszéjén innen és túl. A francia író kanonizálása a magyar irodalomban – [december] 125. p.
SZOKOLAY Domokos: Kovács Imre, a hétpróbás falukutató – [június] 163. p.
TÜSKÉS Anna: A vendégem leszel. Interjú Kalász Mártonnal Illyés Gyuláról – [augusztus] 39. p.

Jog, jogelmélet

KELLY, James P.: Az alkotmány mint a nemzet lelke (Sujtó László fordítása) – [április] 8. p.

Képzőművészet

BASICS Bea: A bőség zavara – Caravaggiótól Canalettóig – Az itáliai barokk és rokokó festészet remekművei – [június] 126. p.

CSEJDY Virág: Nakonxipán lakója a világháborúban. Gulácsy Lajosról – [augusztus] 120. p.

EISLER János: Caravaggiótól Canalettóig. Egy nagy kiállítás – és a magyar műgyűjtés – [június] 113. p.

KOSZTOLÁNYI Dezső: Gulácsy Lajos – [augusztus] 125. p.

MAKLÁRY Kálmán: A jövő emléke. Hantai Simonról a párizsi életmű-kiállítás és albummonográfia kapcsán – [április] 93. p.

Környezetvédelem

GRÓH Gáspár: Megméretünk – [október] 8. p.

Köszöntés

GRANASZTÓI György: Szeretnék majd ilyen lenni... Lukács János 90 éves – [április] 110. p.

Kultúra, kultúrfilozófia, népművelés

KODOLÁNYI Gyula – Nick THORPE: Egy másféle digitális szakadék. Beszélgetés Roska Tamással (Németh Orsolya fordítása) – [augusztus] 7. p.

MONOSTORI Imre: A bensőleg gazdag állampolgár. A népművelés és nemzetnevelés eszményei Németh László gondolkodásában – [augusztus] 27. p.

Külpolitika

GYULAI György: Egy ország, két világ (közt). Újabb, téli tömegdemonstrációk Ukrajnában – [február] 177. p.
JESZENSZKY Géza: Még egyszer az európai kisebbségekről – [február] 25. p.
MITCHELL, A. Wess: Közép-európai együttműködés hűvös időkben – [június] 6. p.
SZAKOLCZAI György: Európai Birodalom vagy a Nemzetek Európája? – [február] 6. p.

Műemlékvédelem

ENTZ Géza Antal: Dercsényi Dezső és a magyar műemléki topográfia – [február] 28. p.

Neveléstudomány

DEME Tamás: Karácsony Sándor természetes rendszeréről – [december] 73. p.

Politológia

KIRÁLY Béla, S.: Két francia est Budapesten. A neoliberalizmus mint kényszeres létforma – [február] 151. p.
O'SULLIVAN, John: Orbán Magyarországa: médiakép és valóság (Sújtó László fordítása) – [október] 13. p.
PARSONS, Nicholas T.: Szakképzett osztrák (Sújtó László fordítása) – [augusztus] 84. p.
TÓTH Gyula, Sz.: Velünk élő konzervativizmus. Egedy Gergely könyvéről – [október] 191. p.

Történelem

BALÁZS Attila: Zoknik a csilláron, életek hajszálon. Várady Tibor könyvéről – meg egy kicsit magamról – [június] 144. p.
BOD Péter Ákos: Epizódok az Antall-évekből – [február] 144. p.
BOROSTYÁNKŐI Mátyás: A Mátyás pincéje. Egy unoka a Mátyás Pincéről és az alapító Baldauf Mátyásról – [december] 92. p.
BRENNER János: Alvajárók és áldozataik – [június] 42. p.
BUSUJEVA, Tatyjána Szemjonovna: „Miközben átkoznak, próbáljanak megérteni…" (Csirpák Lili és Gecse Géza fordítása) – [június] 18. p.
CSEJDY Virág: Egy hadifogoly rajzos naplója a Nagy Háborúból (1. rész) – [december] 47. p.
EDELSHEIM-GYULAI Ilona, gróf: Becsület és kötelesség (részlet) – [október] 163. p.
ERŐS Vilmos: A Mohács-vita – [június] 55. p.
GECSE Géza: A megismerés korlátai – Busujeva nyomán – [június] 16. p.
GRANASZTÓI Pál: Összeomlás felé – [december] 176. p.
HAAS György: Egy elfelejtett szabadsághős. Kővágó József munkássága – [április] 56. p.
HORVÁTH István: A magyar paraszt élete – 1. világháborús veteránok levelei az Illyés-hagyatékban (1. rész) – [október] 72. p.
HORVÁTH István: A magyar paraszt élete – 1. világháborús veteránok levelei az Illyés-hagyatékban (2. válogatás) – [december] 35. p.
JESZENSZKY Géza: Kényszerpálya vezetett-e Magyarország német megszállásához? – [december] 137. p.
JESZENSZKY Géza: Közép-Európa veszte: az I. világháború – [október] 36. p.
KIRÁLY Béla, S.: Szobor a ködben. Wesselényi Miklós – [június] 157. p.

KODOLÁNYI Gyula: Emlékezések 1944 augusztus–októberéről – [október] 155. p.
KODOLÁNYI Gyula: Emlékezések 1944 nyaráról – [augusztus] 128. p.
KOSZORÚS Ferenc, ifj.: Gondolatok 1944. március 19-e 70. évfordulóján – [április] 118. p.
MÁTYUS Aliz: Oroszországi levelek. Mátyus Ferenc hadifogolynaplója – [április] 127. p.
MÁTYUS Melinda, G.: Jövel, Uram. A 25 éves romániai forradalom nyitánya (1. rész) – [december] 9. p.
MISKOLCZY Ambrus: Az I. világháború. Viták, paradoxonok, átértelmezések – Lucián Boia könyvéről – [október] 53. p.
MISKOLCZY Ambrus: Egy „farkasember" színeváltozásai. A zsidó- és a magyarkép Emil Ciorannál – [augusztus] 50. p.
MONOSTORI Imre: A liberalizmus arcai Szekfű Gyula gondolkodásában – [április] 40. p.
MUNKÁCSI Ernő: Hogyan történt? (részlet) – [augusztus] 132. p.
MUNKÁCSI Ernő: Hogyan történt? (részlet) – [október] 157. p.
POLCZ Alaine: Asszony a fronton (részlet) – [augusztus] 129. p.
RAVASZ Károly, dr.: Helyreigazítás – [augusztus] 222. p.
SOLYMOSI-TARI Emőke: „Mégis újra és újra fölszökken". Lajtha László és Romain Rolland – [április] 83. p.
SOOS Géza: Mit tett a Magyar Közösség a magyar zsidóságért? (részlet) – [augusztus] 137. p.
SZABÓ Zoltán: Militärbegräbnis-Verein – [december] 169. p.
SZEBENI Géza, M.: Charles de Gaulle az első világháborúban – [december] 49. p.
SZEKÉR Nóra: Szent-Iványi Domokos és könyve. (2. rész) – [február] 48. p.
SZENT-IVÁNYI Domokos: A Magyar Függetlenségi Mozgalom – szemelvények. (2. rész) (Sújtó László fordítása) – [február] 66. p.

SZENT-IVÁNYI Domokos: Az előzetes, vagy inkább végleges fegyverszüneti megállapodás aláírása. 1944. október 11. (részlet, Németh Orsolya fordítása) – [október] 174. p.
SZENT-IVÁNYI Domokos: Horthy kormányzó küzdelme a hatalom visszaszerzéséért (részlet) – [augusztus] 140. p.

Zene

BÓNIS Ferenc: A „Százéves terv" történetéhez. Szőnyi Erzsébet és Kodály Zoltán levelezése – [június] 77. p.
BÓNIS Ferenc: Két magyar muzikológusról. Isoz Kálmán és Major Ervin – [augusztus] 171. p.

A MAGYAR SZEMLE SZERZŐI BETŰRENDES MUTATÓJA 2014

ABLONCZY László: Ő volt a Menedék... Száz éve született Gellért Endre (1. rész) – [október] 123. p.
ABLONCZY László: Ő volt a menedék... Száz éve született Gellért Endre (2. rész) – [december] 110. p.
BALÁZS Attila: Zoknik a csilláron, életek hajszálon. Várady Tibor könyvéről – meg egy kicsit magamról – [június] 144. p.
BASICS Bea: A bőség zavara – Caravaggiótól Canalettóig – Az itáliai barokk és rokokó festészet remekművei – [június] 126. p.
BOD Péter Ákos: A rendszerváltó középosztály és a piacgazdaság – [június] 176. p.
BOD Péter Ákos: Epizódok az Antall-évekből – [február] 144. p.
BOD Péter Ákos: Gondolatok Ukrajna kapcsán – [április] 195. p.
BOD Péter Ákos: Hová lett a magyar Mittelstand? – [június] 3. p.
BOD Péter Ákos: Miért nem részesültünk Marshall-segélyben 1989-ben? – [augusztus] 200. p.
BOD Péter Ákos: Nyereség és profit – [december] 204. p.
BOD Péter Ákos: Tranzíció? – [április] 3. p.
BOD Péter Ákos: Viszonyainkról – távol-keleti szemmel – [október] 208. p.
BODOSI György: Emlékek Illyés Gyuláról – [február] 87. p.
BÓNIS Ferenc: A „Százéves terv" történetéhez. Szőnyi Erzsébet és Kodály Zoltán levelezése – [június] 77. p.
BÓNIS Ferenc: Két magyar muzikológusról. Isoz Kálmán és Major Ervin – [augusztus] 171. p.
BOROSTYÁNKŐI Mátyás: A Mátyás pincéje. Egy unoka a Mátyás Pincéről és az alapító Baldauf Mátyásról – [december] 92. p.

BOSQUET, Alain: Röpirat a magyar felkelőknek. Képes Gézának (Ferdinandy György ford.) – [október] 153. p.
BRENNER János: Alvajárók és áldozataik – [június] 42. p.
BUSUJEVA, Tatyjána Szemjonovna: „Miközben átkoznak, próbáljanak megérteni…" (Csirpák Lili és Gecse Géza fordítása) – [június] 18. p.
CSEJDY Virág: Egy hadifogoly rajzos naplója a Nagy Háborúból (1. rész) – [december] 47. p.
CSEJDY Virág: Nakonxipán lakója a világháborúban. Gulácsy Lajosról – [augusztus] 120. p.
CSÓTI György: A Kárpát-medencei magyar autonómia szükségessége. S. Király Béla interjúja – [december] 20. p.
DEME Tamás: Karácsony Sándor természetes rendszeréről – [december] 73. p.
EDELSHEIM-GYULAI Ilona, gróf: Becsület és kötelesség (részlet) – [október] 163. p.
EISLER János: Caravaggiótól Canalettóig. Egy nagy kiállítás – és a magyar műgyűjtés – [június] 113. p.
ÉLES Csaba: Esztétikai kultúrák kritikus koronatanúja.150 éve született Justh Zsigmond. 2. rész – [február] 118. p.
EMMANUEL, Pierre: Illyés Gyulához (Nyéki Lajos fordítása) – [október] 152. p.
ENTZ Géza Antal: Dercsényi Dezső és a magyar műemléki topográfia – [február] 28. p.
ERŐS Vilmos: A Mohács-vita – [június] 55. p.
FÁY Zoltán: A politikus és a szobor. Horthy utóélete – [február] 170. p.
FÁY Zoltán: Az ismeretlen XXIII. János – [június] 172. p.
FÁY Zoltán: Liturgia digitalia? Vatikáni Könyvtár mindenkinek – [augusztus] 186. p.
FÁY Zoltán: Pápa vagy szinódus? – [december] 200. p.
FÁY Zoltán: Pápák és ellenpápák – [október] 200. p.
FÁY Zoltán: Újdonság a nap alatt – [április] 181. p.
GECSE Géza: A megismerés korlátai – Busujeva nyomán – [június] 16. p.

GRANASZTÓI György: Fontos adalékok a dunai gőzhajózás történetéhez – [október] 3. p.
GRANASZTÓI György: Játék az ultimátummal – [augusztus] 3. p.
GRANASZTÓI György: Szeretnék majd ilyen lenni... Lukács János 90 éves – [április] 110. p.
GRANASZTÓI Pál: Összeomlás felé – [december] 176. p.
GRÓH Gáspár: A sokágú síp összehangolása. Szakolczay Lajos esszéi, tanulmányai – [június] 151. p.
GRÓH Gáspár: Egy álmunk nekünk is lehetett... – [december] 3. p.
GRÓH Gáspár: Irodalmi honvédelem. Vasy Géza kötetéről – [augusztus] 156. p.
GRÓH Gáspár: Ismét a népi mozgalomról. Szilánkok Papp István könyve kapcsán – [április] 19. p.
GRÓH Gáspár: Megméretünk – [október] 8. p.
GYULAI György: Egy ország, két világ (közt). Újabb, téli tömegdemonstrációk Ukrajnában – [február] 177. p.
HAAS György: Egy elfelejtett szabadsághős. Kővágó József munkássága – [április] 56. p.
HORVÁTH István: A magyar paraszt élete – 1. világháborús veteránok levelei az Illyés-hagyatékban (1. rész) – [október] 72. p.
HORVÁTH István: A magyar paraszt élete – 1. világháborús veteránok levelei az Illyés-hagyatékban (2. válogatás) – [december] 35. p.
ILLYÉS Gyula: A Nyugat vége. Részlet – [április] 169. p.
ILLYÉS Gyula: 1944 – [október] 156. p.
ILLYÉS Gyula: Gellért Endréről – [október] 119. p.
ILLYÉS Gyula: Sándor Kálmánról– [június] 139. p.
ILLYÉS Gyula: Sárközi Györgyről – [június] 135. p.
JÉKELY Zoltán: Az utolsó szó keresése – [február] 138. p.
JESZENSZKY Géza: Egy melegszívű „hidegháborús harcos" halálára – Reisch Alfrédről – [február] 185. p.
JESZENSZKY Géza: Kényszerpálya vezetett-e Magyarország német megszállásához? – [december] 137. p.

JESZENSZKY Géza: Közép-Európa veszte: az I. világháború – [október] 36. p.
JESZENSZKY Géza: Még egyszer az európai kisebbségekről – [február] 25. p.
KELLY, James P.: Az alkotmány mint a nemzet lelke (Sujtó László fordítása) – [április] 8. p.
KIRÁLY Béla, S.: „Én a leveleimet a mának és nem az örökkévalóságnak írom.". Molnár József Veress Dánielhez írt leveleiből – [október] 99. p.
KIRÁLY Béla, S.: A Kárpát-medencei magyar autonómia szükségessége. Interjú Csóti Györggyel – [december] 20. p.
KIRÁLY Béla, S.: Emlékkönyv Kiss Ferenc küzdelmes életéről – [augusztus] 163. p.
KIRÁLY Béla, S.: Hommage á Jacques Le Goff – [augusztus] 107. p.
KIRÁLY Béla, S.: Két francia est Budapesten. A neoliberalizmus mint kényszeres létforma – [február] 151. p.
KIRÁLY Béla, S.: Két francia est Budapesten. Camus és Magyarország – [február] 163. p.
KIRÁLY Béla, S.: Szávai csábító örvényei – [április] 175. p.
KIRÁLY Béla, S.: Szobor a ködben. Wesselényi Miklós – [június] 157. p.
KODOLÁNYI Gyula: Emlékezések 1944 augusztus–októberéről – [október] 155. p.
KODOLÁNYI Gyula: Emlékezések 1944 nyaráról – [augusztus] 128. p.
KODOLÁNYI Gyula: Emléktábla a Nap-házon. 75 éve született Szabados György – [augusztus] 115. p.
KODOLÁNYI Gyula: Látkép a konyhából – [február] 3. p.
KODOLÁNYI Gyula – Nick THORPE: Egy másféle digitális szakadék. Beszélgetés Roska Tamással (Németh Orsolya fordítása) – [augusztus] 7. p.
KOSZORÚS Ferenc, ifj.: Gondolatok 1944. március 19-e 70. évfordulóján – [április] 118. p.
KOSZTOLÁNYI Dezső: Gulácsy Lajos – [augusztus] 125. p.

KUBINSZKY Mihály: 175 éve született Steindl Imre, az Országház építésze – [október] 203. p.
KUBINSZKY Mihály: Az építészeti kritikáról – [augusztus] 195. p.
KUBINSZKY Mihály: Európa újabb legjobb építményei – [december] 194. p.
KUBINSZKY Mihály: Gróf Bánffy Miklós emlékhelye Sopronban – [június] 168. p.
KUBINSZKY Mihály: Ybl Miklós, a műépítész – [április] 186. p.
LENGYEL György: Tolnay Klári. Emlékezés nagy szeretettel – [augusztus] 147. p.
MAKLÁRY Kálmán: A jövő emléke. Hantai Simonról a párizsi életmű-kiállítás és albummonográfia kapcsán – [április] 93. p.
MÁRAI Sándor: Napló 1943–1944. Részlet – [április] 160. p.
MÁTYUS Aliz: Oroszországi levelek. Mátyus Ferenc hadifogolynaplója – [április] 127. p.
MÁTYUS Melinda, G.: Jövel, Uram. A 25 éves romániai forradalom nyitánya (1. rész) – [december] 9. p.
MISKOLCZY Ambrus: Az I. világháború. Viták, paradoxonok, átértelmezések – Lucián Boia könyvéről – [október] 53. p.
MISKOLCZY Ambrus: Egy „farkasember" színeváltozásai. A zsidó- és a magyarkép Emil Ciorannál – [augusztus] 50. p.
MITCHELL, A. Wess: Közép-európai együttműködés hűvös időkben – [június] 6. p.
MONOSTORI Imre: A bensőleg gazdag állampolgár. A népművelés és nemzetnevelés eszményei Németh László gondolkodásában – [augusztus] 27. p.
MONOSTORI Imre: A liberalizmus arcai Szekfű Gyula gondolkodásában – [április] 40. p.
MUNKÁCSI Ernő: Hogyan történt? (részlet) – [augusztus] 132. p.
MUNKÁCSI Ernő: Hogyan történt? (részlet) – [október] 157. p.

NÉMETH Magda: Mélységből mélységbe. Részlet – [április] 165. p.
O'SULLIVAN, John: Emlékművek és indulatok – [április] 113. p.
O'SULLIVAN, John: Orbán Magyarországa: médiakép és valóság (Sújtó László fordítása) – [október] 13. p.
PARSONS, Nicholas T.: Szakképzett osztrák (Sújtó László fordítása) – [augusztus] 84. p.
PILINSZKY János: Ravensbrücki passió – [december] 168. p.
POLCZ Alaine: Asszony a fronton (részlet) – [augusztus] 129. p.
RADNÓTI Miklós: Razglednicák – [december] 167. p.
RAVASZ Károly, dr.: Helyreigazítás – [augusztus] 222. p.
RÓNAY György: Betlehem – [február] 136. p.
SÁRKÖZI György: Homlokomon fehér csillag – [december] 166. p.
SOLYMOSI-TARI Emőke: „Mégis újra és újra fölszökken". Lajtha László és Romain Rolland – [április] 83. p.
SOOS Géza: Mit tett a Magyar Közösség a magyar zsidóságért? (részlet) – [augusztus] 137. p.
SUPERVIELLE, Jules: Magyar barátainkhoz (Határ Győző fordítása) – [október] 150. p.
SZABÓ Zoltán: Militärbegräbnis-Verein – [december] 169. p.
SZAKOLCZAI György: Európai Birodalom vagy a Nemzetek Európája? – [február] 6. p.
SZÁVAI János: Gyergyai Albert Camus-esszéjén innen és túl. A francia író kanonizálása a magyar irodalomban – [december] 125. p.
SZEBENI Géza, M.: Charles de Gaulle az első világháborúban – [december] 49. p.
SZEKÉR Nóra: Szent-Iványi Domokos és könyve. (2. rész) – [február] 48. p.
SZENT-IVÁNYI Domokos: A Magyar Függetlenségi Mozgalom – szemelvények. (2. rész) (Sújtó László fordítása) – [február] 66. p.

SZENT-IVÁNYI Domokos: Az előzetes, vagy inkább végleges fegyverszüneti megállapodás aláírása. 1944. október 11. (részlet, Németh Orsolya fordítása) – [október] 174. p.
SZENT-IVÁNYI Domokos: Horthy kormányzó küzdelme a hatalom visszaszerzéséért (részlet) – [augusztus] 140. p.
SZEREDI Pál: A Szerkesztő úr letette a tollát. Borbándi Gyula halálára – [október] 185. p.
SZOKOLAY Domokos: Kovács Imre, a hétpróbás falukutató – [június] 163. p.
THORPE, Nick – KODOLÁNYI Gyula: Egy másféle digitális szakadék. Beszélgetés Roska Tamással (Németh Orsolya fordítása) – [augusztus] 7. p.
TÓFALVI Zoltán: Nemzeti zarándoklatok és honismereti körutak 1990–2010 – [augusztus] 178. p.
TÓTH Gyula, Sz.: Velünk élő konzervativizmus. Egedy Gergely könyvéről – [október] 191. p.
TÓTH Klára: „Lengyelország soha nem volt olyan szép." Wajda filmje Walesáról – [augusztus] 191. p.
TÓTH Klára: A tehetség magánya – Maár Gyuláról – [február] 174. p.
TÓTH Klára: Kedves játékok – [december] 191. p.
TÓTH Klára: Nekrológok kora. Jancsó Miklós halálára – [április] 191. p.
TÜSKÉS Anna: A vendégem leszel. Interjú Kalász Mártonnal Illyés Gyuláról – [augusztus] 39. p.
VÁRNAGY Ildikó: Apám emlékére. (6. rész) – [február] 129. p.